

הועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי - דוח שני¹

- דו"ח זה הינו הדוח השני של הועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי (להלן - "הועדה" או "ועדת היישום"). ועדת היישום הוקמה מכוח החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל. בחוק זה נקבע כי בתקופת עבודתה תגיש הועדה לממשלה, לוועדת הכספים ולוועדת הכלכלה של הכנסת, אחת לשישה חודשים, דין וחשבון על עבודתה והמלצותיה. במאי 2018 פרסמה הועדה דו"ח ראשון שעיקרו דיווח על צעדי הרגולטורים לקידום התחרות. הדוח הנוכחי, כולל לראשונה ניתוח של הועדה אודות התמורות שחלו בשנים האחרונות ברמת התחרות בשוק האשראי הקמעונאי, זאת בנוסף לדיווח על פעולת הרגולטורים.
- הגברת התחרות יכולה להועיל לכלל המשק ובפרט לצרכנים באחד או יותר מההיבטים הבאים: ירידת מחירים, שיפור איכות המוצר (הבאה לידי ביטוי למשל בשינוי מאפייני המוצר והגדלת מגוון המוצרים), שיפור השירות (לדוגמה באמצעות חדשנות טכנולוגית שיוצרת זמינות גבוהה יותר של השירותים הפיננסיים) והגדלת נגישות השירות לצרכנים רבים יותר.
- בשנים האחרונות הממשלה והרגולטורים השונים פעלו רבות על מנת להסיר חסמים לתחרות תוך התבססות על תפיסה לפיה התחרות בשוק הפיננסי יושבת על שלוש רגליים: כניסת שחקנים חדשים, מעבר קל בין ספקים והגברת יכולת השוואה של לקוחות.
- בפועל חלה התקדמות משמעותית בהסרת חסמים לתחרות: הפרדת חברות כרטיסי האשראי מהבנקים בוצעה על-פי מתווה החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל: בנק לאומי מכר את מלא אחזקותיו בלאומי קארד בע"מ ובנק הפועלים מכר בשלב הראשון בהצעת מכר לציבור, כ-65.2% מהון המניות המונפק והנפרע של חברת ישראלכרט בע"מ ובשלב השני (מרץ 2020) הושלם הליך ההפרדה כדיבידנד בעין וזאת בהתאם ללוחות הזמנים הקבועים בחוק. הפיקוח על הבנקים ליווה את ההפרדה בהגדרת רגולציה וכללים שיוצרים "הגנת ינוקא" לחברות אלה כדי לאפשר להן להתבסס כמתחרות בשוק התשלומים והאשראי; מערכת נתוני אשראי שהקים בנק ישראל החלה לפעול וצפויה להוריד חסם משמעותי לשחקנים חדשים וקטנים בתחום האשראי למשקי בית- חסם המידע. בפועל הצטרפו למערכת 18 גופים חוץ בנקאיים נותני אשראי, לצד הבנקים ואינדיקציות ראשונות מראות ששחקנים קטנים וחוץ בנקאיים עושים שימוש בנתוני המערכת בתהליך העמדת האשראי; הליך תחרותי למתן מענק שמשרד האוצר הוציא להקמת לשכת שירותי מחשוב הושלם ונבחר זוכה שהחל לפעול להקמת הלשכה והתקשר בחוזה עם בנק חדש שמוקם ועם קבוצה הנמצאת בהליך קבלת רישוי כאגודת פיקדון ואשראי. השלמת הפעלת הלשכה תסייע בהפחתת חסם הטכנולוגיה לכניסת שחקנים נוספים; הפיקוח על הבנקים הפחית משמעותית את דרישות ההון מבנקים חדשים וליווה באופן צמוד יזמים שמתעניינים בהקמת בנק חדש; הצעדים הובילו לכך שבנק ישראל נתן אישור להקמת בנק חדש, אחרי עשרות שנים

1 הדוח נכתב לפני התפרצות משבר הקורונה. אנו מודים לד"ר אלון איזנברג ולפרופ' ישי יפה מן "האוניברסיטה העברית בירושלים" על הייעוץ המועיל.

שהדבר לא קרה; הבעלות על שב"א- מתג סליקת כרטיסי החיוב המרכזי, השתנתה, כאשר הבנקים מכרו חלק גדול מאחזקותיהם, והבעלות עברה גם לגופים חוץ בנקאיים, כולל גופים זרים מובילים בעולם התשלומים ולציבור הרחב; השלמת הצעדים שהומלצו בנוגע לפרוטוקול 'אשראית' מתג כרטיסי חיוב של שב"א ובכלל זה הגדרת כללים אחידים, סטנדרטיזציה, מודולריות, פתיחות ונגישות לכל הגורמים הרלוונטיים. במקביל, נמשכים הצעדים להסרת חסמי התחרות השונים שנותרו בשוק האשראי הקמעונאי. כך, מקודמים פרויקט מעבר מבנק לבנק בקלות ופרויקט "בנקאות פתוחה". שני הפרויקטים הללו גדולים ומורכבים ועוד ידרשו עבודה רבה וגם תיקוני חקיקה תומכים.

- בכל הקשור במתן רישיונות לנותני אשראי חוץ-בנקאי, הליך מתן הרישיונות טרם הושלם. באוגוסט 2019 פורסמו נהלים לצורך הסדרת מתן רישיונות בהליך סדור. רוב מבקשי הרישיון למתן אשראי פועלים בשוק. עם זאת, עיקרם טרם קיבל רישיון והם פועלים מכוח היתר המשך עיסוק (מדובר בגורמים שפעלו טרם חקיקת חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים)). נציין כי היתר זה אינו תחליף לרישיון ומצמצם את יכולתם של גופים אלה לפעול בשוק. חלק ממבקשי הרישיון טרם קיבלו רישיון ואינם מורשים לפעול.
- מדידת התחרות על ידי שימוש במדדים כמותיים היא משימה מסובכת ולא קיימת בספרות הסכמה לגבי הדרך הנכונה למדוד אותה. לכן בספרות מוצעות דרכים שונות למדוד תנאים לתחרות ותחרות בפועל: מדדים אלו כוללים מדדי ריכוזיות, מדדי רווחיות ומדדים המתמקדים בהתנהגות הדינאמית והאסטרטגית של היצרנים והצרכנים. על בסיס מדדים אלו מוצג ניתוח של התמורות בתנאים לתחרות ובתחרות בפועל בשוק האשראי הקמעונאי.
- מניתוח זה עולה כי על אף שצעדים רבים להגברת התחרות טרם הבשילו, או הבשילו רק לאחרונה, בשנים האחרונות נרשמו אינדיקציות פרו תחרותיות מסוימות בשוק האשראי הצרכני. בפרט, חל שיפור בתנאים לתחרות המתבטא בירידה במדדי הריכוזיות לאחר תקופה ממושכת של יציבות. נרשמה עליה בנתח השוק של הגופים החוץ בנקאיים על חשבון נתח השוק של הבנקים וחל גידול בנתחי השוק של הבנקים הבינוניים על חשבון הבנקים הגדולים. לעומת זאת, מדדים לבדיקת רמת התחרות בפועל, כמו מדד לרנר ומרווחי ספקי האשראי (מדדים שמתבססים על רווחיות הפירמות) אינם מצביעים על מגמה חד משמעית. בנוסף, ניכר כי השוק עדיין מאופיין בחסמים לתחרות.² השינויים במבנה השוק אפיינו עד עתה בעיקר את האשראי הצרכני ולא את האשראי לעסקים קטנים. כן נציין כי בדיקות שערכנו על כלל האשראי הבנקאי (ללא חלוקה למגזרי פעילות ותוך התייחסות לאשראי שמעמידות חברות כרטיסי האשראי והאשראי לעסקים גדולים ולדיוור) גם מצביעות על אינדיקציות פרו תחרותיות.

הגברת התחרות הינה הליך הדרגתי, ובשנים הקרובות, עם השלמת שלל הצעדים השונים בהם נוקטים הממשלה והרגולטורים להסרת חסמים לתחרות, נצפה לראות המשך שיפור בתחרות בשוק האשראי הקמעונאי. אי לכך, ניתוח התחרות בשוק האשראי הקמעונאי שיוצג להלן, יהווה

²לפירוט החסמים הקיימים ראה סעיף ג.3. סעיף ג.2 כולל הערכה של ההשלכות הצפויות של הצעדים שכבר ננקטו להסרת חסמים. עדכון אודות כלל הצעדים (בין שישומו ובין שבתהליך) מופיע בפרק ב'.

אינדיקציה מסוימת, אך כלל לא מלאה, להשפעה שהייתה ותהיה לצעדים השונים שקידמו הממשלה והרגולטורים הרלוונטיים להגברת התחרות ויש להתייחס לניתוח זה בהתאם.

תוכן

1	הועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי - דוח שני
4	א. מבוא
5	ב. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים
5	ב.1. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי הרגולטורים
11	ב.2. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי השחקנים בשוק
13	ג. ניתוח התחרות בשוק האשראי הקמעונאי בישראל
13	ג.1. הקדמה
14	ג.2. ההשלכות הצפויות של הסרת החסמים על התחרות בשוק האשראי הקמעונאי
16	ג.3. חסמים לתחרות בשוק האשראי
18	ג.4. השחקנים הפועלים בשוק האשראי הקמעונאי
20	ג.5. ניתוח כמותי - אשראי צרכני
38	ג.6. אשראי לעסקים קטנים וזעירים
49	ג.7. תבחין כ.א.ל דיסקונט
51	ג.8. סך האשראי הבנקאי - מדדים נוספים
52	ביבליוגרפיה
55	נספחים

א. מבוא

החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל (תיקוני חקיקה), התשע"ז-2017 (להלן - "החוק" או "החוק להגברת התחרות") קובע כי תוקם ועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי (להלן - "הוועדה" או "ועדת היישום"), אשר חברי הוועדה הם³: המנהל הכללי של משרד האוצר ומנהל חטיבת המחקר בבנק ישראל, והם ישמשו יושבי הראש של הוועדה; המפקח על הבנקים; הממונה על התקציבים במשרד האוצר; הממונה על שוק ההון, הביטוח והחיסכון; הממונה על התחרות; והממונה על מערכות תשלומים בבנק ישראל. תפקידי הוועדה הם⁴: לעקוב אחר יישום הוראות החוק ולהמליץ על צעדים לשיפור והגברת התחרות בשוק האשראי; לערוך בדיקות תקופתיות של מצב התחרות בשוק האשראי ולאתר חסמים בהתפתחות התחרות בשוק; ולהמליץ לשר האוצר ולנגיד בעניין הפעלת הסמכות לשנות את הגדרת החוק לבנק בעל היקף פעילות רחב. כמו כן, נקבע כי בתקופת עבודתה תגיש הוועדה לממשלה, לוועדת הכספים ולוועדת הכלכלה של הכנסת, אחת לשישה חודשים, דין וחשבון על עבודתה והמלצותיה.

ביום 25.10.2017 פרסמה הוועדה רשימת תבחינים מדידים לבחינת ההצלחה בהגברת התחרות בשוק הבנקאות, כנדרש על פי החוק (להלן: "מסמך התבחינים"). ביום 22.05.2018 פרסמה הוועדה דו"ח ראשון. הדו"ח התמקד בעדכון לגבי צעדים רגולטוריים שתכליתם להסיר חסמי כניסה ומעבר והם משלימים את ההפרדה המבנית עליה הוחלט בחוק ומהווים צעד ראשון ומרכזי בהגברת התחרות.

הדו"ח שלהלן הינו הדוח השני שמפרסמת הוועדה. הדו"ח כולל שני חלקים מרכזיים: עדכון על יישום צעדי הרפורמה להסרת חסמים לתחרות בשווקים פיננסיים; ניתוח רמת התחרות, התנאים לתחרות והצפי לגבי השינויים העתידיים בתחרות על רקע התמקדות ביישום צעדי הרפורמה. מדובר בניתוח הראשון של ועדת היישום אודות התמורות שחלו בשנים האחרונות ברמת התחרות בשוק האשראי הקמעונאי.

החזון של הרפורמה הוא לקדם תחרות בתחומים הפיננסיים לטובת משקי הבית והעסקים הקטנים, בדגש על תחום האשראי והתשלומים, וזאת באמצעות הסרת חסמים לתחרות וביצוע שינויים מבניים, בתחום המידע, הטכנולוגיה והיכולת של שחקנים קטנים וחדשים להתחרות. הצעדים שהוגדרו נועדו לקדם תחרות בראיה רחבה של השוק הבנקאי והחוץ בנקאי.

³ סעיף 12(א) לחוק.

⁴ סעיף 12(ב) לחוק.

ב. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים

תכלית פרק זה הינה לעדכן בהתקדמות ביישום צעדי הרפורמה. המסקנה העולה מעדכון יישום הצעדים הרגולטורים (סעיף ב.1) הינה כי עיקר הצעדים מתבצעים בהתאם ללוחות הזמנים תוך השקעת מאמצעים רבים לקידום התחרות מצד הממשלה והרגולטורים. בפועל בוצעו בשנתיים האחרונות שינויים תשתיתיים גדולים ורבים שיתמכו בעתיד בקידום התחרות במערכת הפיננסית, ובראשם- הקמת מערכת נתוני אשראי, שאליה הצטרפו גם גופים חוץ בנקאיים רבים שמשפקים ומקבלים מידע. מדובר בהנמכת חסם המידע, שהוא קריטי להגברת תחרות; הפרדת חברות כרטיסי האשראי מהבנקים, שמטרתה להגביר את התחרות גם בתחום התשלומים וגם בתחום האשראי למשקי בית ולעסקים קטנים, תוך שחברות אלה קיבלו מבנק ישראל "הגנת ינוקא"; השלמת הליך תחרותי למתן מענק להקמת לשכת שירותי מחשוב תוך הגדרת זוכה, שהחל לבנות את הלשכה; הסרת חסמים מהותיים נוספים להקמה של בנק חדש ומתן רישיון לבנק חדש, לראשונה מזה עשרות שנים; שינוי הבעלות בשב"א, מתג כרטיסי החיוב בישראל, תוך צמצום אחזקות הבנקים וכניסה של גורמים חוץ בנקאיים זרים וישראלים לבעלות ועוד. עם זאת, יש לתת את הדעת לצעדים הבאים שיישומם מתעכב: צעדים באחריות משרד האוצר ורשות שוק ההון: קביעת הוראות לעניין צפייה במידע פיננסי מקוון⁵ (מתן שירות מידע פיננסי) (סעיף ב.1.ג); ; סיום יישום האסדרה על נותני שירותים פיננסיים מוסדרים (סעיף ב.1.ז), צעדים באחריות הפיקוח על הבנקים: מתן אפשרות לפתיחת חשבון אונליין לחברה, שתלוי בתיקון צו איסור הלבנת הון ומימון טרור (סעיף ב.1.י); וצעדים באחריות הפיקוח על הבנקים ורשות שוק ההון: הסדרת מגבלות לפעולתו של מאגד (סעיף ב.1.יח). כפי שעולה מסעיף ב.2 יישום צעדי הרפורמה על ידי התאגידים הבנקאיים מתבצע בהתאם ללוחות הזמנים הקבועים בחוק.

ב.1. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי הרגולטורים

להלן רשימה של הצעדים הרגולטורים שנקבעו במסמך התבחינים ודיווח לגביהם:

ב.1.א. הקמת מאגר נתוני אשראי, איסוף נתוני האשראי ומסירתם לפי חוק נתוני אשראי (בוצע, בנק ישראל)

- מערכת נתוני אשראי הוקמה על ידי בנק ישראל ועלתה לאוויר ב-12.4.2019, זאת בהתאם לחוק נתוני אשראי, התשע"ו-2016 אשר פורסם ב-12 באפריל 2016.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים 31.12.2018.

ב.1.ב. פתרון חסם המחשוב (בתהליך, משרד האוצר)

בספטמבר 2018 פרסם משרד האוצר, בהתאם לסמכותו לפי סעיף 11ג לחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981, ובהתייעצות עם בנק ישראל, כללים לקבלת מענקים להקמת לשכת שירותי מחשוב בנקאיים, שמטרתה לאפשר לגופים פיננסיים חדשים וקיימים לקבל שירותי מחשוב במרוכז, ובדרך זו להפחית חסם כניסה מרכזי לשוק הפיננסי. תאריך היעד במסמך התבחינים היה ה-31.01.2018. התאריך עודכן ל-10.06.2018. בחודש מרץ 2019 הוכרז הספק הזוכה אשר ניגש יחד עם קבוצה בהובלת מריוס נכט ופרופ' אמנון שעשוע שקיבלה רישיון בנק בדצמבר 2019, אשר ייכנס לתוקפו עם תחילת הפעילות המחייבת רישיון כאמור,

5 בהסכמת משרד המשפטים ובהתייעצות עם בנק ישראל ורשות התחרות.

ו'אופקי' - גוף המעוניין בקבלת רישיון למתן שירותי פיקדון ואשראי. האחריות לביצוע היא של משרד האוצר. תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה-31.01.2018. הקמת הלשכה נמצאת כיום בתהליך.

ב.1.ג. קביעת הוראות לעניין צפייה במידע פיננסי מקוון (מתן שירות מידע פיננסי): (בתהליך,

לו"ז חדש יקבע לאחר הקמת הממשלה, אחריות משותפת)

- צוות הכולל נציגי משרד האוצר, רשות שוק ההון, ביטוח וחיסכון (להלן: "רשות שוק ההון") , משרד המשפטים, בנק ישראל ורשות התחרות עוסק בסוגיה ועומל על תיקון חקיקה אשר יאפשר את קביעת ההוראות בצורה המיטבית. לאחר הקמת הממשלה יושלם תיקון החקיקה.
- האחריות לביצוע שנקבעה במסמך התבחינים היתה של משרד האוצר ורשות שוק ההון בהסכמת משרד המשפטים ובהתייעצות עם בנק ישראל ורשות התחרות.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה-15.11.17. לאחר הקמת הממשלה יקבע יעד חדש להשלמת הצעד.

ב.1.ד. קביעת עמלה צולבת לשנים הבאות (בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)

- ביצוע הצעד הושלם על ידי הפיקוח על הבנקים ב-25.02.2018 עת פרסום צו הבנקאות (שירות ללקוח) (פיקוח על שירות סליקה צולבת של עסקאות בכרטיסי חיוב ושל עסקאות חיוב מידי), התשע"ט, 2018 ונקבע מתווה יורד של העמלה בשנים הקרובות. נציין כי הוגשה עתירה לבית המשפט העליון בהתייחס לצו זה.
- האחריות לביצוע הינה של הפיקוח על הבנקים.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה-31.12.2017.
- כמו כן חברות דיינרס ואמריקן אקספרס הודיעו כי עמלת בית העסק במוותגים אלו לא תעלה על 2%, לתקופה של שנתיים.

ב.1.ה. קביעת הסכם חלוקת ההכנסות בין השחקנים השונים (בנקים וחברות כרטיסי

אשראי). (בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)

- ביום 02.07.2018 פרסם הפיקוח על הבנקים תיקון להוראת נוהל בנקאי תקין 470 העוסקת בכרטיסי חיוב. במסגרת תיקון זה, נקבעו אלו הסכמים בין מנפיק בנקאי לבין מתפעל הנפקה יש להמציא לידי המפקח על הבנקים ואילו דורשים את אישורו (סעיף 27). בפועל נחתמו מספר הסכמים בין בנקים לחברות כרטיסי האשראי ואלו אושרו על ידי הפיקוח על הבנקים. האישור התבצע לאור האמור בדברי ההסבר לתיקון ההוראה תוך בחינת סבירות ההסכמים, לרבות חלוקת ההכנסות בהלימה לשירותים המסופקים.
- האחריות לביצוע הינה של הפיקוח על הבנקים.
- תאריך היעד במסמך התבחינים היה ה-31.12.2017.

ב.1.ו. אסדרת שירותי תשלום: (בתהליך, לו"ז חדש יקבע לאחר הקמת הממשלה, משרד

האוצר ורשות שוק ההון)

- חוק שירותי תשלום פוצל לשני חוקים נפרדים: החלק הראשון המסדיר את ההיבטים הצרכניים של שירותי התשלום עוגן במסגרת חוק שירותי תשלום, התשע"ט-2019. בהתאם

- לתיקון לחוק שאושר בכנסת בחודש פברואר 2020, חוק זה יכנס לתוקף באוקטובר 2020.
- החלק השני, המסדיר את היבטי הרישוי והפיקוח על נותני שירותי תשלום נמצא בתהליך.
- כאשר באוגוסט 2018 התפרסם תזכיר החוק להערות הציבור.
- האחריות לביצוע שנקבעה היא של משרד האוצר ורשות שוק ההון.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה- 31.12.2017.
- השלמת הצעד מותנית בחקיקה. לאחר הקמת הממשלה יקבע יעד חדש להשלמת הצעד.

ב.1.ז. חקיקת חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים) (תיקון מס' 4) (הפעלת מערכת לתיווך באשראי). (בוצע, משרד האוצר ורשות שוק ההון)

- חקיקת החוק בעניין הפעלת מערכת לתיווך באשראי, הושלמה במהלך חודש אוגוסט 2017 והחוק נכנס לתוקף ב-01.02.2018.
- בחודש אפריל 2019 פורסם צו איסור הלבנת הון שחל על מי שעוסק בהפעלת מערכות לתיווך באשראי.
- בחודש יוני 2019 הסתיימה תקופת מעבר בת שנתיים, בה לא חלה על רשות שוק ההון מגבלת זמן על קבלת החלטת הרשות בעניין מבקש רישיון. עד לאותו מועד, ניתנה הכרעה סופית ביחס לכ-24% מבקשות הרישיון שהוגשו. יתר החברות שפעלו ערב יום תחילתו של החוק והגישו את בקשת הרישיון במועד, ממשיכות לפעול מכוח היתר המשך עיסוק, עד לקבלת החלטה בבקשת הרישיון.
- מחודש יוני 2019 נכנסה לתוקף הדרישה בחוק למענה למבקש רישיון תוך 70 יום מיום הגשת בקשת הרישיון המלאה, ואם דרש המפקח נתונים או מסמכים נוספים, תוך 70 יום נוספים מיום שהומצאו למפקח הנתונים או המסמכים שדרש.
- בחודש אוגוסט 2019 פרסמה רשות שוק ההון נוהל רישוי מפורט, המתייחס לסוגים השונים של מבקשי רישיון ומחיל עליהם דרישות ספציפיות – נוהל זה עודכן בחודש נובמבר 2019.
- האחריות לביצוע הינה של משרד האוצר ורשות שוק ההון.

ב.1.ח. הפחתת דרישות ההון מבנקים חדשים. (בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)

- ביום 03.06.2018 פרסם הפיקוח על הבנקים מדינות המסדירה, מבהירה ומפשטת את התהליך של הקמת בנק, ויוצרת ליזם המעוניין להקים בנק וודאות רגולטורית עוד בשלב מוקדם של תהליך הרישוי.
- בספטמבר 2019 ניתן רישיון להקמת בנק חדש, לאחר עשרות שנים בהם לא הוקם בנק בישראל. היזמים פועלים כעת לביצוע היערכות תפעולית רחבה שנדרשת לצורך פתיחת שערי הבנק לציבור הרחב, כאשר הם פועלים יחד עם הזוכה בהליך תחרותי למתן מענק שפרסם משרד האוצר להקמת לשכת שירותי מחשוב (TSC), שתיתן לבנק את שירותי הטכנולוגיה הנדרשים לו. בנק ישראל מלווה את היזמים בהיערכות התפעולית, תוך סיוע בהתחברותם לכל מערכות התשלומים, לנזילות של בנק ישראל ועוד. הבנק צפוי להתחיל לפעול בפברואר 2021.
- האחריות לביצוע הינה של הפיקוח על הבנקים.
- תאריך היעד במסמך התבחינים 31.12.2017.

**ב.1.ט. מתן אפשרות לפתיחת חשבון ראשון אונליין (תוך הסרת מגבלות איסור הלבנת הון).
(בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)**

- במסמך התבחינים צוין כי השלמת צעד זה כוללת שני צעדים באחריות הפיקוח על הבנקים:
 - א. עדכון הוראת ניהול בנקאי תקין לעניין חשבון ראשון אונליין, בהתאם למסגרת הנוכחית שקבועה בצו איסור הלבנת הון; הצעד הושלם ביום 07.05.2019 עם פרסום הפיקוח על הבנקים נוסח סופי של תיקון להוראת בנקאות בתקשורת המאפשר לפתוח חשבון ראשון אונליין. תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה 31.12.17.
 - ב. גיבוש טיוטת תיקון לצו והתאמתו לעידן הדיגיטלי, והעברת לרשות לאיסור הלבנת הון ומשרד המשפטים. תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה- 31.12.2017 (עודכן ל- 30.04.2018). צעד זה לא הושלם מאחר ונמצא שאינו נדרש להשלמת הצעד הראשי.

ב.1.י. מתן אפשרות לפתיחת חשבון אונליין לחברה (בתהליך, לא נקבע לוי'ז חדש, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)

- על מנת להשלים את ביצוע הצעד, נדרש תיקון לצו איסור הלבנת הון, אולם זה טרם בוצע על ידי הרשות לאיסור הלבנת הון.
- באחריות הפיקוח על הבנקים.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה-31.12.18. לוי'ז חדש יקבע לאחר הקמת הממשלה.

ב.1.יא. מתן אפשרות לסגירת חשבון אונליין (בתהליך, הלו'ז נדחה ל-31.03.2021 כחלק מפרויקט מעבר מבנק לבנק בקלות, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)

- במטרה לתת מענה מהיר יחסית, עודכנה ב-13.11.18 הוראת נוהל בנקאי תקין 432 ונקבע בה כי יש לאפשר ללקוח להגיש בקשה ולבצע את הפעולות הנדרשות לצורך העברת פעילות או סגירת חשבון באופן מקוון. ההוראה נכנסה לתוקף ב-13.12.18.
- הוחלט כי מענה מקיף יותר יינתן במסגרת פרויקט ניווד חשבונות (ראה סעיף ב.1.יג) ובהתאם לכך יבוצע עד יום 31.03.2021 כאמור בחקיקה (ולא כאמור במסמך התבחינים 30.06.2018).
- באחריות הפיקוח על הבנקים.

ב.1.יב. מתן אפשרות להנפקת כרטיס חיוב און ליין (בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים ורשות שוק ההון)

- הצעד הושלם בפברואר 2018 עם חקיקת תיקון מס' 3 לחוק חתימה אלקטרונית, תשס"א-2001. הנפקת הכרטיסים מתאפשרת תחת מגבלות בהיקף הפעילות בכרטיסים להם לא נעשה זיהוי מלא פנים מול פנים וזאת לאור כללי איסור הלבנת הון.
- באחריות הפיקוח על הבנקים ורשות שוק ההון.
- בדוח הוועדה הראשון נקבע תאריך היעד להשלמת הצעד ליום 30.06.2019

ב.1.יג. מתן אפשרות להעביר חשבון עובר ושב בצורה בטוחה וקלה לצרכן (בתהליך בהתאם

ללוי"ז, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר)

- ביום 22 במרץ 2018 אושר בכנסת חוק התוכנית הכלכלית (תיקוני חקיקה ליישום המדיניות הכלכלית לשנת התקציב 2019), התשע"ח-2018 ובמסגרתו תוקן חוק הבנקאות (שירות ללקוח), התשמ"א-1981 על מנת לצמצם את חסמי המעבר הקיימים בשוק הבנקאות ולאפשר ללקוח של בנק להעביר את הפעילות הפיננסית המתנהלת בחשבון הבנק שלו, מהבנק שבו היא מתנהלת לבנק אחר, באופן מקוון, נוח ובטוח.
- בהתאם לסמכות הנתונה לנגיד בנק ישראל לפי סעיף 1ב5 לחוק הבנקאות (שירות ללקוח), התשמ"א-1981, בחודש נובמבר 2018 עוגנו כללי הבנקאות (שירות ללקוח) (העברת פעילות פיננסית של לקוח בין בנקים), התש"ף-2019, במסגרתם נקבעו סוגי החשבונות עליהם יחול החוק ומהם ניתן יהיה לבצע נידוד חשבונות.
- בדצמבר 2019 תוקנו הכללים האמורים, כך שפרק סוגי החשבונות לנייד תוקן ונוסף פרק המפרט את סוגי הפעילויות שינוידו. כמו כן, פורסמה הוראת נוהל בנקאי תקין המפרטת הוראות ביצועיות. רגולציה זו תכנס לתוקף במועד כניסת תיקון החוק לתוקפו.
- הבנקים פועלים ליישום הוראות החוק.
- באחריות הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים להשלמת ההסדרה ויישום היה- 31.03.2019. בדוח הוועדה הראשון נדחה מועד היישום ל-31.03.2021 וזאת לאור חקיקת חוק התכנית הכלכלית (תיקוני חקיקה ליישום המדיניות הכלכלית לשנת התקציב 2019), התשע"ח-2018, במרץ 2018. יתרה מזאת, שר האוצר, בהסכמת נגיד בנק ישראל ובאישור ועדת הכלכלה של הכנסת, רשאי לדחות את המועד האמור, בשתי תקופות נוספות, שלא יעלו על 6 חודשים כל אחת.

ב.1.יד. קביעת כללים לאסדרת מעמדו ופעולתו של סולק מתארח (בוצע, בנק ישראל- הפיקוח

על הבנקים ומשרד האוצר)

- הכללים פורסמו בביוני 2018.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה- 31.12.2017.
- באחריות הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר.

ב.1.טו. הפחתת הנטל הרגולטורי על חברות כרטיסי אשראי (סולק בעל היקף פעילות רחב)

בדומה ל- PSD. (בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)

- צעד זה באחריות הפיקוח על הבנקים, הושלם ביום באוגוסט 2018 עם תיקון הוראות ניהול בנקאי תקין החלות על חברות כרטיסי אשראי (בין היתר הוראת נוהל בנקאי תקין 472).
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה- 31.03.2018.

ב.1.טז. השלמת הצעדים שהומלצו בנוגע לפרוטוקול 'אשראית' במסגרת דוח שרשרת ביצוע

עסקה בכרטיסי חיוב ובכלל זה הגדרת כללים אחידים, סטנדרטיזציה, מודולריות,

פתיחות ונגישות לכל הגורמים הרלוונטיים. (בוצע, בנק ישראל- חות"ם)

- צעד זה באחריות חטיבת חות"ם בבנק ישראל והושלם ב- 09.08.2017.

**ב.1.1.ז. קביעת הוראות לעניין העברת מידע ממנפיק לתאגיד בנקאי לצורך הצגתו ללקוח.
(בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר)**

- ביצוע הצעד תלוי בקביעת תקנות על ידי משרד האוצר וקביעת הוראות ניהול בנקאי תקין.
- ביום 13.11.2018 פרסם הפיקוח על הבנקים תיקון להוראת נוהל בנקאי תקין 470 העוסקת בכרטיסי חיוב, בהתאם לקבוע בסעיף 7(ב) לחוק הבנקאות (שירות ללקוח), התשמ"א-1981. התיקון קבע את הכללים החלים על תאגידים בנקאיים לעניין האופן בו יישמו את התקנות הנ"ל.
- בחודש פברואר 2019 פורסמו תקנות שר האוצר לפי סעיף 7(ג) לחוק. כמו כן, דחה שר האוצר את מועד כניסת החובה הקבועה בחוק לתוקף, כך שיום התחילה הינו ה- 31.01.2020.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה- 31.12.2017 ועודכן לסוף יוני 2018.
- במסמך התבחינים נקבע כי האחריות הינה של משרד האוצר ובכפוף לאישור משרד המשפטים. הצעדים התבצעו על ידי משרד האוצר ועל ידי הפיקוח על הבנקים.

**ב.1.1.ח. הסרת מגבלות לפעולתו של מאגד. (בעיכוב, לו"ז חדש יקבע לאחר הקמת הממשלה,
ישראל- הפיקוח על הבנקים ורשות שוק ההון)**

- בדוח הוועדה הראשון פורטה מחלוקות בין רשות שוק ההון לבין הפיקוח על הבנקים בבנק ישראל המעכבת את השלמת יישום הצעד.
- סוכם כי בנק ישראל יבחן יחד עם הגורמים הרלוונטיים במשרד המשפטים ורשות שוק ההון, את התקיימות התנאים שבסעיף 7 לחוק הבנקאות (שירות ללקוח), תשמ"א-1981, וכי הבחינה תושלם עד סוף יוני 2018.
- נכון למועד פרסום דוח זה, הושגה הסכמה על מתווה והרגולטורים יפעלו להשלמת הצעד. לו"ז חדש יקבע לאחר הקמת הממשלה.
- באחריות רשות שוק ההון והפיקוח על הבנקים.

ב.1.1.ט. פתיחת האוברדרפט לתחרות (בוצע, בנק ישראל- הפיקוח על הבנקים)

- ביום 02.01.2018 הופצה הוראת ניהול בנקאי תקין מספר 367 בנושא בנקאות בתקשורת. הוראה זו כוללת תיקון בנוגע להעברת מידע על יתרת חשבון העובר ושב על פי סעיף 7 לחוק הבנקאות (שירות ללקוח) התשמ"א-1981. נוסף שפרויקט הניוד (ב.1.יג לעיל) יאפשר טכנית גם ניוד של חשבונות שהם בגירעון ובכך יקל על העברת חשבונות אלו.

ב.2. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי השחקנים בשוק

ב.2.א. הפרדת חברות כרטיסי האשראי מהבנקים: שיעור ההחזקה בפועל של בנק לאומי ובנק

פועלים בחברות לאומי כארד וישראלכרט בהתאמה⁶

במסגרת החוק להגברת התחרות, התווסף סעיף 11ב לחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981, שהגדיר "בנק בעל היקף פעילות רחב" והחיל מגבלות על בנק זה ובפרט איסור על שליטה או החזקה אמצעי שליטה בתאגיד העוסק בתפעול הנפקה של כרטיס חיוב או בסליקת עסקאות בכרטיסי חיוב. בעקבות כך ובהתאם לסעיף 7ג) לחוק להגברת התחרות, נדרשו הבנקים המוגדרים כבעלי היקף פעילות רחב (קרי, בנק לאומי לישראל בע"מ (להלן: "בנק לאומי") ובנק הפועלים בע"מ (להלן: "בנק הפועלים") למכור את אחזקותיהם בחברות כרטיסי האשראי שבבעלותם. בהתאם, בנק לאומי מכר את מלא אחזקותיו בלאומי קארד בע"מ (להלן: "MAX"). טרם המכירה החזיק בנק לאומי ב-80% מהון המניות המונפק והנפרע בחברה.⁷ בנק הפועלים מכר בהצעת מכר לציבור, כ-65.2% מהון המניות המונפק והנפרע של חברת ישראלכרט בע"מ (להלן: "ישראלכרט") היתרה חולקה כדיבידנד בעין למחזיקי מניות בנק הפועלים במהלך חודש מרץ 2020.

ב.2.ב. שינוי בשיעור הבעלות של הבנקים בחברת שב"א (שירותי בנקאות אוטומטים).

במסגרת החוק להגברת התחרות, התווסף סעיף 15ב(א) לחוק מערכות תשלומים, התשס"ח-2008 (להלן: "חוק מערכות תשלומים"). הסעיף מחיל איסור על שליטה במפעיל של מערכת ממשק⁸ או על החזקה העולה על 10% מסוג מסוים של אמצעי שליטה בו. בהתאם, נדרשו בנק לאומי, בנק הפועלים ובנק דיסקונט לישראל בע"מ (להלן: "בנק דיסקונט"), להקטין עד ליום 31.1.2021 את שיעור אחזקותיהם בחברת שב"א.

להלן שיעור האחזקות של התאגידים הבנקאים בחברת שב"א נכון ליום ה-30.10.2019: בנק לאומי, בנק הפועלים ובנק דיסקונט מחזיקים כל אחד 10% מהון המניות המונפק והנפרע בחברה. הבנק הבינלאומי מחזיק כ-9.83% מהון המניות המונפק והנפרע בחברה.

טרם השינוי באחזקות התאגידים הבנקאים, אחזקותיהם עלו על 50% מאמצעי השליטה בשב"א, דבר שחייב את שב"א ברישיון תאגיד בנקאי מסוג חברת שירותים משותפת.⁹ לאור תוצאות המכרז המוסדי, וירידת האחזקות כאמור, ביטל נגיד בנק ישראל רישיון זה.

ב.2.ג. גידול בשיעור בתי העסק הפועלים עם EMV

בהתאם לנתונים שהתקבלו מחברת שב"א, שיעור המסופים הפועלים בפועל במערכת "אשראית EMV" מסך מצבת המסופים הפעילים נכון לנובמבר 2019 עומד על כ-30%. נציין כי שיעור

6 על פי הדו"ח שנתי של החברות.

7 ביום 25.02.2019 הושלמה עסקה לפיה בנק לאומי לישראל וקבוצת עזריאלי מכרו את מלא החזקותם בלאומי קארד (80%, ו-20% בהתאמה) ל- warburg pincus financial holdings (Israel) Ltd., תאגיד בשליטת קרן ההשקעות warburg pincus.

8 מערכת מבוקרת המהווה ממשק בין מנפיק לבין סולק לאישור עסקאות בכרטיסי חיוב, שפעלה ערב יום התחילה של חוק להגברת התחרות.

9 סעיף 24 לחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981, קובע כי: "לא יחזיקו מספר תאגידים בנקאיים, שאינם נשלטים בידי אדם אחד, ביותר מחמישים אחוזים מאמצעי השליטה בתאגיד העוסק במתן שירותים לחבריו או ללקוחותיהם ואין לו רישיון של חברת שירותים משותפת".

המסופים שיכולים מבחינת החומרה לעשות שימוש במערכת גבוה באופן משמעותי, ועומד על כ- 70% אולם אלו טרם עברו עדכון ברמת התוכנה. עוד חשוב לציין, כי נתונים אלה הינם ברמת מספר מסופים (POS) ולא ברמת מספר בתי העסק. כמו כן, חיבור המסופים למערכת "אשראית EMV" החל בפועל במהלך חודש אוגוסט 2017, ולכן צפוי לעלות ברבעונים הבאים.

הפיקוח על הבנקים החל ב"חינוך השוק" לקראת המעבר של בתי עסק לשימוש במסופים שדורשים הקשת קוד סודי על-ידי הלקוחות, והביא לידיעת הציבור את האפשרות לבחור קוד סודי לכרטיס, כדי להקל על הציבור לזכור את הקוד.

ב.2.ד. צמצום היקף מסגרות האשראי וניצול המסגרות בבנקים עליהם חל סעיף 9(ג) לחוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל (תיקוני חקיקה), התשע"ז-2017.

נכון לסוף שנת 2018 אחד הבנקים עליהם חלה חובת צמצום היקף המסגרות, צמצם את היקף מסגרות אלו בהשוואה לסוף שנת 2015 בכ-27% ואילו הבנק השני הגדיל את סכום המסגרות בתקופה המקבילה ב-1%. נציין כי הנתון אשר דווח בדוח הקודם היה שגוי סך הירידה המצרפית בסוף שנת 2017 עמדה על כ-17%.

1.1. הקדמה

בפרק זה נציג ניתוח של התנאים לתחרות והתמורות בתחרות בשוק האשראי הקמעונאי בישראל. ההתמקדות בניתוח התחרות בשוק האשראי (ולא במוצרים ושירותים נוספים המסופקים על ידי גופים פיננסיים כמו שירותי תשלום) נעשתה לאור הגדרת תפקידי הוועדה¹⁰ בחוק. כמו כן, בהתאם לרוח החוק כפי שעולה מהצעת החוק,¹¹ מתוך כלל האשראי שמעמידים ספקי האשראי התמקדנו באשראי קמעונאי – קרי אשראי צרכני (אשראי למשקי בית שלא לדוור) ואשראי לעסקים זעירים וקטנים.¹²

שוק האשראי הקמעונאי כולל אשראי המסופק דרך הלוואת קצובות, מסגרות אשראי, ניכיון שוברים וצ'קים ועוד.¹³ לצורך דוח זה, שוק האשראי מוגדר כסך האשראי המסופק על ידי כלל ספקי האשראי בישראל כמפורט בהמשך הפרק. בגלל אילוצי נתונים בחלק מהמקרים הרחבנו את הניתוח על האשראי הבנקאי בלבד. מאחר ונכון להיום המערכת הבנקאית אחראית לחלקו הארי של שוק האשראי הקמעונאי בישראל (אם כי שיוסבר בהמשך, חלק זה נמצא במגמת ירידה), אנו סבורים כי גם ניתוח חלקי זה יש בכוחו לשפוך אור על שוק האשראי.

הניתוח מתחיל מהערכת השיפור העתידי בתחרות על בסיס הצעדים הרבים בהם נקטו הממשלה והרגולטורים עליהם פירטנו בפרק הקודם (סעיף ג.2.). לאחר מכן, ננתח את החסמים לתחרות שעדיין מאפיינים את שוק האשראי (סעיף ג.3.). כאמור, בעתיד נצפה כי חלק ניכר מחסמים אלו יוסרו בזכות עבודת הממשלה והרגולטורים. בסעיף ג.4. נתאר את ספקי האשראי הפועלים בשוק האשראי הקמעונאי והשינויים שחלו בהם בשנים האחרונות. לאחר מכן, ננתח בנפרד את האשראי הצרכני (סעיף ג.5.). והאשראי לעסקים קטנים (סעיף ג.6.). לסיום, נחשב מדדים נוספים המקובלים במחקר האמפירי עבור כלל פעילות האשראי הבנקאי (סעיף ג.7.). מאילוצי נתונים לא ניתן ליישם את הסעיף על אשראי של ספקי אשראי אחרים או תוך הפרדה בין אשראי צרכני לאשראי לעסקים קטנים.

במאמר מוסגר נציין כי בשל מגבלת נתונים הניתוח בפרק זה מתייחס לשוק האשראי באופן נפרד, מבלי לקחת בחשבון מאפיינים של מוצרים קשורים כמו חשבונות עובר ושב. בפועל וכפי שיוסבר

10 תפקידי הוועדה הקבועים בחוק: לעקוב אחר יישום הוראות החוק ולהמליץ על צעדים לשיפור והגברת התחרות בשוק האשראי; לערוך בדיקות תקופתיות של מצב התחרות בשוק האשראי ולאתר חסמים בהתפתחות התחרות בשוק, ולהמליץ לשר האוצר ולנגיד בעניין הפעלת הסמכות לשנות את הגדרת החוק לבנק בעל היקף פעילות רחב (נכון להיום, הגדרה זו חלה על בנק פועלים ובנק לאומי. שינוי עתידי בהגדרה עשוי להשפיע על ההחלטה לגבי הפרדת חברת כ.א.ל.לבנק דיסקונט).

11 הצעת חוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות (תיקוני חקיקה), תש"ו-2016, 02/08/2016.

12 נציין כי עולה ספק לגבי גודל העסקים הספציפי שבו ביקשה להתמקד הרפורמה. עיקר האשראי הקמעונאי הינו בנקאי, בניתוח אשראי זה התייחסנו לעסקים עם מחזור פעילות קטן מ-50 מיליוני ₪ (עסקים זעירים וקטנים בהתאם להגדרות בדיווח מגזרי פעילות ציבוריים (מתוך דיווחי התאגידים הבנקאיים לציבור)) לפי הגדרות אלו: עסק זעיר – עסק שמחזור פעילותו קטן מ-10 מיליוני ₪. עסק קטן – עסק שמחזור פעילותו גדול או שווה ל-10 מיליוני ₪ וקטן מ-50 מיליוני ₪. עסק בינוני – עסק שמחזור פעילותו גדול או שווה ל-50 מיליוני ₪ וקטן מ-250 מיליוני ₪. עסק גדול – עסק שמחזור פעילותו גדול או שווה ל-250 מיליוני ₪. לעומת זאת, בגלל אילוצי נתונים בניתוח האשראי שמעמידות חברות כרטיסי האשראי התייחסנו לכלל האשראי העסקי שמעמידות החברות, מתוך הנחה שעיקרו ניתן לעסקים קטנים. כמו כן, בגלל אילוצי נתונים בניתוח האשראי שמעמידות חברות אשראי שאינן בנקים, גופים מוסדיים או חברות כרטיסי אשראי, ייחסנו את כלל פעילות כל אחת מהחברות כפעילות עסקית או צרכנית.

13 בשלב זה, בין היתר לאור מאפייני הנתונים בהם השתמשנו, לא הבחנו בין תתי-שווקים אפשריים, למשל על סמך אזור גיאוגרפי, מאפייני אוכלוסייה, מטרת ההלוואה וכדו'.

בסעיף ד.2. ניתן ללמוד על הגידול בתחרות בשוק האשראי גם מנתונים נוספים הנוגעים לתחום הבנקאות: למשל, גידול בשיעור הצרכנים המניידים את חשבון העובר ושב שלהם; גידול בשיעור הצרכנים שלוקחים אשראי מגורם שאינו הבנק שבו מתנהל חשבון העובר ושב; גידול בכוח המיקוח של לקוחות כתוצאה מאיום במעבר לגורם אחר – כל אלה עשויים לשמש אינדיקציות לתחרות מוגברת. משכך, לגישתנו ניתוח ניידות הלקוחות בין הבנקים ופריקות סל המוצרים הבנקאי תוך התייחסות לעלות המוצרים בסל הכרחי להשלמת ניתוח שוק האשראי. בהתאם, הועדה תערוך סקר שיאפשר את השלמת הניתוח בדוחות הבאים.

2.ג. ההשלכות הצפויות של הסרת החסמים על התחרות בשוק האשראי הקמעונאי

תכלית סעיף זה הינה סקירת השינויים הצפויים בתחום האשראי הקמעונאי בשנים הקרובות. בשנים האחרונות הממשלה והרגולטורים השונים פועלים רבות להסרת חסמים לתחרות בשוק הפיננסי, ובפרט במערכת הבנקאית. חלק גדול מהצעדים הושלמו וחלקם עדיין בתהליך. צעדים אלו מכוונים להגברת התחרות בשוק האשראי הקמעונאי, דרך כניסת שחקנים חדשים לשוק, הגברת יכולת הניידות של לקוחות בין ספקים, פריקות רבה יותר של סל המוצרים הפיננסי ושיפור כוח המיקוח של הצרכנים.

כפי שפורט בפרק ב', בשנים האחרונות הסירו הממשלה והרגולטורים השונים, חסמים רבים לתחרות בשוק הפיננסי, ובפרט במערכת הבנקאית. צעדים אלו צפויים להגביר את תחרות גם בשוק האשראי הקמעונאי. הרפורמות והצעדים השונים שקודמו התבססו על תפיסה לפיה התחרות בשוק הפיננסי יושבת על שלוש רגליים: כניסת שחקנים חדשים, מעבר קל בין ספקים והגברת יכולת ההשוואה של לקוחות. כניסת שחקנים חדשים לענף צפויה להרחיב את היצע המוצרים הזמינים לציבור הלקוחות ותגדיל את האיום התחרותי על השחקנים הקיימים. אולם, כדי שהאיום התחרותי יתממש, יש להגביר את התחרות גם מצד הביקוש על ידי הגברת יכולת התייחור והמעבר של הצרכן. יש להבטיח שלקוחות יוכלו לעבור בפועל בין ספקים, קיימים וחדשים, בקלות, בנוחות ובמהירות, וכן לצרוך שירותים ממגוון של ספקים שונים. לבסוף, עוד בטרם קבלת החלטה על מעבר מספק לספק, על הלקוחות לבחון האם ביכולתם להיטיב את מצבם הפיננסי באמצעות מעבר, ולשם כך יש לייצר תשתית להשוואה בין ספקים שונים.

נוכח תפיסה זו, פעלה הממשלה לקידום צעדים שונים בשלושת צירים אלו. ראשית, הוסרו חסמים רבים לכניסת שחקנים חדשים לענף. בין היתר, הפיקוח על הבנקים הפחית משמעותית דרישות ההון מבנקים חדשים. בנוסף, משרד האוצר אישר מענק ממשלתי בסך של 200 מיליון ₪ להקמת לשכת שירותי משוב בנקאיים, אשר תספק שירותים לכלל הגופים הפיננסיים שיהיו מעוניינים בכך. המענק מוזיל באופן ניכר את עלות הקמת התשתית הטכנולוגית ומערך המידע המסחרי הדרוש לבנק, המהווה את אחד מחסמי הכניסה העיקריים לתחום הבנקאות. בחודש מרץ 2019 נבחרה חברת TCS כספק הזוכה לקבלת המענק. תנאי לקבלת המענק היה חתימה על הסכם עקרונות בין הספק לבין בנק קיים או חדש, והחברה אכן חתמה על הסכם עם קבוצה בראשות מריוס נכט ואמנון שעשוע, אשר קיבלה בחודש ספטמבר 2019 רישיון להקמת בנק חדש, לראשונה מאז שנות ה-70; ועם קבוצת "אופק", אשר עתידה להקים אגודת אשראי.

כמו כן, בשנת 2019 הושלמה הפרדת חברת כרטיסי האשראי MAX (לשעבר לאומי קארד) מבנק לאומי ובנק הפועלים מכר בהצעת מכר לציבור את מרבית אחזקותיו בחברת ישראלכרט והיתרה חולקה כדיבידנד בעין למחזיקי מניות בנק הפועלים במרץ 2020. עם השלמת ההפרדה הפכו שתי חברות כרטיסי האשראי לשני שחקנים פיננסיים עצמאיים הצפויים להתחרות בבנקים בתחומי התשלומים והאשראי. הממשלה ממשיכה לקדם את הרחבת מקורות ההון של הגופים הפיננסיים. צעד זה צפוי להסיר חסמים להתרחבות פעילותם של ספקי אשראי חוץ בנקאיים.

שנית, ב-2018 אושרה רפורמת הניידות בין בנקים ("מעבר בקליק"). הרפורמה, אשר צפויה להיכנס לתוקף ב-2021, פותרת את הסרבול הביורוקרטי הכרוך במעבר בין בנקים, ומאפשרת ללקוחות המערכת הבנקאית להעביר את פעילותם הפיננסית מבנק אחד לאחר, באופן מקוון, נוח, מהיר ובטוח וללא עלות. בכך תסיר הרפורמה את אחד החסמים המשמעותיים ביותר לתחרות בין בנקים, חסם המעבר, וסביר ותסייע ליצירת איום תחרותי שיגביר את התחרות במערכת הפיננסית.

לבסוף, הממשלה והרגולטורים הרלוונטיים פועלים להגברת יכולת ההשוואה של לקוחות בין מוצרים וספקים פיננסיים שונים. כך, בחודש אפריל 2019 עלתה לאוויר מערכת נתוני אשראי, וזאת מתוקף חוק נתוני אשראי, התשע"ו-2016. המערכת אוספת מידע על ההלוואות ויכולת העמידה בהחזר ההלוואות של לקוחות יחידים בישראל, ממקורות אשראי כמו בנקים, חברות כרטיסי אשראי ונותני אשראי חוץ בנקאיים. שיתוף הנתונים בין השחקנים השונים במערכת מאפשר להתגבר על הבלעדיות ממנה נהנו עד היום הבנקים ביחס למידע הפיננסי של לקוחות, אשר הבטיחה להם יתרון רב בתמחור הסיכון של לקוחות ובהיכרות עם המאפיינים הייחודיים שלהם. השיתוף מייצר תנאי משחק דומים בין נותני האשראי השונים במערכת ומסייע להגברת התחרות ביניהם. ניתן ללמוד על פוטנציאל התרומה התחרותית של המאגר על ידי הצטרפות של 18 גופים חוץ בנקאיים למאגר בהתנדבות.

כמו כן, בשנים האחרונות מקודמת הבנקאות הפתוחה בישראל, ובתוך כך פועלת הממשלה להסדרת שירותי מידע פיננסי (API). הסדרה זו תאפשר לגופים פיננסיים בעלי רישיון, לקבל, בהסכמת לקוח, גישה מקוונת למידע פיננסי על אודותיו מכלל הגופים הפיננסיים עמם התקשר הלקוח. על בסיס מידע זה ניתן יהיה להציע שירותים כמו ריכוז המידע מכלל הגופים הפיננסיים במקום אחד, השוואת עלויות וייעוץ פיננסי, והכל לטובת הלקוח ולשם סיוע בהתנהלותו הפיננסית. הצפייה היא ששירות זה יסייע להתגבר על כמה מהחסמים המרכזיים לתחרות בשירותים בנקאיים, ובעיקרם הקושי של לקוחות להשוות בין מוצרים של ספקים שונים על מנת להבין האם מעבר לגוף פיננסי אחר ייטיב אתם וכן הנטייה של לקוחות לרכז את מרב הפעילות הפיננסית שלהם בגוף פיננסי אחד. קידום הסדרה זאת נתקל בקשיים (לפירוט ראה פרק ד'), אך עם השלמת ההסדרה נצפה לשיפור ברמת התחרות גם בשוק האשראי הקמעונאי.

כלל הצעדים המתוארים לעיל משלימים זה את זה, ויישום של כולם יחד נדרש כדי להבטיח שהפוטנציאל התחרותי הגלום בהם יתממש במלואו. היישום של חלק מן הצעדים כבר החל, והבשלתם המלאה צפויה רק בעוד כמה שנים. היישום של חלק נוסף מן הצעדים מתעכב, כפי שיורחב בהמשך.

עם סיום יישום מכלול הצעדים והבשלתם, אנו צפויים לראות שינוי משמעותי במבנה השוק הפיננסי וברמת התחרות בו, לטובת ציבור הלקוחות. אי לכך, ניתוח התחרות בשוק האשראי הקמעונאי שיוצג בהמשך הפרק, יהווה אינדיקציה מסוימת, אך כלל לא מלאה, להשפעה שהייתה לצעדים השונים שקידמו הממשלה והרגולטורים הרלוונטיים להגברת התחרות ושתיה לקידום יתר הצעדים, ויש להתייחס לניתוח זה בהתאם.

3.ג. חסמים לתחרות בשוק האשראי

תכלית סעיף זה הינה לסקור את החסמים המשמעותיים לתחרות שעדיין מאפיינים את שוק האשראי הקמעונאי. נציין את המחסור באינפורמציה מצד הלווה, המקשה עליו להשוות בין הצעות שונות כדי לשפר את תנאי העסקה. בנוסף, השוק מאופיין ביתרון לבנק בו מנוהל חשבון העובר ושב של הלווה, בזכות יתרון במידע ונטייה של הצרכנים לרכוש סל מוצרים פיננסיים מספק אחד, אם כי יתרון זה צפוי להצטמצם בעקבות התחלת הפעילות של מאגר נתוני אשראי שהקים בנק ישראל. בנוסף, ספקי אשראי חוץ בנקאים וכן בנקים נתקלים גם בקשיים לפעול בגין התארכות הליכי הרישוי שלהם וריבוי הדרישות המוטלות עליהם במסגרתם. על הממשלה והרגולטורים להמשיך לפעול בכדי להסיר חסמים אלו, בין היתר דרך יישום האסדרה של שירותי המידע ופעילותם של נתוני שירותי מידע.

קיימים מאפיינים שונים של שוק האשראי ושל שוק כרטיסי החיוב היוצרים חסמי כניסה והתרחבות עבור ספקי אשראי וחסמים למעבר של לקוחות בין ספקי אשראי. חסמים אלו רלוונטיים בחלקם לכלל ספקי האשראי ובחלקם רק לספקי אשראי חוץ בנקאיים. כאמור בפרק ג', הרגולטורים השונים פועלים נמרצות להקטנת חסמים אלו. להלן חסמים מרכזיים שמאפיינים את שוק האשראי:

ראשית, נציין את היתרון האינהרנטי לבנק שבו מנוהל חשבון העובר ושב של הצרכן, המקשה על התרחבות בנקים קטנים וכניסת שחקנים חדשים: לבנק יש מידע רב על הלקוח שאינו זמין לבנקים אחרים ולגופים חוץ בנקאיים. הבנק אינו חייב לחלוק את האינפורמציה על הלקוח עם גורמים נוספים, באופן שמשפר את יכולתם של גורמים אלה להעריך את סיכוני האשראי של הלקוח וכן להציע לו הצעות המותאמות לצרכיו. היתרון של הבנק מתחזק ככל שיש בידי אינפורמציה רבה ומגוונת יותר. היתרון של הבנק עלול להקנות לו כוח שוק כלפי הלקוחות, המאפשר לו להציע להם תנאים נחותים מאלה שהיו מוצעים בתנאי תחרות מלאה.¹⁴

המחסור באינפורמציה קיים גם מצד הלווה, ובפרט הלווה הצרכני; מורכבות השירות מייקרת את עלויות החיפוש בגלל קושי לערוך השוואה פשוטה ומהירה בין ספקים ולכן מהווה חסם למעבר לקוחות בין ספקים. ניכר כי ללקוח הישראלי יש נטייה לצרוך מגוון שירותים פיננסיים בסיסיים כ"סל שירותים"¹⁵ כאשר המוצר המוביל הוא ניהול חשבון העובר ושב. מאפיין זה יוצר חסם כניסה

14 נייר עמדה עבור הוועדה לבחינת התחרותיות בענף הבנקאות- סוגיית חברות כרטיסי האשראי, חטיבת המחקר, 18.7.16 (לא פורסם).

15 הוועדה להגברת תחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים, דוח מסכם, 1.9.2016.

והתרחבות בשווקים שונים,¹⁶ ביניהם שוק האשראי, וגובר הסיכוי שפרט ילווה מהבנק בו הוא מנהל את חשבון העובר ושב בהשוואה למוסד אחר (בנקאי או חוץ בנקאי). כמו כן, לקוחות רואים יתרון ביכולתם לגשת לכלל המידע הפיננסי שלהם במקום אחד, מאפיין נוסף שתורם לנטייתם לצרוך את כלל השירותים כסל אחד.

כפי שהורחב לעיל, חוק נתוני אשראי התשע"ו-2016, הרחיב את היקף המידע על לווים המשותף במסגרת המערכת לשיתוף בנתוני אשראי, במטרה לשפר את גישתם של מלווים אחרים למידע על לווים. יש לציין כי עד כה 18 גופים חוץ בנקאיים החליטו להצטרף למאגר בהתנדבות, דבר המעיד על פוטנציאל התרומה של המאגר לגופים אלו. גם יישום האסדרה של שירותי המידע ופעילותם של נותני שירותי המידע צפויות להקל על פירוק הסל הבנקאי בכמה דרכים עיקריות: הרחבת היקף המידע שבידי מלווים אחרים, וכתוצאה מכך שיפור יכולתם להתחרות במתן הצעות משתלמות; הקלה על יכולת לקוחות להשוות בין ספקים שונים לכל מוצר; והקלה על יכולת לקוחות לראות את כל המידע הבנקאי שלהם במקום אחד גם אם בחרו לפצל. לצד זאת, קיימת חשיבות בהרחבת סל המוצרים שלקוחות יוכלו לקבל מחוץ לבנק שלהם. משכך, לאסדרה המהירה והיעילה של תחום שירותי התשלום, השפעה גם ביחס לתחרות במוצרים בנקאיים אחרים, לרבות האשראי.

נוסף על כך, הסרבול והזמן שלוקח להעביר את החשבונות בין בנקים שונים, וחשיבות האמון של הצרכן בגוף הפיננסי ממנו הוא צורך שירותים, מהווים גם הם חסם למעבר לקוחות בין בנקים שונים (כספקי פיקדונות). תחילת פעולתה של המערכת לניוד חשבונות, כמתואר בסעיף הקודם, צפויה להקטין חסם זה.

מאפיין נוסף של שוק האשראי ושל שווקים קשורים אחרים, בהם פועלים לרוב גופים בנקאיים, הינו היתרון לגודל ולהיקף. גורמים אלו יוצרים חסם אפקטיבי לכניסת מתחרים חדשים. יתרון להיקף יכול לנבוע, למשל, מחסכון עלויות באספקת מגוון מוצרים ללקוחות על בסיס אותה תשתית וידע (לדוגמא, אותו סניף מספק הן שירותי תשלום ופיקדון ומתן אשראי). יתרון לגודל יכול לנבוע למשל מהעלות הגבוהה של פריסת סניפים רחבה או מערכת מחשוב מתקדמת. סוג אחר של חסם עשוי לנבוע מדרישות רישוי או רגולציה מכבידות. כאמור, כדי להקל על כניסת בנקים חדשים הופחתו דרישות ההון והחל הליך לפתרון חסם המחשוב. הצורך ברישוי והחלת פיקוח על פעילות ספקי האשראי, הביאה בין השאר לחיזוק אמון הציבור במוסדות, עלולה מטבע הדברים גם לעכב או אף להכביד על פעילותם. הליך רישוי צריך למנוע כניסתם של גורמים לא אחראיים לתחום הפעילות מצד אחד, ולקדם ככל הניתן מתן רישיון לגופים אחראיים מחוללי תחרות בשוק האשראי, מן הצד השני. במסגרת זאת יצוין כי רשות שוק ההון פנתה בקול קורא לגופי פינטק וגופים אחרים להם יש ערך מוסף בקידום התחרות, להציף בפני הרשות את הצרכים והקשיים עמם הם מתמודדים על מנת לפתח מנגנון להתאמת הליך הרישוי לצרכיהם ככל שניתן ואין כיום גופים מסוג זה שבקשתם לא מטופלת כתוצאה מעיכוב מצד הרשות. מכל מקום, אין ספק שמימוש שתי התכליות

¹⁶ בשווקים אחרים הכוונה למוצרים אחרים ולא לניהול חשבון עובר ושב. בתמורה לתשלום עמלות רוכשים הצרכנים מהבנקים שירותי ניהול חשבון עובר ושב (הפקדת הכספים בחשבון, שמירתם ומשיכתם באמצעי התשלום השונים). בהתאם ניתן לנתח את התחרות בשוק זה, אך בחרנו שלא לעשות כן.

האמורות גם יחד עולה בקנה אחד עם הבטחת טובת ציבור הצרכנים, וליצירה של סביבה אמינה ותחרותית למתן אשראי; ורשות שוק ההון פועלת הלכה למעשה למימושן.

לסיום נציין כי גוף חוץ בנקאי המבקש להתחרות במערכת הבנקאית עדיין מוצא את עצמו תלוי באותה מערכת לשם פעילותו השוטפת. קבלת רישיון היא כאמור הכרחית לצורך ההתגברות על חסם זה אך אינה מספיקה; גם גופים בעלי רישיון נתקלים בקשיים בבואם לפתוח חשבונות בנק, לנהל את פעילותם בהם או לגשת למערכות תשלום. בכונת הצוות לבחון סוגיות אלה, לצורך מציאת פתרונות אשר יהיה בהם לסייע לגופים להתגבר על חסמים אלו.

ג.4. השחקנים הפועלים בשוק האשראי הקמעונאי

סעיף זה מעדכן על השחקנים הפועלים בשוק והשינוי שחל בהם מתחילת עבודת הוועדה. בשנתיים האחרונות ניתן רישיון לבנק חדש ולשני סולקים חדשים. גופים אלו נערכים להתחלת פעילות. נמשך הליך מתן הרישיונות לגופים מוסדרים חברות P2P, עם זאת חלו עיכובים משמעותיים בהליכי הרישוי. חלק לא מבוטל מבקשות הרישוי הן של שחקנים חדשים. עם זאת, כ-70% מסך פוטנציאל מבקשי הרישיון פעיל כיום ממילא, בין אם מכח אישור המשך עיסוק או רישיון.

הגופים הרשאים לספק אשראי בישראל¹⁷ ו¹⁸: תאגידים בנקאיים¹⁹, גופים מוסדיים²⁰, חברות כרטיסי האשראי²¹, ספקי אשראי חוץ-בנקאי (להלן: "גופים מוסדרים"²²), אגודות פיקדון ואשראי²³, גופים המתווכים באשראי מגורמים פרטיים לגורמים פרטיים (להלן: "חברות P2P"²⁴), נותני שירותי פיקדון ואשראי בלי ריבית (אשראי מגמ"חים) ואשראי ממקורות ממשלה.

17 בדוח זה שוק האשראי מוגדר כסך האשראי המסופק על ידי כלל ספקי האשראי בישראל כפי שפורטו לעיל. השוק כולל אשראי המסופק דרך הלוואת קצובות, מסגרות אשראי, ניכיון שוברים וצ'קים ועוד. בשלב זה, בין היתר לאור מאפייני הנתונים בהם השתמשנו, לא יצרנו הבחנה בין שווקים גאוגרפים שונים למרות שעשויים להיות שווקים נפרדים, בפרט פריסת הבנקים משתנה מאזור לאזור ויש ישובים עם בנק אחד בלבד. כמו כן, לא יצרנו הבחנה בין משקי בית שונים הגם שישנם בנקים המתמקדים באוכלוסייה בעלת מאפיינים ייחודיים, למשל מיעוטים. במסגרת העבודה כאשר הדבר נדרש והתאפשר הבחנו בין אשראי צרכני לבין אשראי לעסקים זעירים וקטנים. בחלק זה הכולל דיווח על מספר השחקנים הפועלים בענף, לא יצרנו הבחנה בין אשראי צרכני לבין אשראי לעסקים קטנים. הסיבה לכך היא מחסור (זמני) בנתונים מרשות שוק ההון, ביטוח וחיסכון. בנוסף, נציין כי אין בישראל תאגידים בנקאיים או סולקים הפועלים רק בשוק העסקי או הצרכני ולכן ההבחנה אינה נדרשת בהיבט זה.

- 19 תאגיד בנקאי בהתאם לחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981
- 20 גופים מוסדיים כוללים: קרנות הפנסיה, קופות הגמל וחברות ביטוח בהתאם לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (ביטוח), תשמ"א-1981 ולחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (קופות גמל), תשס"ה-2005; הניתוח הכללי בחלק זה, כמו גם בנייר כולו, לוקח בחשבון גם אשראי כנגד כספי עמיתים או מבוטחים מן הגופים המוסדיים, אך לא עוסק בסגמנט זה בפירוט - מתוך השקפה שאשראי מסוג זה שונה במהותו ואינו תחליפי לסוגי האשראי הנידונים כאן.
- 21 בפועל כמנפיק וכסולק. בהתאם לאמור בחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981 ובחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016.
- 22 גופים העוסקים במתן אשראי בהתאם לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016.
- 23 אגודה העוסקת במתן שירותי פיקדון ואשראי בהתאם לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016 מחיל חובת רישוי אגודות אשראי.
- 24 גופים העוסקים במתן אשראי ישירות מגורמים פרטיים אחרים בהתאם לאמור בחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016.

להלן נעמוד על סוגי השחקנים המרכזיים בשוק ועל השינויים שחלו ביחס אליהם מדצמבר 2016.²⁵

בנקים: בספטמבר האחרון ניתן רישיון לבנק חדש זאת לאחר עשרות שנים בהם לא הוקמו בנקים חדשים. נכון להיום, בשוק הבנקאות הישראלי פועלים שבעה בנקים עצמאיים – בנק הפועלים, בנק לאומי, בנק מזרחי, בנק דיסקונט, הבנק הבינלאומי, בנק אגוד, בנק ירושלים, כאשר רק ששת הבנקים הראשונים מציעים את כלל השירותים הבנקאיים לכל סוגי הלקוחות.²⁶ מבין הבנקים הקטנים שהם חלק מקבוצה בנקאית, בנק מרכנתיל הוא הבנק האוניברסלי היחיד; בנק יהב, בנק אוצר החייל ובנק מסד הם בנקים קמעונאיים המתמקדים באוכלוסיות ספציפיות. במאי 2019 אושר מיזוג של בנק דקסיה עם בנק מרכנתיל (חברת בת של בנק דיסקונט). בתחילת 2019 מוזג בנק אוצר החייל עם הבנק הבינלאומי ובדצמבר 2019 אושר מיזוג של בנק איגוד עם בנק מזרחי בתנאים מסוימים. המיזוג טרם הושלם.

סולקים: פועלים בישראל שלושה סולקים: ישראלכרט, MAX וכ.א.ל. כפי שהורחב לעיל, ישראלכרט ומקס הופרדו אך לאחרונה מהתאגידים הבנקאיים אשר החזיקו בהן (הפועלים ולאומי, בהתאמה), בעוד ש.כ.א.ל עדיין מוחזקת בידי בנק דיסקונט.

בנוסף, הפיקוח על הבנקים העניק שני רישיונות לסולקים חדשים בשנתיים האחרונות, שנמצאים בשלבי הקמה ולאחרונה קיבלו רישיון מסכמה בינ"ל, אשר נדרש להתחלת פעילותם. נוסף על שני סוגי שחקנים אלה, קיימים גופים חוץ בנקאיים אשר פעילותם מוסדרת לפי חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016 (להלן: "חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים") כפופה לפיקוח רשות שוק ההון:

אגודות פיקדון ואשראי: בקשה אחת לקבלת רישיון מצד גורם אחד נמצאת בטיפול של רשות שוק ההון המלווה באופן רציף את התהליך מול הגורם המבקש. קיימות מעט בקשות נוספות בתחום זה, אולם הן נמצאות בשלבים ראשוניים ביותר. נכון להיום אין אגודת פיקדון ואשראי הפועלת ברישיון.

חברות P2P: 17 חברות הגישו בקשות לרישיון. 9 חברות פועלות בשוק, מהן שתיים מכוח רישיון (מסוג מורחב), ו-7 מכוח היתר המשך עיסוק (מהן 6 הגישו בקשה לרישיון מורחב וחברה אחת הגישה בקשה לרישיון בסיסי). בנוסף, הוגשו 6 בקשות של מבקשי רישיון חדשים, בקשות אלו בטיפול וטרם אושרו, ולכן חברות אלו טרם פועלות בשוק. מסך הבקשות נדחו שתי חברות.

נותני אשראי: 1350 חברות הגישו בקשות לרישיון למתן אשראי, 841 חברות פועלות בשוק, מהן 215 חברות קיבלו רישיון (61 רישיונות מורחבים ו-154 רישיונות בסיסים) ו-626 בעלי היתר המשך עיסוק (67 מורחבים ו-561 בסיסים). בנוסף הוגשו 345 בקשות של מבקשי רישיון חדשים, בקשות אלו בטיפול וטרם אושרו, ולכן חברות אלו טרם פועלות בשוק. מסך הבקשות נדחו 150 בקשות. הרישיון שניתן ל-9 חברות פג תוקף בתום 2019 והן טרם הגישו בקשה לחידוש הרישיון. מאחר והליך אסדרת פעילותם של בעלי רישיון למתן אשראי הינו חדש, לא ניתן לדעת באופן חד משמעי השינוי

25 דוח הועדה הראשון פורסם ביום 22.05.2018 ועדכן על השינוי שחלו במספר השחקנים בשנה שקדמה לו, קרי מאי 2017. בדו"ח הנוכחי הוחלט לייצר אחידות בכל סעיפי הדוח ולהתייחס בכלל הניתוחים לדצמבר 2016. נציין כי מאחר ולא חלו שינויים בשחקנים בתקופה שבין דצמבר 2016 לדצמבר 2017 ההחלטה אינה משנה את הניתוח.

²⁶ בנק ירושלים אינו מספק יותר שירותי ניהול חשבון עובר ושב והפסיק גם את פעילותו בענפים מסוימים במגזר העסקי בעוד שבנק דקסיה אינו מספק שירותים פיננסיים ללקוחות פרטיים ומתמקד במתן אשראי לרשויות מקומיות.

שחל במספר השחקנים המספקים (או מעוניינים לספק) אשראי. מצד אחד ידוע כי נכנסו גופים חדשים, וכניסתם מהווה אינדיקציה לשיפור התנאים לתחרות בתחום, אך מהצד השני ישנן חברות שפעלו בשוק ובחרו שלא להמשיך לפעול בשוק לאור הצורך ברישוי ופיקוח. זאת בנוסף לתחרות שפנו לקבלת רישיון אך סורבו ועקב כך יצאו מהשוק.

מחד, כ-70% מבעלי או מבקשי רישיון נותני שירותים פיננסיים מוסדרים (שחלקם הגדול הינם גופים שעוסקים במתן אשראי, קרי, אגודת אשראי, חברות P2P וגופים מוסדרים), פעילים כבר כיום. מרבית השחקנים הפעילים בשוק מחזיקים היתר המשך עיסוק שהינו היתר זמני עד להשלמת הליך הרישוי. מעמד היתר זה, נתפס הן על ידי הציבור והן על ידי גופים פיננסיים אחרים, כנחות בהשוואה לרישיון קבוע. כך למשל, קיומו של רישיון (להבדיל מהיתר המשך עיסוק), עשוי להוות פרמטר רלוונטי בשיקולים המנחים את הבנקים בנכונותם לפתיחת חשבון בנק לבעלי הרישיון. גופים חדשים אשר לא היו פעילים ערב כניסתו לתוקף של חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים אינם זכאים להיתר המשך פעילות וכל עוד אין בידיהם רישיון הם אינם רשאים לפעול. על רקע זה נקטה רשות שוק ההון לאחרונה בצעדים משמעותיים לטיפול בנושא, כאשר מצד אחד, חיזקה מאוד את תהליך בחינת בקשות הרישיון באמצעות פרסום נוהל רישוי חדש ועדכני שמאפשר בחינה מעמיקה של בקשות הרישיון. מנגד, חוזק מאוד מנגנון דחיית בקשות רישיון שאינן עומדות בסטנדרט המינימאלי שמצופה מבעל רישיון בתחום האשראי. נכון למועד זה רק עשרות בודדות של מבקשי רישיון למתן אשראי השלימו את הגשת כל מסמכי הרישוי בנוהל החדש שפורסם באוגוסט 2019, וכל הגופים שהשלימו את הבקשה מטופלים באופן רציף ואמורים לקבל רישיון בתקופה הקרובה. במקביל, קיימים עשרות רבות של מבקשים שקיימת הערכה שאינם עומדים בסטנדרטים המינימליים לפעילות בשוק האשראי והם נמצאים בשלבים שונים של הליך דחייה. אין ספק כי רישוי מהיר של גופים אלה הוא מרכיב חשוב בהגברת התחרות בתחום.

5. ג. ניתוח כמותי-אשראי צרכני

בסעיף זה נתאר את סך האשראי הצרכני בישראל ואת נתחי השוק של ספקי אשראי זה. המסקנה העולה מהפרק היא כי בתקופה הנסקרת (דצמבר 2016 עד דצמבר 2018) נרשמו אינדיקציות פרו תחרותיות מסוימות בתנאים לתחרות בשוק האשראי הצרכני. השינוי מתבטא בירידת משקל האשראי הבנקאי ועליית משקל האשראי החוץ בנקאי (שניצניה החלו עוד בשנת 2012), בגידול (משוער) במספר השחקנים החוץ בנקאיים המספקים אשראי והיקף פעילותם ובירידה של מדדי הריכוזיות (Herfindahl Hirschman Index ו- CR_{27}). אמנם טרם החלו לפעול בנקים חדשים אך ניכרת מגמה של ירידת נתחי השוק של הבנקים הגדולים ועליית נתחי השוק של הבנקים הבינוניים. במדדי הרווחיות נרשמו מגמות מעורבות. נציין כאינדיקציה פרו תחרותית מסוימת את הירידה של מדד Lerner (עבור אשראי בנקאי) משנת 2016. מנגד, בגלל אילוצי נתונים, המדדים שחושבו הינם בעייתיים מאחר ואין בכוחם לנטרל את השפעת הסיכון עליהם. כמו כן, במהלך 2018 ניכר צמצום של היצע האשראי הצרכני בעיקר על ידי הבנקאים הגדולים שהסיטו את האשראי

27

$$CR_2 = \sum_{i=1}^2 S_{i,with} \quad s_1 \geq s_2 \geq \dots \geq s_N, \forall N \geq 2$$

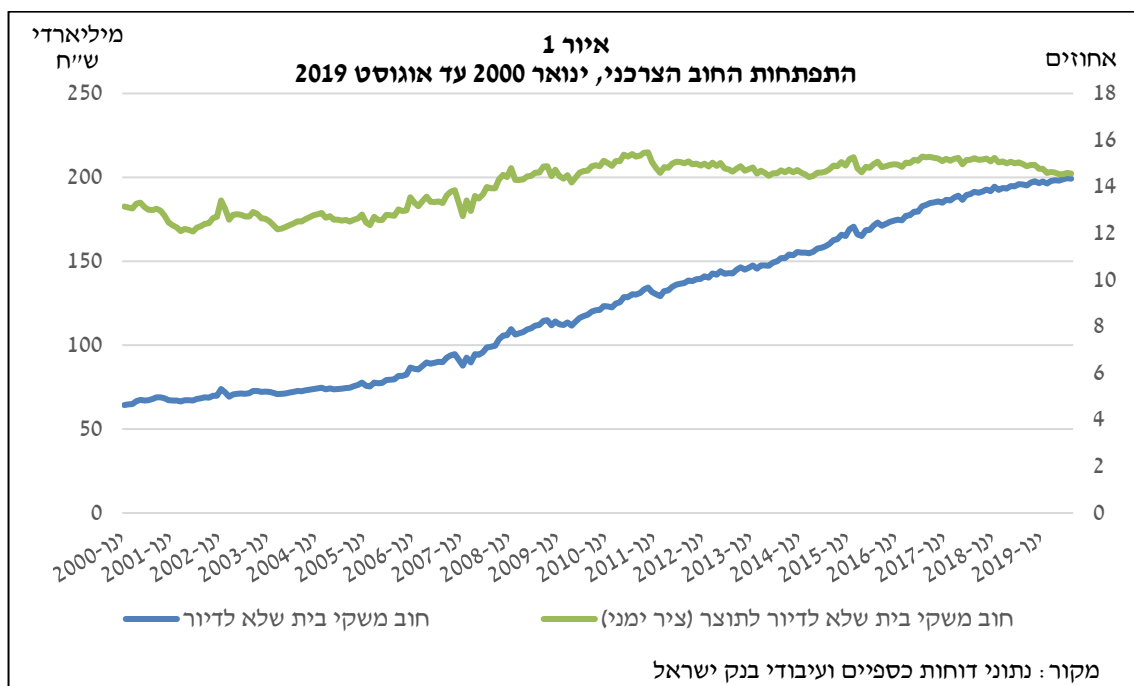
כאשר, S_i הוא נתח השוק של פירמה i , N מספר הפירמות בשוק.

לאפיקים אחרים וצמצמו את מתן האשראי. שינוי זה הושפע ממדיניות הפיקוח על הבנקים שנועדה להבטיח שלקוחות לא יוצפו באשראי ועקב כך ייקלעו לקשיים כלכליים בהמשך הדרך, וייתכן שהוא הושפע גם משחיקת המרווחים ועליה בסיכון האשראי הקמעונאי.

ג.5.א. אשראי צרכני מסך ספקי האשראי

פרק זה מתבסס בין היתר גם על נתונים על ספקי אשראי חוץ בנקאים חוץ מוסדיים (כאמור, הגופים המוסדרים) שדיווחו לרשות שוק ההון. ראשית, נציין כי מדובר בדיווח מצומצם, דיווח במונחים שנתיים עבור השנים 2016 עד 2018 ובהתאם הניתוח שלהם. כמו כן, כל אחת מהחברות המדווחות "סווגה" כחברה לאשראי עסקי או צרכני בהתאם לעיקר פעילותה. זאת להבדיל מהדיווחים של חברות כרטיס האשראי ושל הבנקים. מלבד החברות שדיווחו לרשות שוק ההון קיימות עוד חברות המעמידות אשראי צרכני, אשר נכון להיום אין בידינו נתונים אודות פעילותן. לכן, התמונה המוצגת בחלק זה אינה מלאה, ומשקפת את המידע המדווח ונגיש לנו נכון להיום בלבד. עם זאת הניתוח כולל מידע לגבי החברות שהן למיטב ידיעתנו המהותיות בשוק.

כפי שניתן לראות באיור 1, בשנים האחרונות ישנה מגמת עלייה עקבית בהיקף האשראי הצרכני בישראל, ונכון לאוגוסט 2019 הוא עומד על כ-199 מיליארדי ש"ח, לעומת נתון מקביל של כ-68 מיליארדי ש"ח בלבד באוגוסט 2000. עם זאת, קצב הגידול של נתון זה נמצא במגמת האטה מסוימת, ואילו חלקו של החוב של משקי הבית שלא לדוור בתוצר נותר בשנים האחרונות קבוע באופן יחסי ואף ירד מעט מתחילת שנת 2018.

אשראי צרכני- מבנה וריכוזיות- תנאים לתחרות

באיור 2 ניתן לראות כי אף שהבנקים הם עדיין השחקנים המרכזיים בשוק האשראי הצרכני ומהווים כ-77 אחוזים ממנו, במהלך התקופה שבין דצמבר 2016 לדצמבר 2018 הצטמצם חלקם

בכ-4 נקודות אחוז. ירידה זו מהווה המשך למגמה רציפה של צמצום חלקם היחסי של הבנקים בסך יתרת האשראי הצרכני, אשר החלה כבר לפני מספר שנים, טרם תחילת הרפורמה.

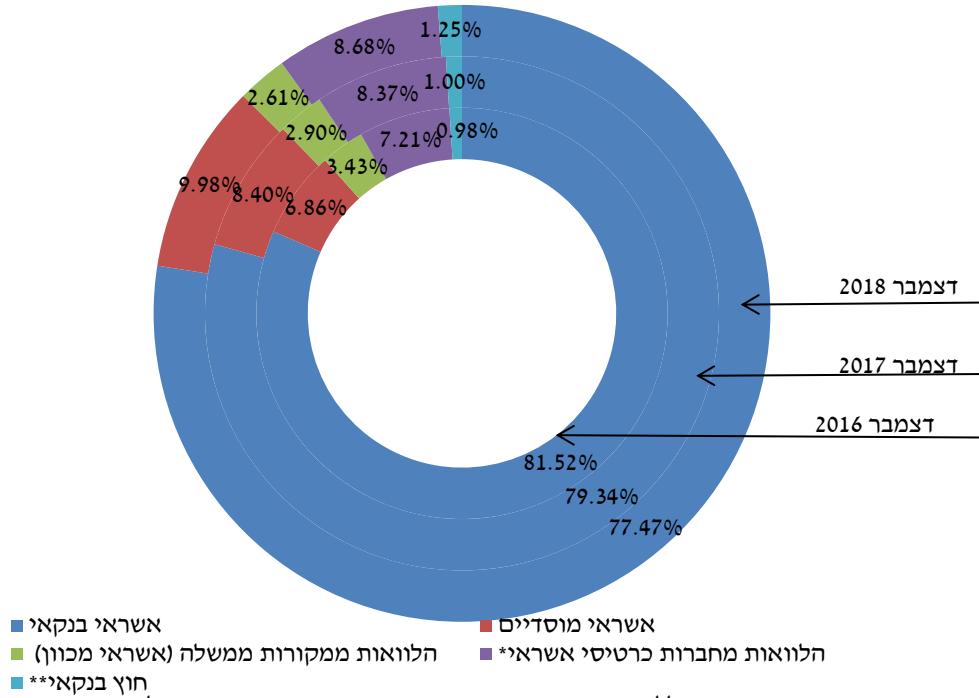
הקישור המתואר בנתח השוק של האשראי הצרכני הבנקאי התרחש על רקע התרחבות היקף האשראי הצרכני שמעמידים הגופים המוסדיים, אשר הגדילו את חלקם בכ-3 נקודות אחוז. בתקופה הנסקרת חלה צמיחה בהיקף האשראי מתברות כרטיסי האשראי, אשר חלקן בשוק זה גדל בכ-1.5 נקודות אחוז. כמו כן, גם חלקו של האשראי הצרכני החוץ-בנקאי (לגביו יש לנו מידע) בסך האשראי הצרכני גדל בתקופה המדוברת. אם כן, על אף שהבנקים מהווים את מקור המימון העיקרי למשקי הבית, דומה כי בשנים האחרונות חלקם היחסי מצטמצם מעט.

האשראי החוץ בנקאי באיור 2 כולל אשראי הניתן ממספר מצומצם של חברות, זאת מאחר ורק אודותיהן קיימים בידינו נתונים לאורך שלוש התקופות (מהדיווחים לרשות שוק ההון). מדובר בהערכת חסר של האשראי החוץ בנקאי. איור 3 כולל גם נתונים על יתרת האשראי של מספר חברות שסיפקו מידע למאגר נתוני אשראי בשנת 2018.²⁸ בהתאם ניתן לראות כי משקל האשראי החוץ בנקאי גבוה יותר ועומד על כ- 5.3%. סביר להניח כי גם מגמת הצמיחה בשנים האחרונות הנכונה לגבי הגופים החוץ בנקאים לגביהם יש לנו מידע, מאפיינת גם את אשראי זה. יחד עם זאת, נציין כי נתונים אלה אינם מאפשרים לבחון האם מקור הגידול באשראי החוץ בנקאי הוא בלקוחות אשר בחרו שלא לפנות למערכת הבנקאית או שמא בגידול באשראי הנלקח על ידי לקוחות אשר המערכת הבנקאית העריכה את רמת סיכונם כגבוהה ובחרה שלא להעניק להם אשראי. במילים אחרות, אין בנתונים אלה כשלעצמם כדי לבסס מסקנות ישירות על מידת התחרות בשוק האשראי בישראל.

²⁸ החברות הבאות סיפקו מידע למערכת נתוני אשראי: מימון ישיר מקבוצת ישיר (2006) בע"מ, גמא ניהול וסליקה בע"מ, טריא פי2פי בע"מ, בלנדר פי2פי בע"מ, אלבר קרדיט בע"מ, אלמוביל פתרונות מימון בע"מ, אלמוביל פתרונות מימון לרכב בע"מ, אוטו קאש שרותי מימון בע"מ, דרך אשראי בע"מ (Sixt), פמה אשראי לרכב בע"מ, פמה קרדיט בע"מ, פמה מימון (1992) בע"מ ו- פמה ליסינג בע"מ.

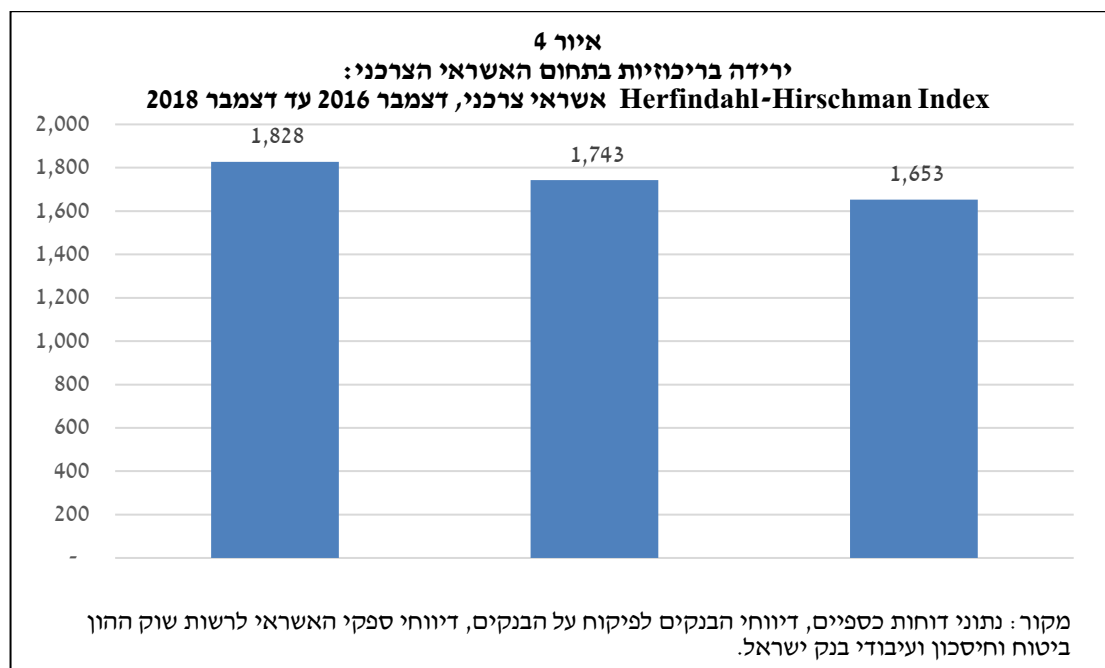
נבהיר כי: מדובר בנתונים ראשוניים שחלקם נמסרו לנציגי מאגר נתוני אשראי באופן וולונטרי ולא כחלק מהליך מוסדר ובמועדים שונים. בפרט אין בידינו הגדרות ברורות לגבי האשראי המדווח וחלק מהאשראי המדווח כולל אשראי לדיור בביטחון דירת מגורים בעוד לגבי הגופים האחרים ובכלל העבודה לא התייחסנו לאשראי זה. הדבר מטה את משקל האשראי החוץ בנקאי כלפי מעלה. מנגד לא מדובר על כלל הגופים הפועלים בשוק דבר המטה את משקל האשראי זה כלפי מטה. לסיום נציין כי ייחסנו את כל הנתונים לדצמבר 2018 אך בפועל הנתונים התקבלו במועדים שונים במהלך המחצית הראשונה של שנת 2019.

איור 2
התפלגות מקורות האשראי למשקי בית שלא לדיור בישראל,
דצמבר 2016 עד דצמבר 2018

* חברות כרטיסי האשראי - כולל אשראי נושא ריבית שאינו בערבות בנקים ואחרים בלבד
 ** אשראי חוץ בנקאי - על בסיס נתוני רשות שוק ההון ביטוח וחסכון.
 מקור: נתוני דוחות כספיים, נתוני ספקי אשראי שדיווחו לרשות שוק ההון, ביטוח וחסכון

הגדולים (יתרת האשראי הצרכני של תאגידים אלו מתוך סך יתרת האשראי הצרכני של כלל ספקי האשראי בשוק). בין דצמבר 2016 לדצמבר 2018 ירד המדד מ-52% ל-46%.

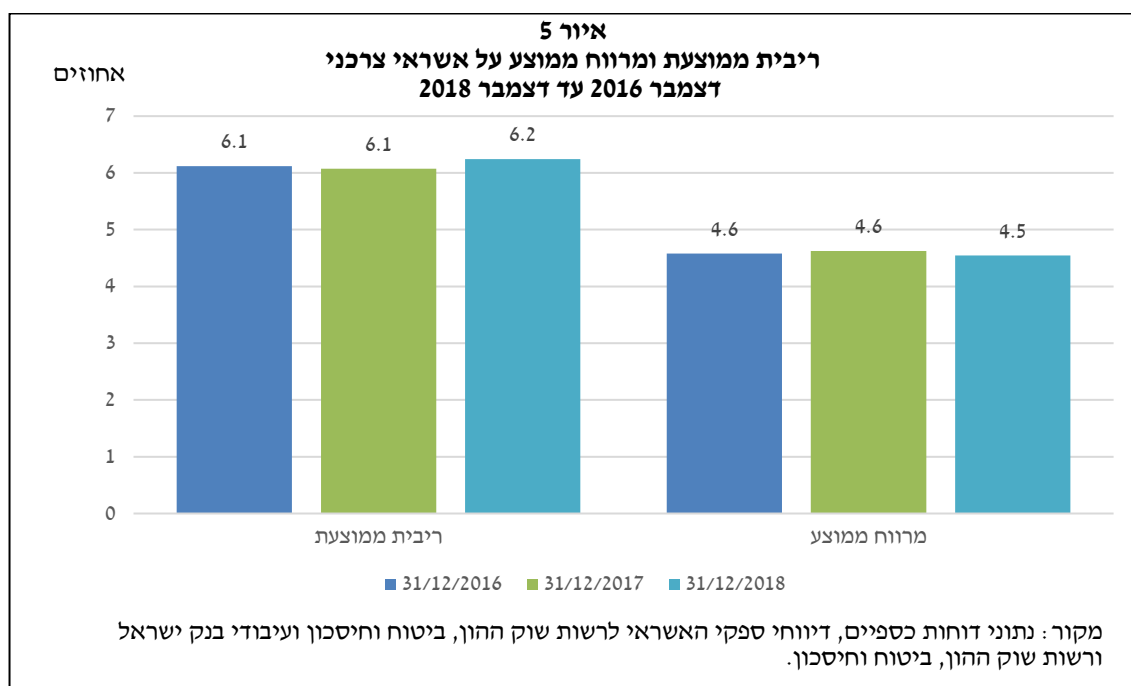

אשראי צרכני- ניתוח כמות ומרווחים

לעומת מגמת הירידה הברורה במדדי הריכוזיות, לא נרשמה מגמת ירידה בריבית על האשראי הצרכני מכל המקורות (בנקים, חברות כרטיסי אשראי וגופים מוסדרים) וכן לא במרווח שחושב (איור 5).³² כפי שמוסבר בנספח א' ירידה במרווח במקביל לגידול בכמות נפרש כאינדיקציה פרו תחרותית. חשוב לזכור כי גורם משמעותי נוסף על עלות המימון (שנלקחת בחשבון במרווח) המשפיע על שיעור הריבית הינו רמת הסיכון (שאינה נלקחת בחשבון במרווח) (להרחבה ראה נספח א). עלייה בסיכון משמעותה שמדדי הרווחיות מוטים כלפי מעלה: כלומר, תוחלת הרווח של ספקי האשראי הינה בפועל נמוכה יותר מאחר ותוחלת ההחזר הצפויה להם נמוכה יותר. נציין כי המדדים הזמינים בידנו להערכת סיכון האשראי (לדוגמא, שיעור חובות פגומים, שיעור חובות בפיגור, שיעור ההוצאה להפסדי אשראי הוא יתרת ההפרשה להפסדי אשראי וכו') אינם מספיקים בכדי לנתח את הריבית בנטרול השינוי בסיכון. מאחר ומדובר במדדים חלקיים בלבד (או proxy) לרמת הסיכון, סביר שאינם תופסים גורם זה באופן מלא ומהימן. זאת ועוד, מדדים אלו מצביעים על איכות תיק האשראי רק בסופה של כל תקופה, ועל כן הם אומדים את הסיכון בפיגור מסוים. כלומר, רמת הסיכון של הלוואות בתקופה נתונה עשויה להתבטא באיכות תיק האשראי רק מספר חודשים לאחר תקופה זו. בנוסף, חלק מהמדדים מושפעים מרגולציה וממדיניות הבנק. בכדי להתמודד עם קושי זה, נתבסס בדוחות הבאים על מאגר נתוני אשראי. מאגר זה אינו זמין לשימוש בעת כתיבת דוח זה. בנוסף לעלות הסיכון, עלויות משמעותיות נוספות הכרוכות במתן אשראי נכללות בהוצאות

³² המרווח חושב עבור חכ"א על ידי חלוקת הכנסות ריבית בנטו ביתרת הנכסים (בהתאם המרווח מתייחס לכל פעילות החברות ובפרט לפעילות העסקית והצרכנית). המרווח עבור ספקיות האשראי מוסדרות, חושב על ידי חלוקת הכנסות הריבית נטו ביתרת האשראי. כאשר במסגרת החישוב נלקחו בחשבון רק חברות שסווגו תחת פעילות צרכנית. עבור אחת החברות נלקחו רק הוצאות הריבית בחישוב המדד, להבדיל מכלל הוצאות המימון וזאת בכדי לנטרל השפעה של פעילות איגוח של החברה. המרווח חושב עבור המערכת הבנקאית על ידי חלוקת המרווח על מתן אשראי (מתוך הדוח הכספי) ביתרת האשראי הממוצעת לסוף תקופה (בהתייחס לאשראי צרכני).

תפעוליות ואחרות. דומה כי בשלוש השנים האחרונות לא ניתן להבחין בשינויים מהותיים בשיעור העלות התפעולית (הוצאות תפעוליות במונחים שנתיים חלקי יתרת האשראי במגזר הצרכני). נציין כי בהסתכלות ארוכת טווח חלה ירידה בשיעור העלות התפעולית של המערכת הבנקאית.

כעת נבחן בנפרד כל קבוצת ספקים, קרי אשראי בנקאי, אשראי מחברות כרטיסי אשראי ואשראי מגופים חוץ בנקאיים נוספים. הטעמים לבדיקה זאת: ראשית, ניתן ללמוד על התמורות בתחרות גם מהשינוי שחל בין השחקנים השונים מאותו סוג, לדוגמה במגמות השונות של בנקים קטנים וגדולים. שנית, הגופים החוץ בנקאיים עדיין מהווים חלק קטן מהשוק ובהתאם השפעתם על תוצאות המדדים על כל השוק מוגבלת. ניתוח המתמקד בגופים אלו, יכול ללמד על התמורות בתחרות. שלישית, ישנם הבדלים משמעותיים בנתונים הזמינים על הגופים השונים, כך ישנן בדיקות שניתן ליישם רק על הגופים הבנקאיים, ולגישתנו לאור משקלם בשוק, בדיקות אלו שופכות אור גם על השוק בכללותו.

ג.5.ב. אשראי צרכני בנקאי

אשראי צרכני בנקאי- מבנה וריכוזיות

ניתוח מבנה שוק האשראי הבנקאי הצרכני מלמד על שיפור בתנאים לתחרות בתקופה הנסקרת (דצמבר 2016 עד יוני 2019). השיפור בא לידי ביטוי בירידה בדומיננטיות של הבנקים הגדולים והתחזקות הבנקים הבינוניים וכן בירידה במדדי הריכוזיות, וזאת למרות העדר שינוי במספר השחקנים הפועלים היום בשוק. נציין כי בספטמבר 2019 ניתן רישיון לבנק חדש.

כפי שניתן לראות באיור 6, במשך התקופה הנסקרת נרשמה מגמת ירידה מתונה אך עקבית במדד 33 Herfindahl Hirschman Index (HHI) עבור אשראי צרכני בנקאי (ללא כרטיסי אשראי). המדד

³³ המדד מוגדר כסכום ריבועי נתחי השוק של כל הפירמות בשוק

$$HHI = \sum_{i=1}^n (MS_i)^2$$

חושב על בסיס יתרות האשראי הצרכני שמעמידים התאגידים הבנקאיים. בפרט, בין מרץ 2016 ליוני 2019 ירד המדד מ-2261 נקודות ל-2010 נקודות. הירידה במדד היא אינדיקציה לשיפור בתנאים לתחרות (להרחבה ראה נספח א'). כמו כן, ניתן לראות באיור 7 כי גם מדד CR2³⁴ נמצא במגמת ירידה, שפירושה אף הוא שיפור בתנאים לתחרות בתחרות. מדד זה מחושב כנתח השוק של שני התאגידים הבנקאיים הגדולים (יתרת האשראי הצרכני של תאגידים אלו מתוך סך יתרת האשראי הצרכני הבנקאי). בין מרץ 2016 ליוני 2019 ירד המדד מ-59.2 ל-50.9.

התנייחות ארוכת טווח לכל האשראי הבנקאי (ולא רק לאשראי הצרכני ובהתייחס גם לאשראי הניתן על ידי חברות כרטיסי האשראי), מלמדת כי השינויים בריכוזיות בשוק האשראי הצרכני הבנקאי היו משמעותיים יותר מהשינוי שחל בריכוזיות שוק האשראי הבנקאי בכללותו. עוד ניתן לראות, כי הירידה בריכוזיות הגיעה על רקע יציבות יחסית בשני המדדים שנבדקו. כאשר מקישים מהנחיות מיזוגים בארץ ובעולם³⁵, ניתן לומר כי אמנם עדין מדובר בשוק ריכוזי (ברמה מתונה) אך השינוי כשלעצמו מהווה אינדיקציה פרו תחרותית. עם זאת, נציין כי בכל מקרה יש לבצע הערכה כוללת של התחרות בשוק, ולא מספיק להתייחס לשינויים במדד בלבד. עוד נסייג ונאמר כי מסקנות הניתוח מושפעות מכלל המדדים, ובהתאם גם לקיום של חסמים משמעותיים לתחרות המהווים אינדיקציה שלילית לתחרות (ראה סעיף ג.3).

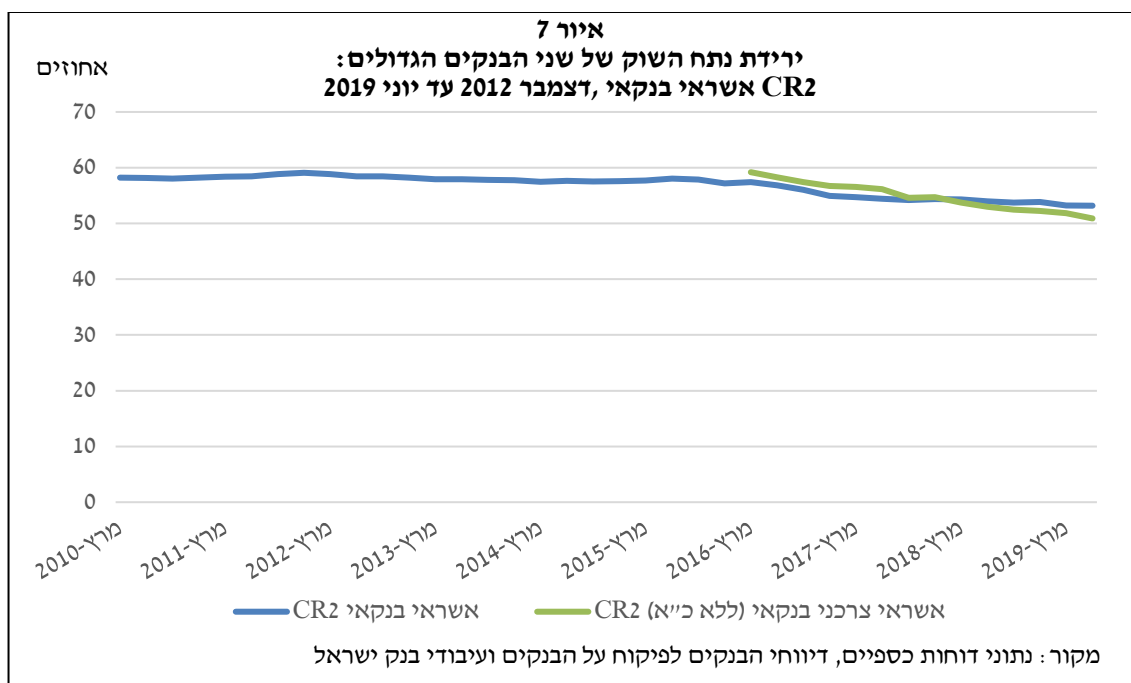
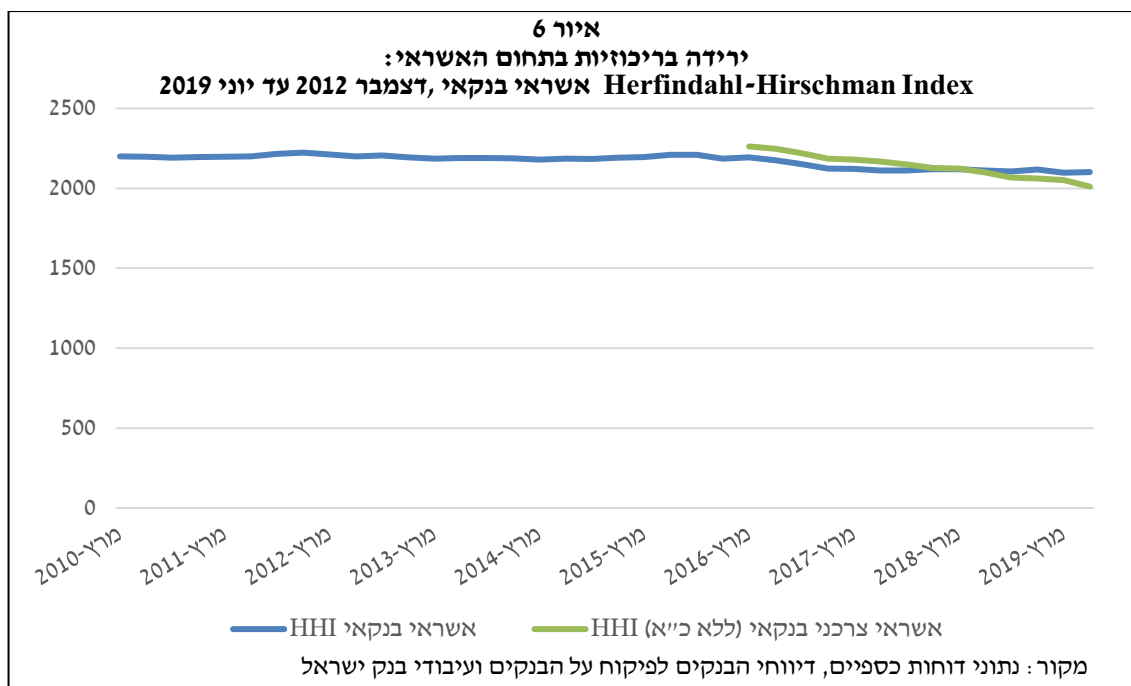
כאשר MS_i הוא נתח השוק של פירמה i , ו- n הוא מספר הפירמות בשוק.

34

$$CR_2 = \sum_{i=1}^2 S_{i,with} \quad s_1 \geq s_2 \geq \dots \geq s_N,$$

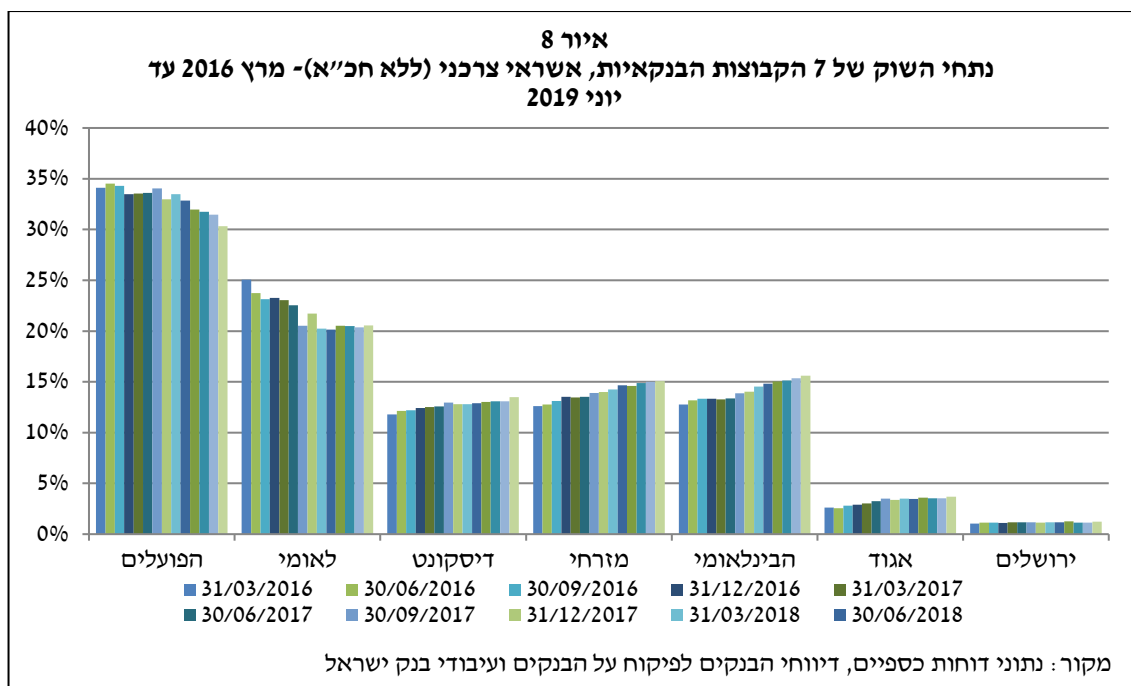
כאשר S_i הוא נתח השוק של פירמה i , N הוא מספר הפירמות בענף. s_N היא הפירמה עם נתח השוק הקטן ביותר, ו- s_1 הינה הפירמה עם נתח השוק הגדול ביותר. בנייר זה חישבנו את המדד עבור שתי הפירמות הגדולות בשוק

35 לפירוט הנחיות בישראל: https://www.gov.il/BlobFolder/policy/mergerguidelines/he/mergers_%D7%92%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%99%20%D7%93%D7%A2%D7%AA%201_11%20%D7%9E%D7%99%D7%96%D7%95%D7%92%D7%99%D7%9D%20%D7%90%D7%95%D7%A4%D7%A7%D7%99%D7%99%D7%9D.pdf הנחיות אירופאיות: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004XC0205\(02\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004XC0205(02)&from=EN) אמריקאיות: <https://www.ftc.gov/sites/default/files/attachments/merger-review/100819hmg.pdf> הנחיות

איורים 6 ו-7 מבטאים היבט של הצלחת הרפורמה. כך לפני תחילת הרפורמה ב-2016, תחום האשראי הצרכני היה ריכוזי יותר מסך האשראי הבנקאי, ואילו כיום ב-2019, הוא ריכוזי פחות מסך האשראי.

מאיור 8 ניתן ללמוד כי הירידה בנתח השוק של שני הבנקים הגדולים במגזר הצרכני לוותה בעלייה בחלקם היחסי של כל שלושת הבנקים הבינוניים (קרי דיסקונט, מזרחי-טפחות והבינלאומי) ובנק איגוד. נבהיר כי הנתון של בנק איגוד מוטה כלפי מעלה עקב היקף גבוה של רכישת תיקי אשראי, זאת בשונה מבנקים אחרים, שלא ביצעו רכישות או ביצעו רכישות בהיקף לא מאד משמעותי.

אשראי צרכני בנקאי- ניתוח כמות ומרווחים

מאיור 9 ניתן ללמוד כי לא חל שינוי משמעותי בריבית על האשראי הצרכני וכן לא במרווחים שחושבו.³⁶ עם זאת, נציין כי חלה ירידה מתונה בריבית ובמרווחים מתחילת שנת 2018. ירידה זאת עשויה להיות סימן ראשון להתפתחות תחרות אך יש להמשיך ולראות האם המגמה נשמרת לאורך תקופה משמעותית יותר.

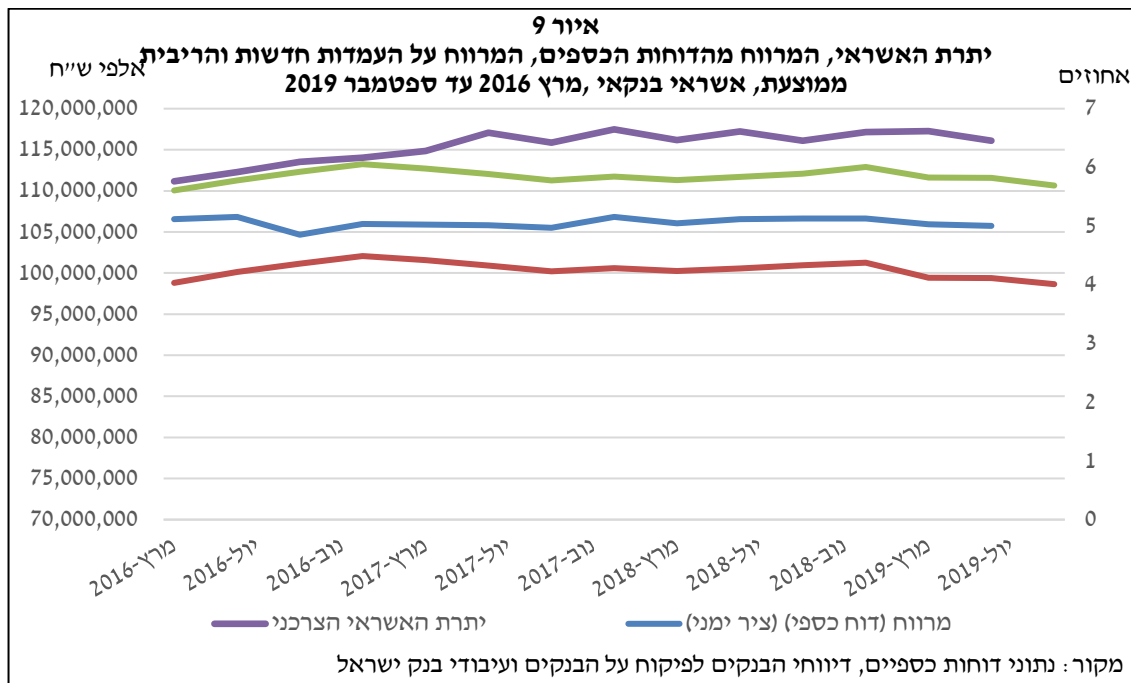
כאשר אנו בוחנים את סך המערכת הבנקאית בישראל, אנו רואים כי לאחר תקופה ממושכת של גידול בכמות האשראי הצרכני, קיימת בתקופה האחרונה האטה בקצב צמיחת האשראי למגזר זה. התפתחות השינויים ביתרות הבנקים השונים דומה לזאת של נתחי השוק, כאשר יתרות האשראי של בנק הפועלים ובנק לאומי במגמת ירידה (להבדיל מאפשרות שהיו צומחות בקצב נמוך מהבנקים האחרים). במקביל שלושת הבנקים הבינוניים, דיסקונט מזרחי-טפחות והבינלאומי, המשיכו בתקופה זו להגדיל את יתרות האשראי הצרכני שלהם (איור 10).

באיור 11 ניתן לראות ירידה מסוימת במרווחים של הבינלאומי ומזרחי מול עליה או מגמה לא אחידה במרווחים של דיסקונט, לאומי והפועלים. את הירידה במרווחי הבינלאומי ומזרחי, במקביל לגידול באשראי נפרש כאינדיקציה פרו תחרותית מסוימת.³⁷ ואלו את צמצום האשראי של בנק לאומי ובנק הפועלים במקביל לעליה במרווחים נפרש כאינדיקציה מסוימת להיחלשות רמת

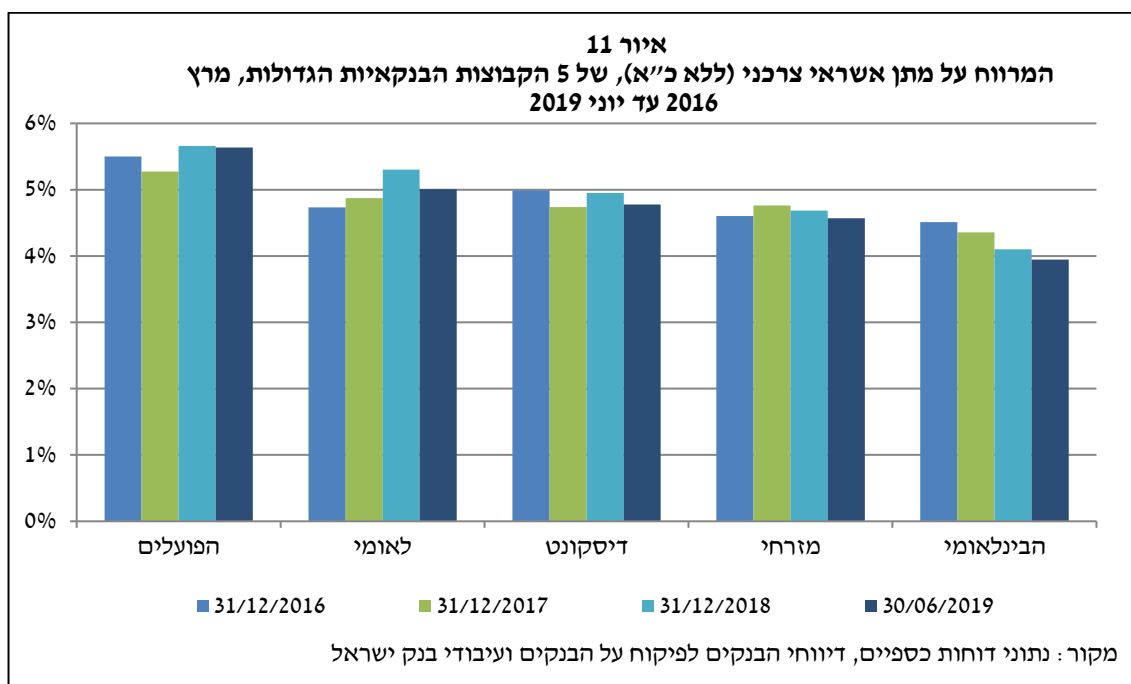
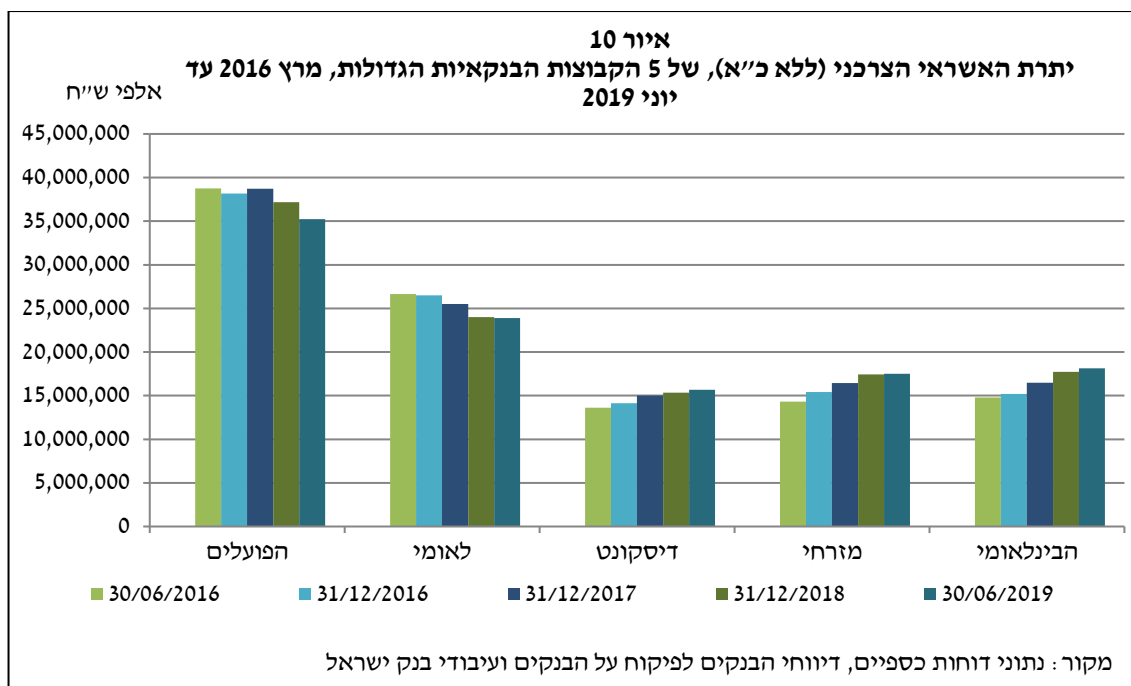
³⁶ חישבנו הן את המרווח בשתי דרכים: ראשית על בסיס נתוני יתרות מתוך הדוחות הכספיים (מוצג ברמת בנק באיור 10). ושנית, על בסיס נתוני זרמים ותוך שימוש בריביות הפנימיות. להסבר ראה נספח ב'.

³⁷ כאמור בנספח א', נבקש לפרש עליה במרווח במקביל לירידה (או אי גידול) בכמות כביטוי להקטנת היצע של בנק ספציפי ועל כן כמגמה לא-תחרותית. לעומת זאת, ירידה במרווחים במקביל לגידול (או אי-שינוי) בכמות יפורש כצעד תחרותי, שכן הוא מקרב את השוק לשינוי משקל בו המחיר שווה לעלות השולית (זאת ללא תלות בסיבה לשינוי במרווחים ובכמויות).

התחרות.³⁸ עם זאת, יש לשים לב שמדובר בשינויים קטנים ובפרק זמן קצר ביותר, ולכן טרם הסקת מסקנות יש לבחון בהמשך את המגמות ועוצמתן. נציין כי איור 11 מלמד על השונות במרווחי הבנקים שעשויה להיות מתואמת עם הבדלי כוח השוק שלהם וההבדלים ברמות הסיכון של תיקי האשראי שהם מעמידים.

³⁸ כאמור בנספח א', נבקש לפרש עליה במרווח במקביל לירידה (או אי גידול) בכמות כביטוי להקטנת היצע של בנק ספציפי ועל כן כמגמה לא-תחרותית. לעומת זאת, ירידה במרווחים במקביל לגידול (או אי-שינוי) בכמות יפורש כצעד תחרותי, שכן הוא מקרב את השוק לשינוי משקל בו המחיר שווה לעלות השולית (זאת ללא תלות בסיבה לשינוי במרווחים ובכמויות).

כאמור יש לזכור כי גורם משמעותי נוסף על עלות המימון (שנלקחת בחשבון במרווח) המשפיע על שיעור הריבית הינו רמת הסיכון (שאינה נלקחת בחשבון במרווח) (להרחבה ראה נספח א') ובהתאם אם חלה עליה בסיכון בתקופה הנסקרת פירוש הדבר כי המרווחים המוצגים מוטים כלפי מעלה למרות שאפשר ובניכוי הסיכון הם אף ירדו. נציין כי מדדי הסיכון השונים אינם מצביעים על מגמת עליה ברורה בסיכון יתר על כן כאמור מדדי הסיכון הזמינים בידנו אינם מאפשרים להסיק מסקנות ברורות על סיכון התיק בעת מתן האשראי אלא רק בפיגור. עם זאת נציין כי חלק מהממדים וכן

עבודות שונות שנעשו בתחום מצביעות על עליה בסיכון תיק האשראי.³⁹ כאמור, בכדי להתמודד עם קושי זה, בכוונתנו להתבסס בדוחות הבאים על מאגר נתוני אשראי. מאגר זה אינו זמין לשימוש בעת כתיבת דוח זה.

בנוסף לעלות הסיכון, עלויות משמעותיות נוספות הכרוכות במתן אשראי נכללות בהוצאות תפעוליות ואחרות. דומה כי לא ניתן להבחין בשינויים מהותיים בשיעור העלות התפעולית (הוצאות תפעוליות במונחים שנתיים חלקי יתרת האשראי במגזר הצרכני). בהסתכלות היסטורית ארוכה טווח שיעור ההוצאות התפעוליות בסך יתרת האשראי המאזני של הבנקים נמצא במגמה ארוכה ומתונה של ירידה. זאת ככל הנראה בין היתר כתוצאה ממגמת מעבר של בנקים למתן שירותים דיגיטליים במקום שירותים שונים שניתנו בסניפים במקביל לגידול ביתרות האשראי. על פני זמן, מגמה זו צפויה לגרום עמה ירידה במחיר האשראי (במיוחד באשראי הצרכני אשר מרבית עלות הסניפים מיוחסת אליו), אך בטווח הקצר לא ברור שתהיה לכך השפעה מהותית. נציין כי נראה כי מגמת הירידה המתוארת נבלמה לאחרונה, ואילו לאחרונה אף חלה עלייה בנתון זה.

מדד Lerner :

כפי שמוסבר בנספח א' מדד Lerner הינו מדד תחרות מקובל בספרות הכלכלית, שלמעשה בוחן את אותם המרווחים שהצגנו עד כה, אך מחולקים בריבית על האשראי.⁴⁰ בין דצמבר 2016 לספטמבר 2019 נרשמה ירידה של 3 נקודות האחוז במדד Lerner⁴¹ נציין כי לרוב מחשבים את המדד על כל פעילות הבנק ובהתאם מתייחסים גם לעלויות תפעוליות. בחישוב המדד רק עבור האשראי הצרכני עולה קושי לייחס את העלויות התפעוליות שמקורן במתן אשראי למגזר זה. בהתאם, המדד שלהלן מתייחס רק לעלויות המימון. מדד המתייחס לכלל העלויות מחושב עבור כל פעילות הבנק בפרק 8.א.

39 להרחבה ראו דו"ח יציבות פיננסית – דצמבר 2018, מערכת הבנקאות בישראל – סקירה שנתית 2017 וכן נייר מדיניות של מכון טאוב בנושא "החוב של משקי הבית בישראל" (לביב שאמי, 2019).
⁴⁰ המדד מחושב על ידי חלוקת הפער בין הריבית על האשראי לעלות השולית בריבית על האשראי. עבור פירמה i בתקופה מסוימת מחושב המדד באופן הבא:

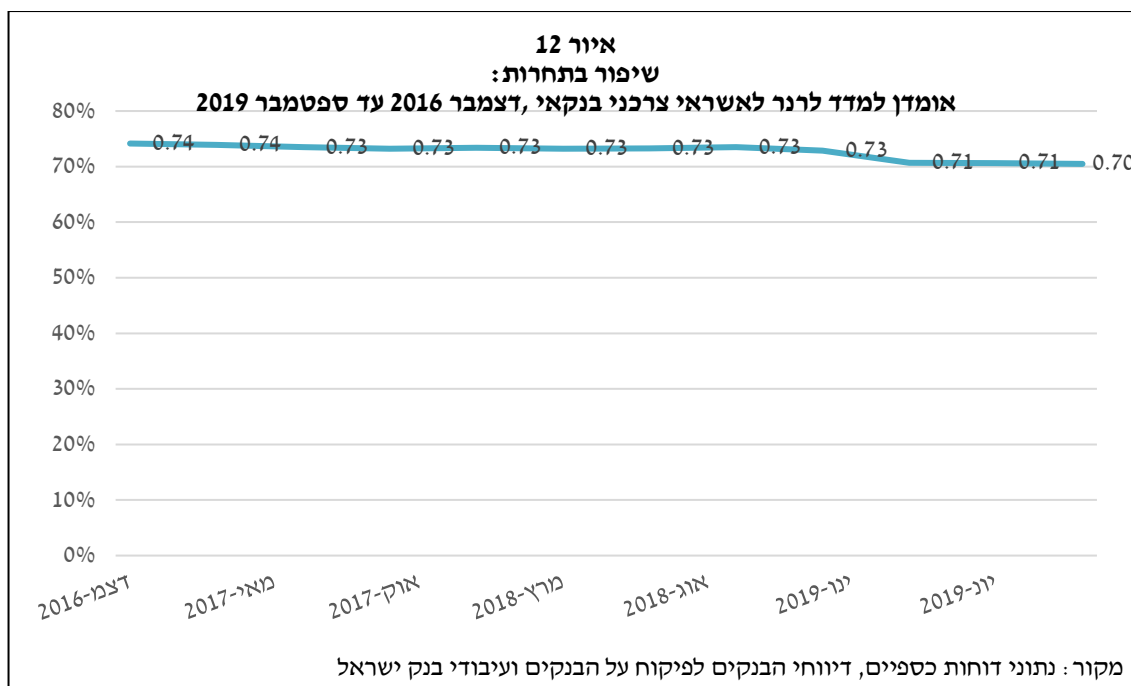
$$L_i = \frac{P(Q) - C_i'(q_i, w_i)}{P(Q)}$$

כאשר $C_i'(q_i, w_i)$ היא העלות השולית של פירמה i. לרוב המדד משמש לבחינת פירמה ספציפית. ככל שרוצים לבחון את רמת התחרות בשוק מסוים יש לחשב את מדד Lerner של סך השוק באופן הבא:

$$L_j = \sum_{i \in j} \phi_{ij} L_{ij}$$

כאשר L_{ij} הוא מדד Lerner של פירמה i בשוק j ו- ϕ_{ij} היא המשקולת הניתנת לפירמה i (לרוב נתח השוק שלה בשוק j).

⁴¹ עבור אשראי לא צמוד בריבית משתנה חישבנו את המדד על ידי חלוקת שיעור התוספת בריבית הממוצעת. עבור אשראי לא צמוד בריבית קבועה, חישבנו את המרווח על ידי החסרת ריבית פנימית של הבנק (תוך קירוב לינארי בהתאם לתקופה לפירעון של האשראי). הפרש זה חילקנו בריבית על האשראי. שיכללנו שני מדדים אלו בהתאם להיקף האשראי שהעמידו הבנקים משני סוגים אלו.

ג.5.ג. אשראי צרכני מחברות כרטיסי האשראי

אשראי צרכני מחברות כרטיסי האשראי- מבנה וריכוזיות

בישראל פועלות ארבע חברות כרטיסי אשראי: ישראלכרט בבעלות הציבור וגופים מוסדיים⁴², MAX (לאומי קארד לשעבר) בבעלות Warburg Pincus Financial Holdings⁴³, כ.א.ל.⁴⁴ בבעלות בנק דיסקונט והבנק הבינלאומי ופועלים אקספרס⁴⁵ (אמריקן אקספרס, בבעלות בנק הפועלים).

חברות כרטיסי האשראי מספקות שירותים למשקי בית ולעסקים ופועלות במגזרים שונים: הנפקה ותפעול כרטיסי חיוב, סליקת תשלומים בכרטיסי חיוב ופעילות מימון: האשראי שעמידות החברות יכול להיות אגב השימוש בכרטיס חיוב או ללא קשר לשימוש בכרטיס החיוב (לדוגמא אשראי קצוב). האשראי שניתן אגב השימוש בכרטיס החיוב יכול להיות אשראי נושא ריבית ויכול להיות אשראי שאינו נושא ריבית. לדוגמא כאשר הלקוח משלם בכרטיס חיוב נדחה, חיוב הלקוח מתבצע במועד קבוע בכל חודש ולכן הלקוח מקבל בממוצע 15 יום אשראי שאינו נושא ריבית.

מאחר ופרק זה עוסק בניתוח התחרות בשוק האשראי, נתמקד בפעילות החברות במגזר המימון.⁴⁶ מתוך מגזר זה נתמקד בפעילות העמדת האשראי נושא ריבית – כלומר מתן הלוואות לפרטיים ובתי

42 לאור החוק להגברת התחרות ביום 08.04.2019 מכר בנק הפועלים בהצעת מכר לציבור, כ- 65.2% מהונה של ישראלכרט. טרם המכירה החזיק בנק הפועלים בכ-98.2% ממניות ישראלכרט. את היתרה חולקה כדידינד בעין למחזיקי מניות בנק הפועלים במהלך חודש מרץ 2020.

43 לאור החוק להגברת התחרות ביום 25.02.2019 הושלמה עסקה לפיה בנק לאומי לישראל וקבוצת עזריאלי ימכרו את מלא החזקותם בלאומי קארד (80%, ו- 20% בהתאמה) ל- warburg pincus financial joldings (israel ltd.), תאגיד בשליטת קרן ההשקעות warburg pincus.

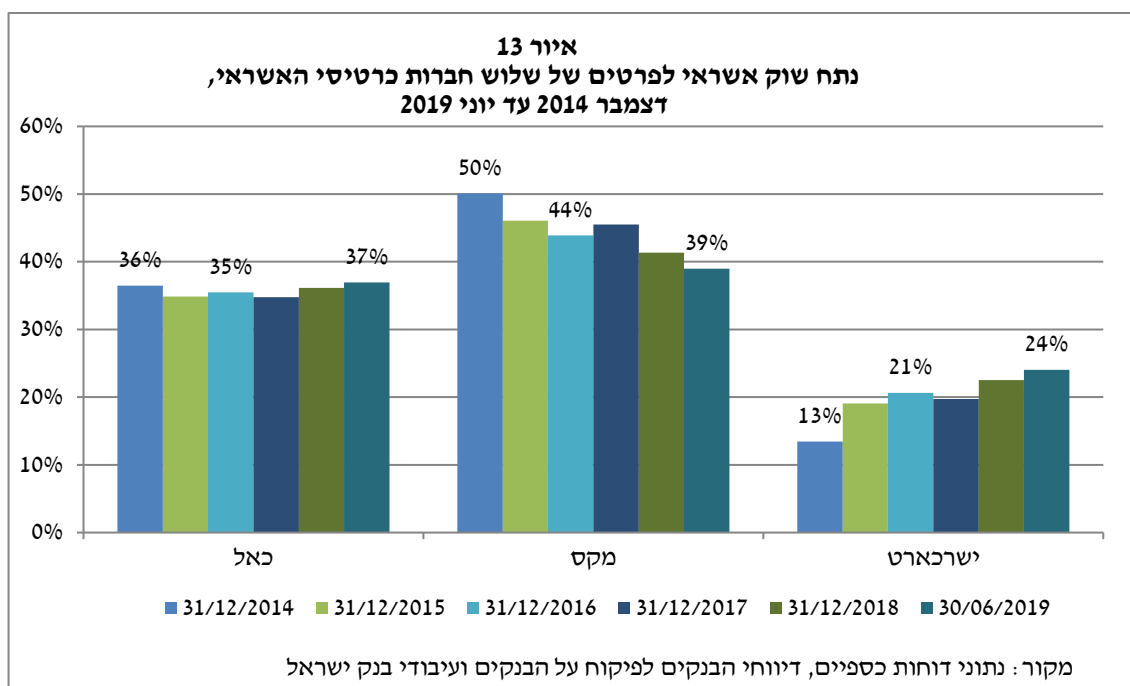
44 כ.א.ל מחזיקה בבעלות מלאה בחברת כרטיסי האשראי דיינרס קלאב ישראל, שעוסקת בהנפקה, שיווק ותפעול כרטיסי דיינרס. הנתונים בנייר אודות כ.א.ל כוללים את דיינרס.

45 כללנו את פועלים אקספרס בנתונים האגרגטיביים של חברות כרטיסי האשראי, אך בחרנו שלא לנתח את פעילותה באופן פרטני. זאת בשל היקף פעילותה הזניח בתחום מתן האשראי.

46 נציין שההכנסות מפעילות במגזר המימון עדיין מהוות שיעור נמוך מסך ההכנסות ומן הרווח הנקי של חברות כרטיסי האשראי (כ-6%, וכ-15% בהתאמה).

עסק. אשראי זה כולל אשראי בערבות הבנקים (כרטיסי אשראי בנקאיים) ואשראי שאינו בערבות הבנקים (כרטיסי אשראי חוץ בנקאיים). בהתאם, כאשר אנו מתייחסים לחברות כרטיסי האשראי, אנו בוחנים את האשראי שאינו בערבות הבנקים בלבד.

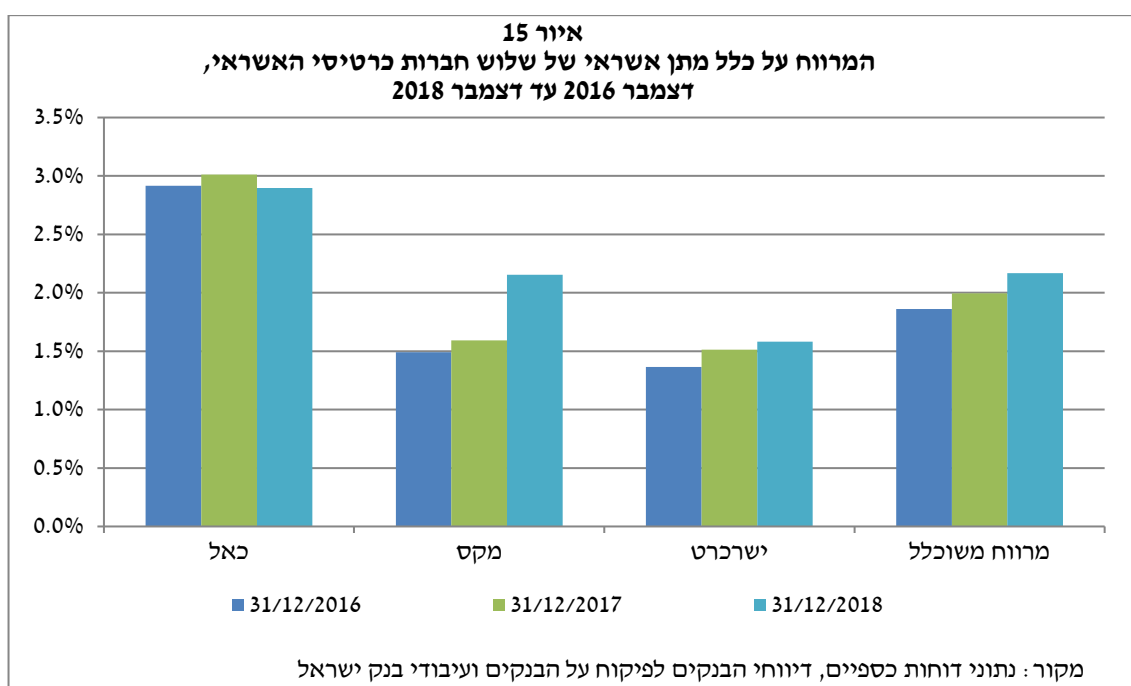
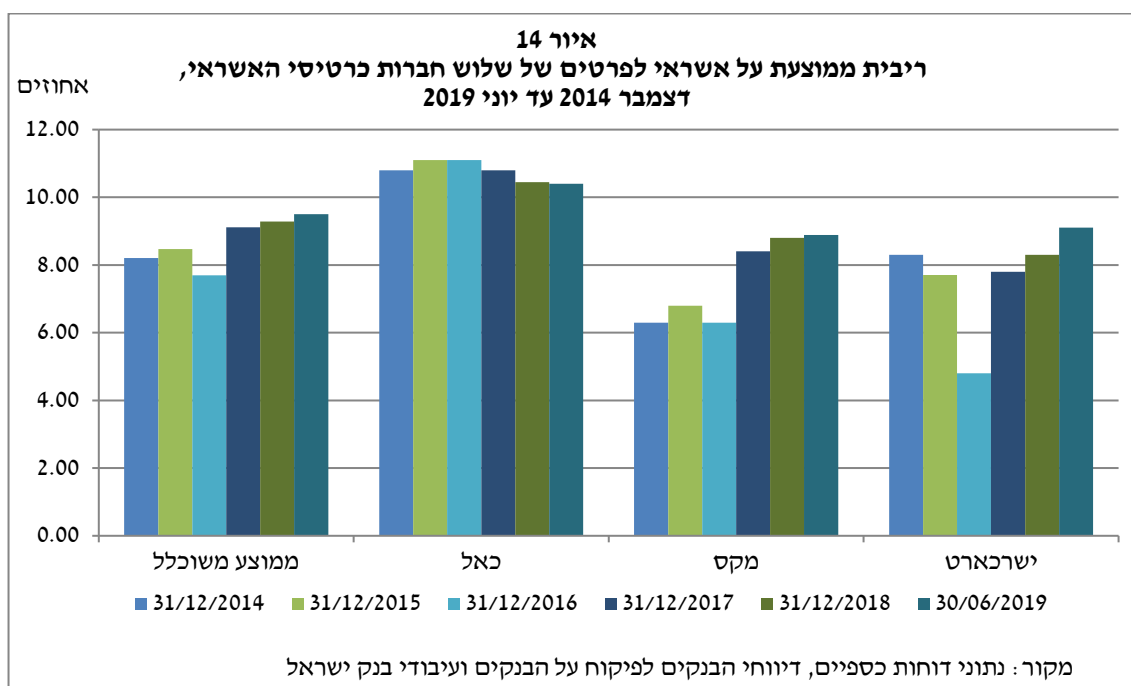
באזור 13 ניתן לראות את נתחי השוק של חברות כרטיסי האשראי באשראי צרכני נושא ריבית שאינו בערבות הבנקים. נכון ליוני 2019 חברת MAX הינה בעלת החלק היחסי הגדול ביותר מבין החברות (כ-39%) ואחריה כ.א.ל וישראלכרט עם כ-37% וכ-24% בהתאמה. זאת, מתוך יתרת אשראי כוללת של כ-13.1 מיליארד ש"ח, המהווים כ-10% מסך האשראי הצרכני בישראל. חשוב להבהיר שכאשר מתייחסים למדדים ופעולות אחרות של החברות, יחסי הכוחות המתקבלים שונים בתכלית. כך למשל, מבין חברות כרטיסי האשראי, החברה בעלת סך המאזן הגבוה ביותר הינה ישראלכרט, שנכסיה עומדים נכון ליוני 2019 על כ-22 מיליארד ש"ח (לעומת 16 מיליארד ש"ח ו-14.2 מיליארד ש"ח של כ.א.ל ו-MAX בהתאמה). בהמשך הניתוח נתייחס בקצרה גם למגמות של החברות השונות באפיקי פעולה שונים. נבהיר כי רק בסוף בפברואר 2019 השלים בנק לאומי את ההפרדה מלאומי קארד ובאפריל 2019 ביצע בנק הפועלים את ההנפקה לציבור ורק במרץ 2020 השלים את ההפרדה. בהתאם, נניח בתקופת הניתוח התחרות בין הבנקים לחכ"א הייתה מוגבלת וייתכן שהשוק התאפיין בסגמנטציה מבחינת הלווים וסוגי ההלוואות שהעמידו חברות כרטיסי האשראי ובנקי האם.

אשראי צרכני מחברות כרטיסי האשראי- ניתוח כמות ומחיר

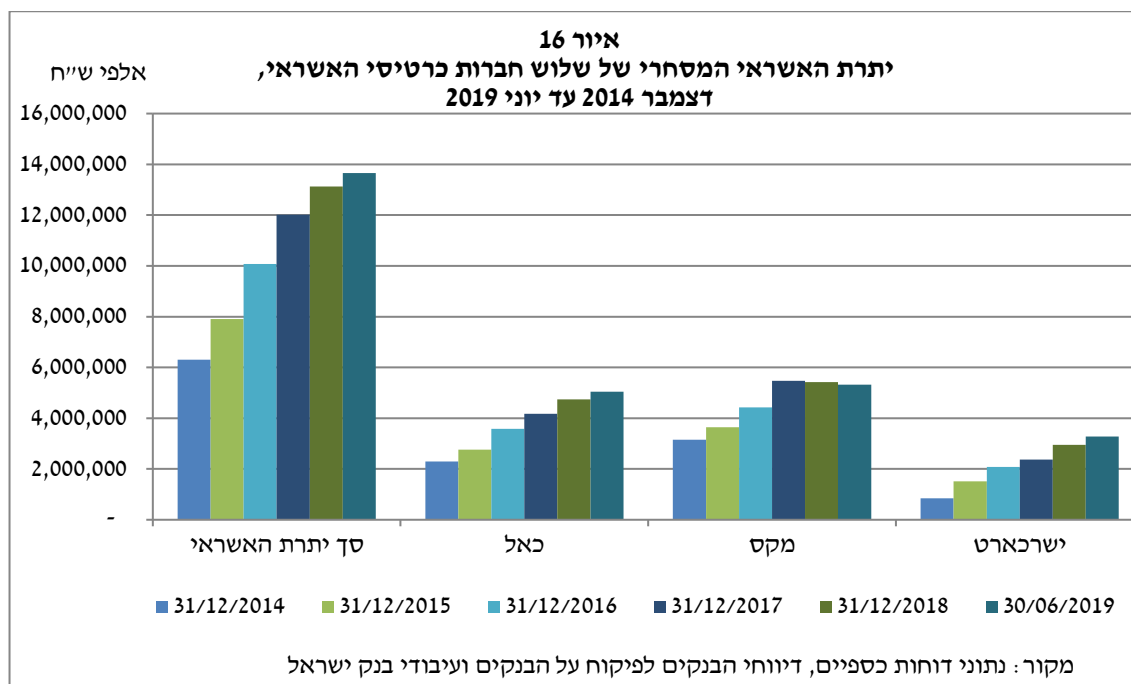
באזור 14 ניתן לראות כי בחינה אגרגטיבית של הריבית הממוצעת השנתית הריבית על האשראי הצרכני שהעמידו חברות כרטיסי האשראי, מצביעה על עליה במחיר של אשראי זה. עם זאת, בחינה של כל אחת מן החברות בנפרד מעידה על מגמות מנוגדת בין החברות: באזור 14 ניתן לראות כי הריבית הממוצעת על אשראי צרכני שמעמידות חברות ישראלכרט ו-MAX עלתה, ואילו הריבית

המקבילה לאשראי צרכני בחברת כ.א.ל ירדה מעט. כמו כן בין דצמבר 2016 לדצמבר 2108 חלה עליה גם במרווח המשוכלל של החברות (איור 15) ונובעת מעליה במרווח של חברת ישראל וישרכרט וחברת MAX ויציבות במרווח של חברת כ.א.ל.

באיור 16 ניתן להבחין כי לצד העלייה בשיעור הריבית הממוצעת על האשראי הצרכני של חברות כרטיסי, בין דצמבר 2014 ליוני 2019 חלה גם עלייה ביתרת האשראי נושא הריבית שהעמידו כל החברות. העלייה בכמות האשראי של חברת ישראל וישרכרט וחברת MAX, מחזקות את הסבירות כי העלייה בריבית של האשראי מחברות אלו מקורה גם בעלייה בסיכון הלווים שאפשר ונובעת

מהרחבת היקפי האשראי גם לאשראי ברמת סיכון גבוהה יותר. עם זאת מדדי איכות תיק האשראי מצביעים על מגמה מעורבת.

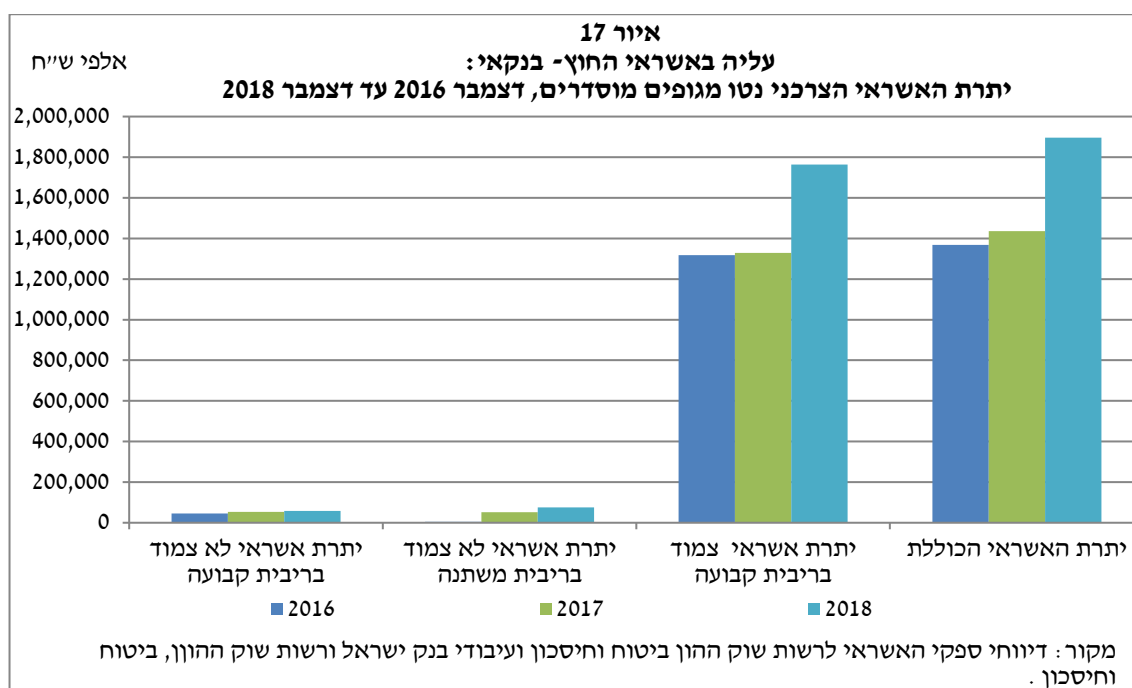
על רקע זה, יש לציין בנוסף כי בתקופה הנסקרת, הגדילה כ.א.ל את חלקה בשוק כרטיסי החיוב (מבחינת מספר כרטיסים) (מכ-31% בדצמבר 2016 לכ-43% בדצמבר 2018). זאת על רקע ירידה בחלקן של MAX וישרכארט באותה תקופה (מכ-31% ל-25% ומכ-37% לכ-31%, בהתאמה). באופן טבעי הצמיחה של כ.א.ל מבחינת מספר הכרטיסים המונפקים באה לידי ביטוי גם בניתוח המגמות והחלק היחסי המחושבים על בסיס היקף החייבים בכרטיסי אשראי (אשראי שאינו נושא ריבית הניתן על בסיס שימוש בכרטיסי החיוב הנדחה). ממצאים אלו עשויים להעיד על עלייה במעמד של כ.א.ל בשוק אמצעי התשלום (להבדיל ממתן אשראי). אחד ההסברים לשינוי זה הינו תמורות משמעותיות בתחום מועדוני הלקוחות, ופרט במעמדה של כ.א.ל אשר העבירה לידיה את מועדון לקוחות שופרסל (שהיה בעבר שייך ללאומי קארד). ככל שהמטרה של אי הפרדת כ.א.ל היתה הגברת התחרות באשראי, בפרט דרך חיזוק כוחו היחסי של בנק דיסקונט, התבססותה בשוק אמצעי התשלום ולא בשוק האשראי מעלה ספק לגבי אפקטיביות הצעד. יש להמשיך ולבחון אם פעילות כ.א.ל מאפיינת גם את פעילות בנק דיסקונט ומועדדת תחרות מול הבנקים הגדולים, במקרה כזה מדובר בשינוי פרו-תחרותי וזאת היתה תכלית אי הפרדתה.

לסיכום, כנגד ההאטה ואף הצמצום באשראי הבנקאי הצרכני ניכרת מגמת הרחבה של אשראי הצרכני שמעמידות חברות כרטיסי האשראי. בדומה להרחבה של בנקים בינוניים וקטנים אל מול הסטגנציה/ הצמצום של הבנקים הגדולים, ניתן לראות את חברת כ.א.ל לכל הפחות כמי שמרחיבה היצע יותר מהאחרות (בעיקר באשראי שאינו נושא ריבית). לאור עליית עלות המימון של הבנקים, אפשרות לעליה בעלות המימון ועליה אפשרית בסיכון, מתקבל על הדעת לפרש גם את הרחבת הכמות למרות עליה מתונה בריבית של ישרכארט ו-MAX כהרחבת היצע. כלומר, ייתכן שבנטרול רמת הסיכון ועלות המקורות, לא חלה עליה בריבית.

4.5.ג. אשראי צרכני מגופים מוסדרים

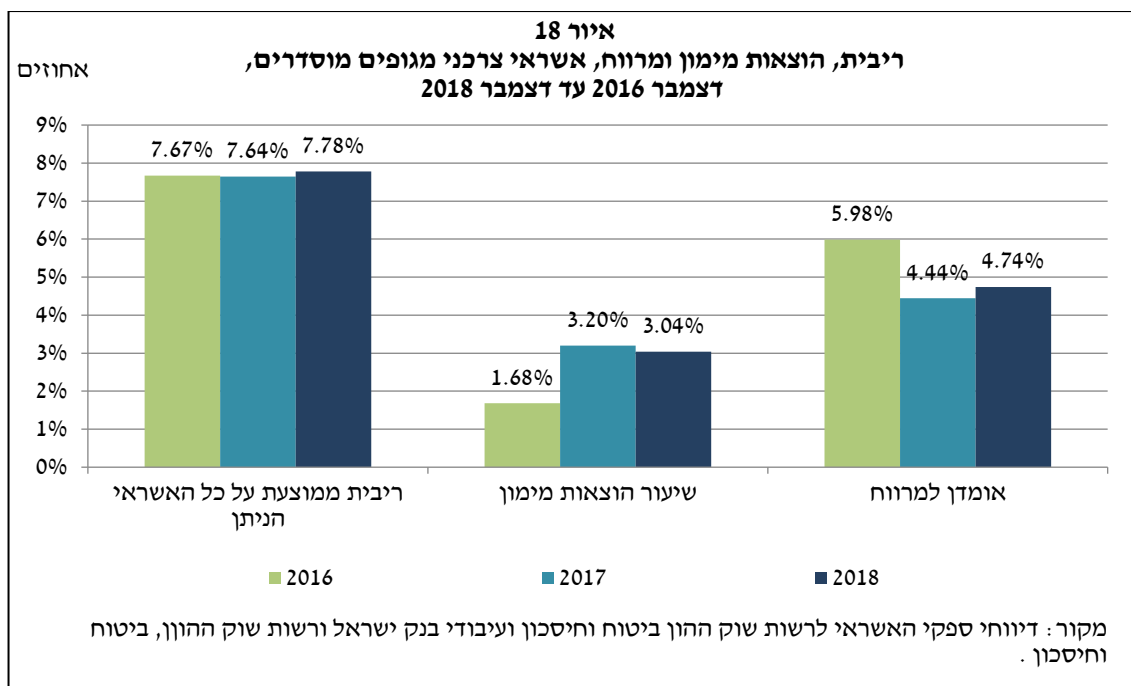
חלק זה מציג ניתוח בסיסי של האשראי הצרכני שמעמידות חברות האשראי החוץ בנקאיות החוץ מוסדיות שדיווחו מידע לרשות שוק ההון. בשנים האחרונות חלו התפתחויות רבות בתחום האשראי החוץ בנקאי, כאשר לצד חברות כרטיסי האשראי, החלו גופים חוץ בנקאיים וחוף מוסדיים רבים (כאמור, גופים מוסדרים) בפעילות של מתן אשראי מסוגים שונים הן למגזר העסקי והן למשקי בית. במגזר משקי הבית החברות המוצגות בניתוח זה עוסקות בעיקר במתן הלוואות צרכניות ומימון לרכישת כלי רכב. תחת חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים, כל נותני האשראי החוץ בנקאיים חייבים לקבל רישיון לפעילות למתן אשראי על ידי רשות שוק ההון. בפרק 3.ג דווח על היקפי החברות והרישיונות שניתנו.

מאיו 17 ניתן ללמוד על מגמת עליה ביתרת האשראי הצרכני מגופים מוסדרים (ספקי אשראי המפוקחים על ידי רשות שוק ההון). כמו כן ניכר כי הריבית הממוצעת על אשראי זה נותרה ללא שינוי מהותי בין דצמבר 2016 לדצמבר 2018 וזאת במקביל לעליה מסוימת במרווח (איו 18).⁴⁷ נציין כי חלה עלייה בשיעורי ההפרשה להפסדי אשראי שעשוי להעיד על עלייה בסיכון התיק ההלוואות⁴⁸. מכאן ייתכן שהמרווח הנצפה מוטה כלפי מעלה. ובפועל המרווחים ירדו, כך שאם הדבר נכון זה יכול לשמש כאינדיקציה לשיפור תחרותי.

⁴⁷ המרווח עבור ספקיות האשראי מוסדרות, חושב על ידי חלוקת הכנסות הריבית נטו ביתרת האשראי. כאשר במסגרת החישוב נלקחו בחשבון רק חברות שסווגו כבעלי פעילות צרכנית בעיקרה. עבור אחת החברות נלקחו רק הוצאות הריבית בחישוב המדד, להבדיל מכלל הוצאות המימון וזאת בכדי לנטרל השפעה של פעילות איגוח של החברה.

⁴⁸ זאת גם ניתן ללמוד מהגידול בהוצ' חובות מסופקים ששיעורן מיתרת האשראי הממוצעת עלה מ-2.4% בסוף 2016 ל-4.2% בסוף 2018.

6.ג. אשראי לעסקים קטנים וזעירים

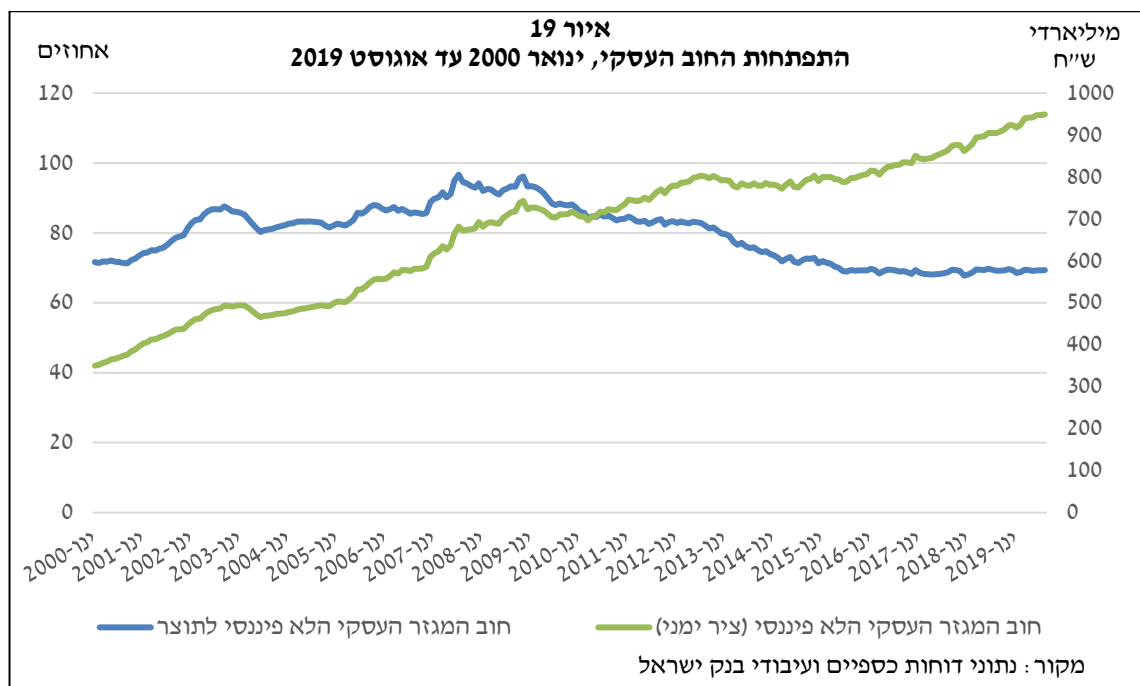
בסעיף זה נתאר את סך האשראי לעסקים קטנים וזעירים בישראל ואת נתחי השוק של ספקי אשראי זה. בניגוד למגמה באשראי הצרכני, באשראי לעסקים קטנים ובינוניים לא נרשם שינוי בולט במאזן הכוחות בין האשראי הבנקאי לאשראי החוץ בנקאי אך ניכר כי נכנסו לענף שחקנים חדשים וייתכן כי העדר המידע הוא שמוביל לתוצאה זאת. בשנת 2018 נרשמה אינדיקציה מסוימת לשיפור בתחרות בעיקר בהתבסס על ניתוח מרווחים וכמויות. יש להמשיך לבחון האם מגמה זאת נמשכת.

6.ג.א. אשראי לעסקים קטנים מסך ספקי האשראי

פרק זה מתבסס בין היתר גם על נתונים על ספקי אשראי חוץ בנקאים חוץ מוסדיים (כאמור, הגופים המוסדרים) שדיווחו לרשות שוק ההון. ראשית, נציין כי מדובר בדיווח מצומצם, דיווח במונחים שנתיים עבור השנים 2016 עד 2018 ובהתאם הניתוח שלהלן. כמו כן, בהתאם להערכתנו "סווגה" כל אחת מהחברות המדווחות כחברה לאשראי עסקי או כחברה לאשראי צרכני בהתאם לעיקר פעילותה. זאת להבדיל מהדיווחים של חברות כרטיסי האשראי ושל הבנקים המפרטים בדיוק מהו היקף האשראי העסקי ומהו היקף האשראי הצרכני שמעמידה כל חברה. עוד נציין כי למרות שסביר כי חלק מהאשראי ניתן גם לעסקים גדולים ובינוניים, מאחר ולא ניתן לזהות אשראי זה, כלל הפעילות משויכת בניתוח כאשראי לעסקים זעירים וקטנים. מעבר לכך קיימות, מלבד החברות שדיווחו לרשות שוק ההון, עוד חברות המעמידות אשראי למגזר העסקי, אשר נכון להיום אין בידינו נתונים אודות פעילותן. לכן, התמונה המוצגת בחלק זה אינה מלאה, ומשקפת את המידע המדווח ונגיש לנו נכון להיום בלבד. עם זאת הניתוח כולל מידע לגבי החברות שלהבנתנו הן המהותיות בשוק.

כפי שניתן לראות באיור 19 קיימת מגמת עלייה רציפה בחוב המגזר העסקי הלא פיננסי, והיקפו עומד נכון אוגוסט 2019 על כ-950 מיליארדי ש"ח. לאחר שחלקו של החוב של מגזר זה בתוצר היה

במגמת ירידה רציפה החל מסוף שנת 2008, יחס זה נותר ללא שינוי מהותי מאמצע 2015 ואף עלה מכ-67 אחוזים בדצמבר 2017 לכ-69 אחוזים באוגוסט 2019.

האשראי לעסקים קטנים וזעירים - מבנה וריכוזיות

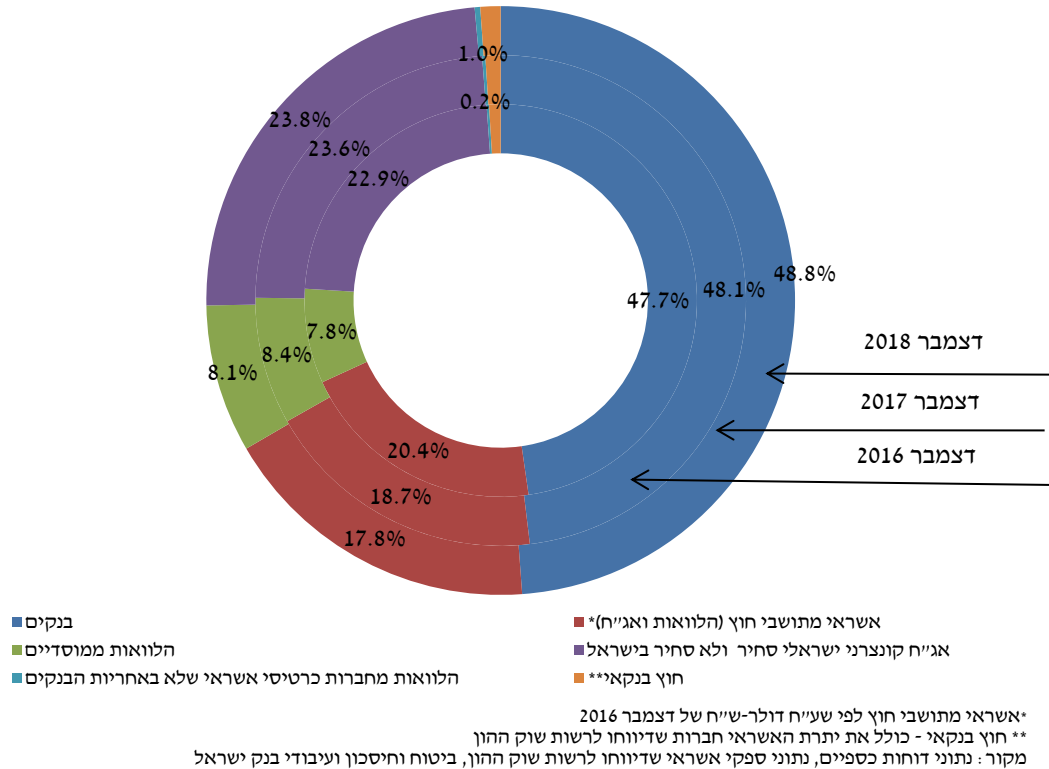
כעת נסקור בתמציתיות את מבנה שוק האשראי לעסקים קטנים וזעירים כפי שאלו מתבטאים בנתחי השוק⁴⁹ של ספקי אשראי לגביהם יש בידנו מידע. בהתאם לזמינות הנתונים האשראי החוץ בנקאי מתייחס לאשראי של ספקי אשראי חוץ בנקאיים (כאמור, גופים מוסדרים) שדיווחו לרשות שוק ההון.

באיור 20 ניתן לראות כי הבנקים עדיין מהווים את החלק הארי במקורות האשראי למגזר העסקי הלא פיננסי והם מהווים כמעט מחצית ממקורות האשראי למגזר זה. בין דצמבר 2016 לדצמבר 2018 אף גדל חלקם בנקודת האחוז.

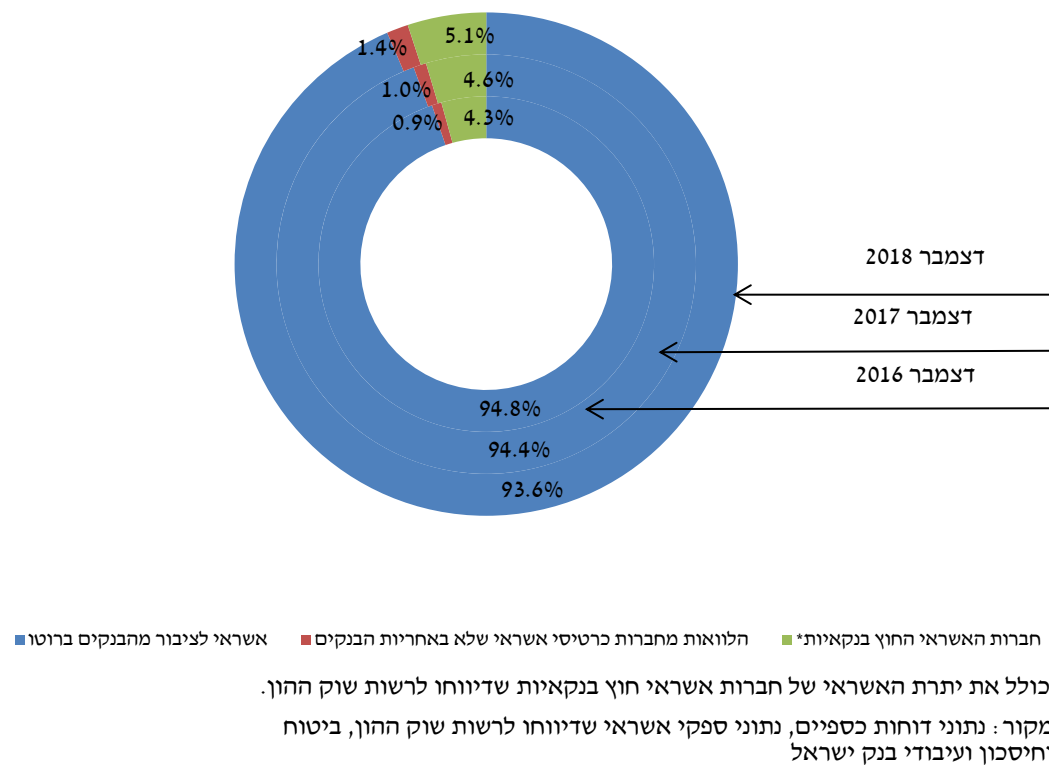
בשל היעדר פילוח מלא למגזרים בנתוני המלווים שאינם בנקים (לפחות בשלב זה), לא ניתן להציג ניתוח מדויק של נתחי השוק לפי סוג המלווה ולפי גודל העסק, ועל כן ביצענו הערכה גסה לנתון זה.⁵⁰ התמונה המתקבלת מעידה כי עבור עסקים זעירים וקטנים הבנקים עדיין מהווים מקור אשראי כמעט בלעדי (ראו איור 21). לצד זאת, בשני האיוורים ניתן להבחין בצמיחה מתונה מאוד בנתח השוק של חברות כרטיסי האשראי וחברות האשראי החוץ-בנקאיות והחוץ-מוסדיות (כאמור, הגופים המוסדרים).

49 נתחי השוק מחושבים על בסיס יתרות האשראי לסוף תקופה.
50 על מנת להעריך באופן גס את התפלגות האשראי לעסקים זעירים וקטנים, אנו מניחים כי מגזרים אלו אינם מגייסים הון באמצעות הנפקת אג"ח, וכן באמצעות הלוואות ממשקיעים מוסדיים ומתושבי חוץ. כמו כן אנו מניחים כי האשראי המסחרי שניתן על ידי חברות כרטיסי האשראי ועל ידי נותני האשראי החוץ בנקאיים מיועד למגזרים אלו.

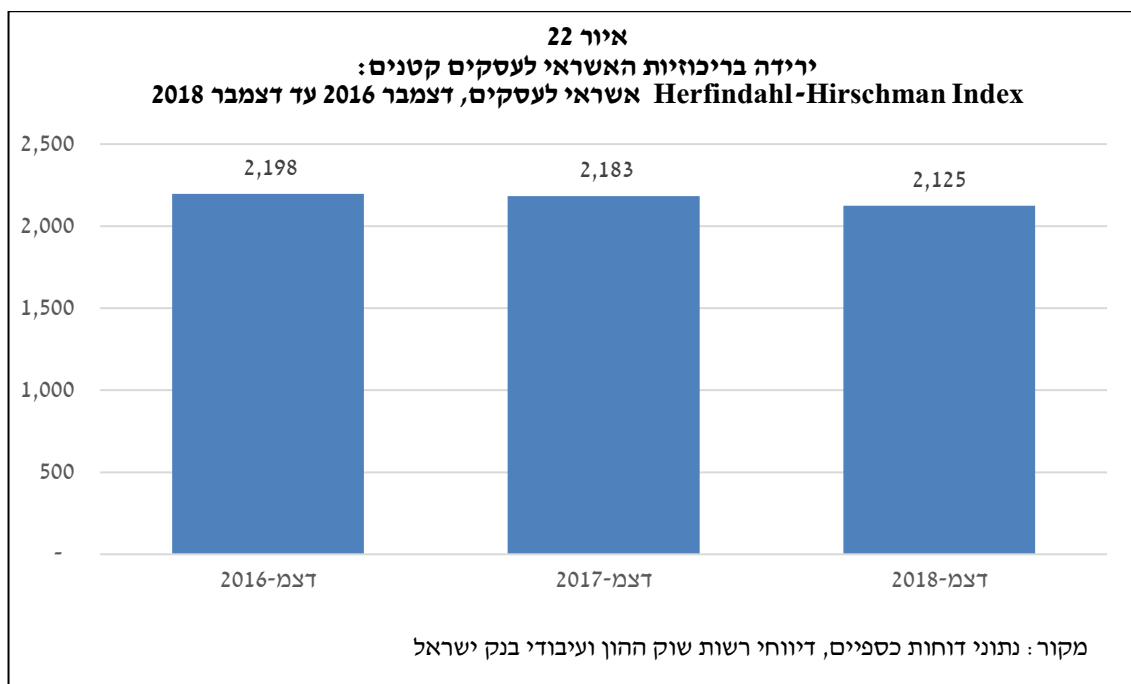
איור 20
התפלגות מקורות האשראי למגזר העסקי בישראל, דצמבר 2016 עד דצמבר 2018

איור 21
הערכה להתפלגות מקורות האשראי לעסקים זעירים וקטנים

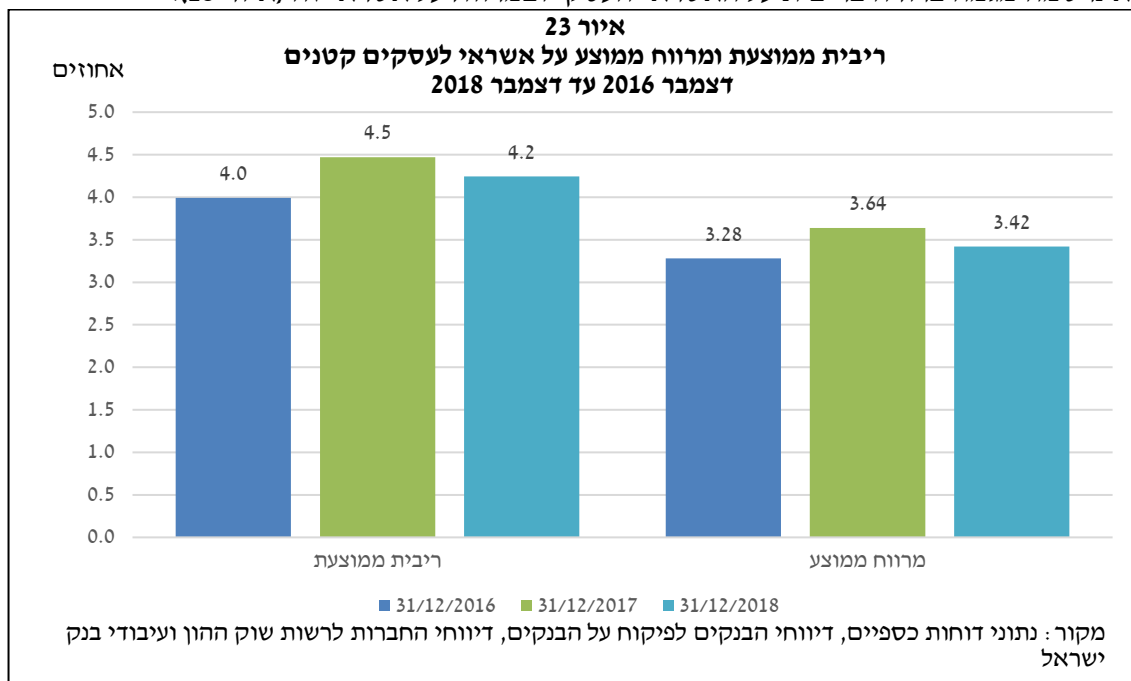

כפי שניתן לראות באיור 22, במשך התקופה הנסקרת נרשמה ירידה מתונה במדד Herfindahl Hirschman Index⁵¹ (HHI) מ- 2199 נקודות ל- 2128 נקודות.

האשראי לעסקים קטנים וזעירים- ריבית ומרווחים

לא נרשמה מגמה ברורה בריבית על האשראי העסקי ובמרווח על אשראי זה (איור 23).

51 המדד מוגדר כסכום ריבועי נתחי השוק של כל הפירמות בשוק

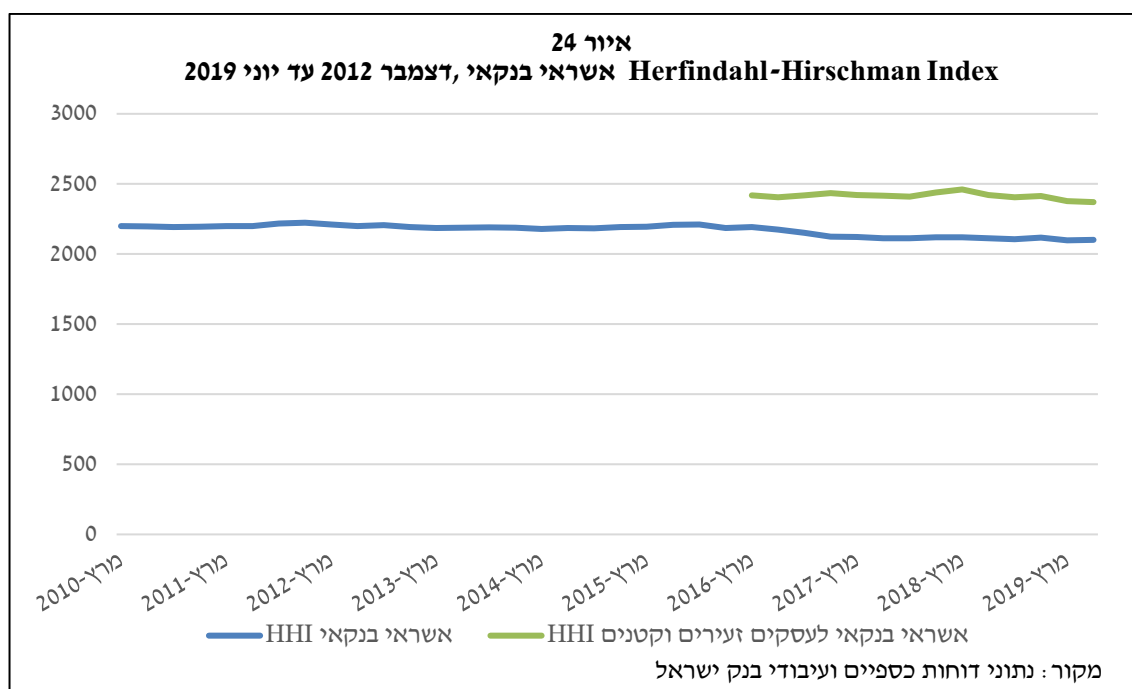
$$HHI = \sum_{i=1}^n (MS_i)^2$$

כאשר MS_i הוא נתח השוק של פירמה i , ו- n הוא מספר הפירמות בשוק.

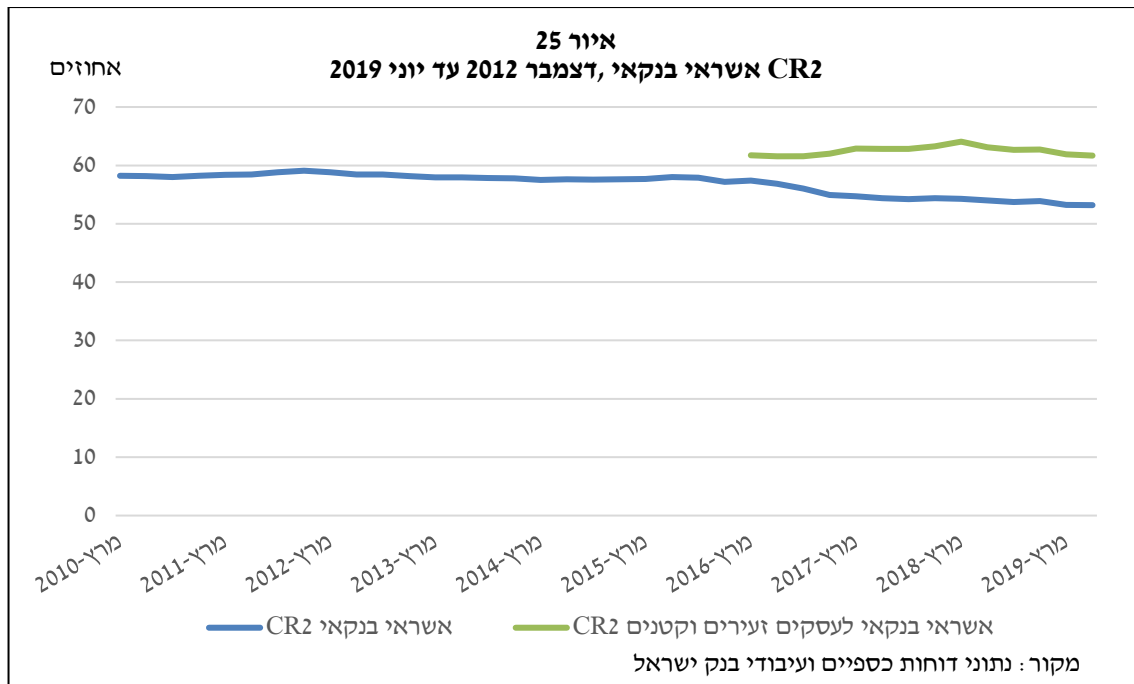
ג.6.ב. אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים

אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים – מבנה וריכוזיות

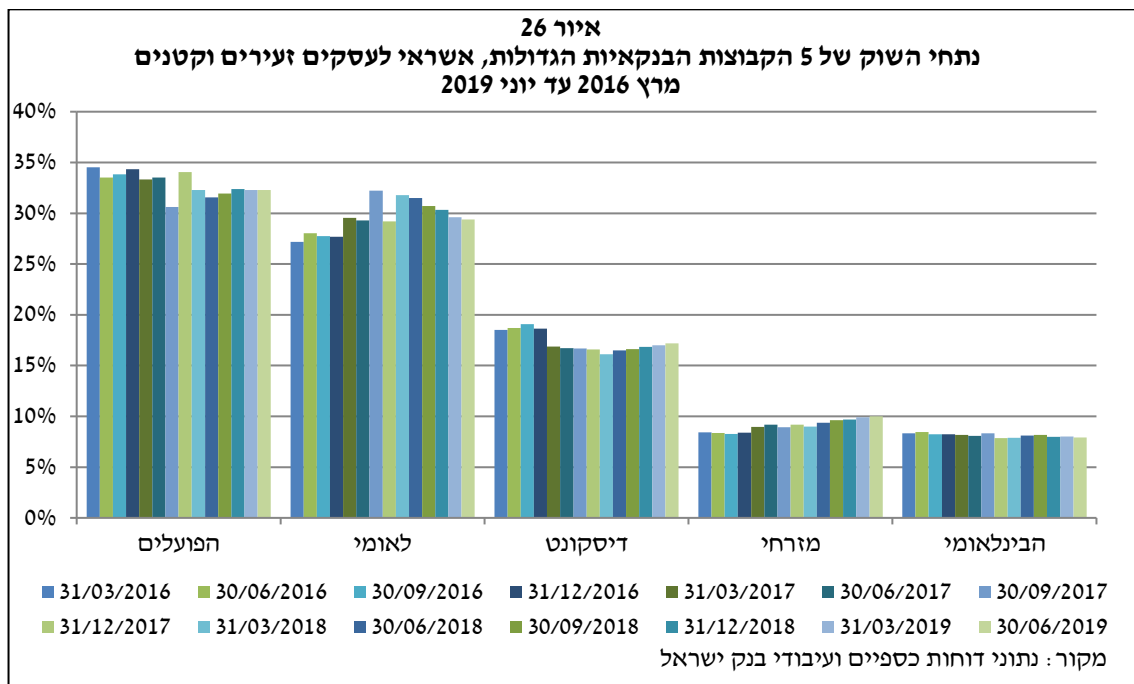
כפי שמוצג באיור 24, מבחינה של מדדי HHI המבוססים על נתוני יתרות במגזר העסקים הזעירים והקטנים לא ניתן להסיק על שינוי משמעותי בריכוזיות אלא על ירידה מתונה מתחילת שנת 2018. זאת בניגוד לירידה במדד שנרשמה עבור סך האשראי (מוצגת באיור 24 בקו הכחול) וירידה במדד עבור אשראי צרכני שתוארה בסעיף ג.5.ב.

גם כאשר בוחנים את השינוי במדד ה-CR2, המחושב כחלקם היחסי של שני התאגידים הבנקאיים הגדולים מתוך סך יתרת האשראי הבנקאי לעסקים קטנים, כפי שמוצג באיור 25, לא ניתן להצביע על מגמה ברורה, למעט ירידה מתונה מתחילת שנת 2018, כאשר שני הבנקים הגדולים עדיין מהווים מעל 60% משוק האשראי הבנקאי למגזר זה. זאת בניגוד לירידה במדד שנרשמה עבור סך האשראי (מוצגת באיור 25 בקו הכחול) וירידה במדד עבור אשראי צרכני שתוארה בנייר זה.

כאשר בוחנים את השינוי מתחילת עד סוף התקופה המוצגת באיור 26, ניתן להבחין כי בעוד שבנק לאומי הגדיל את חלקו היחסי במגזר זה, חלקו של בנק הפועלים מעט הצטמצם. בקרב הבנקים הבינוניים, ניתן להבחין במגמת עליה מסוימת רק בנתח השוק של מזרחי טפחות במגזר העסקים הזעירים והקטנים.

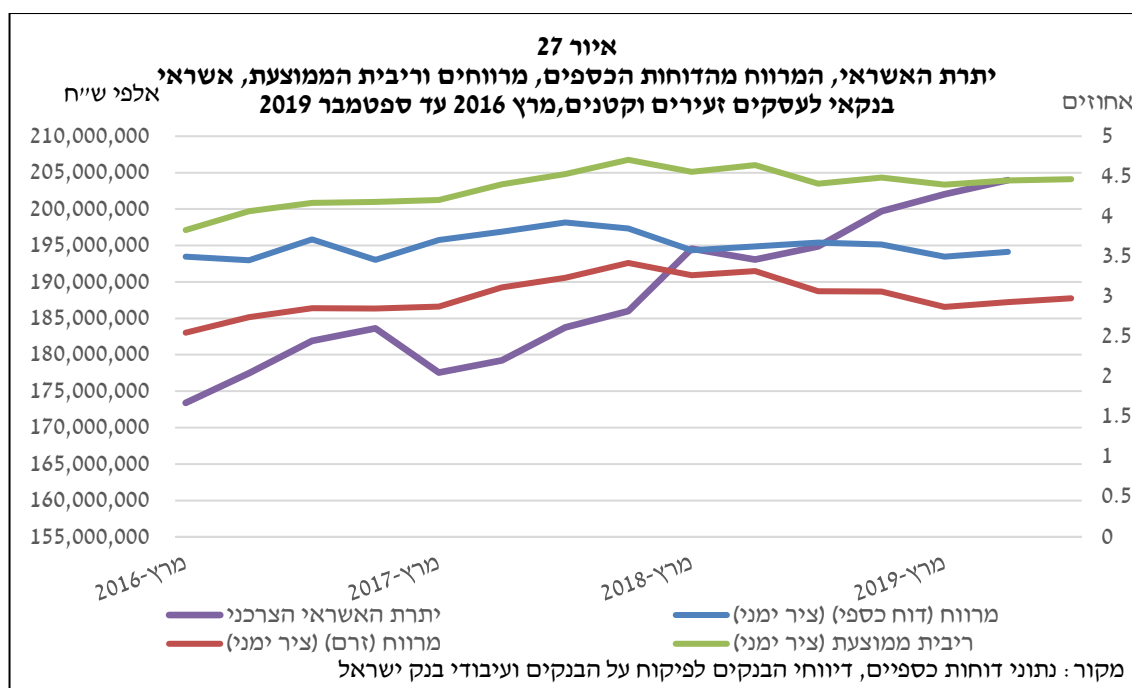

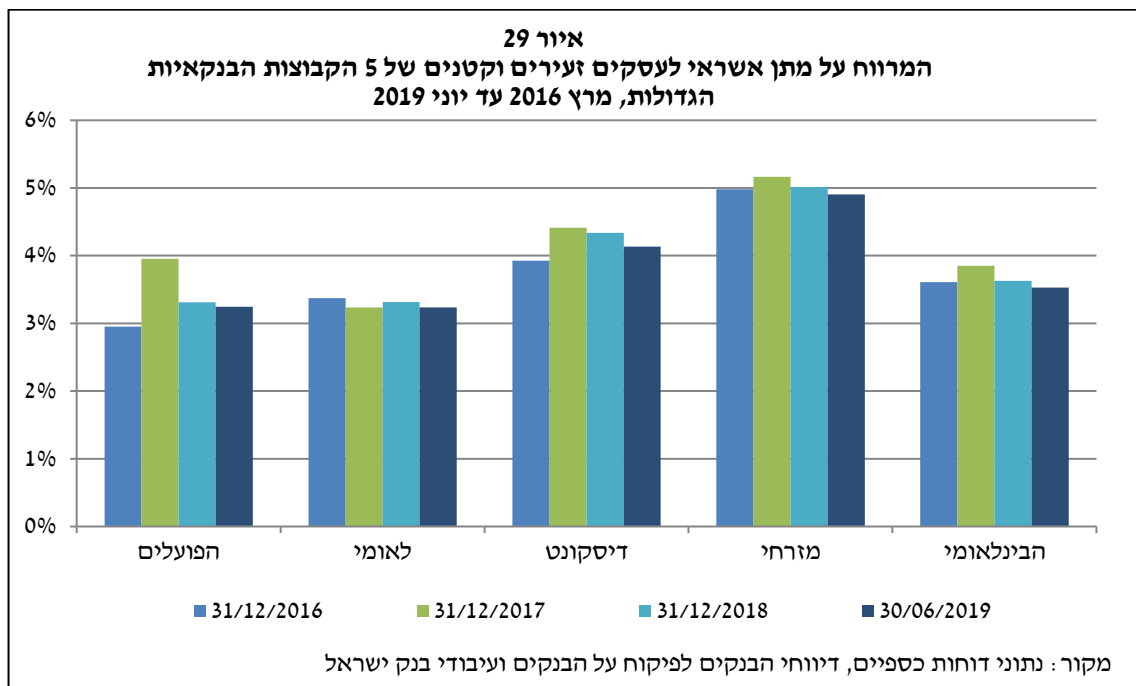
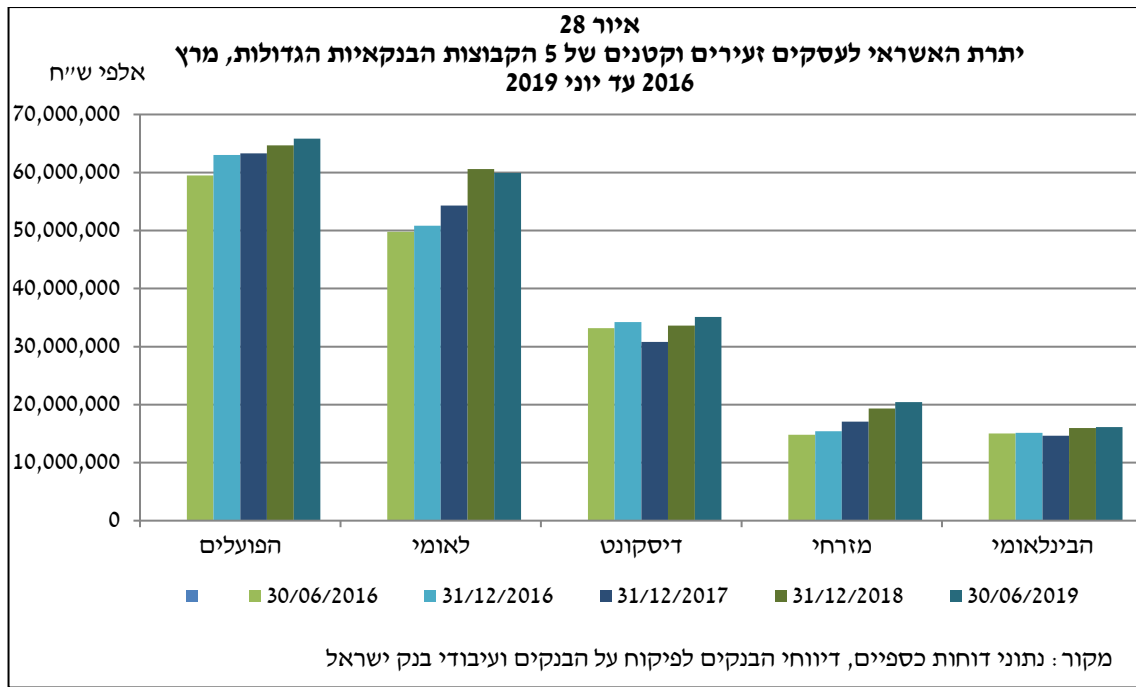
לסיכום, לעומת התמורות הבהירות במגזר משקי הבית, שבו ניתן היה להבחין בירידה מתמשכת במדדי הריכוזיות, בשוק האשראי הבנקאי לעסקים קטנים לא ניתן בשלב זה להצביע על מגמה

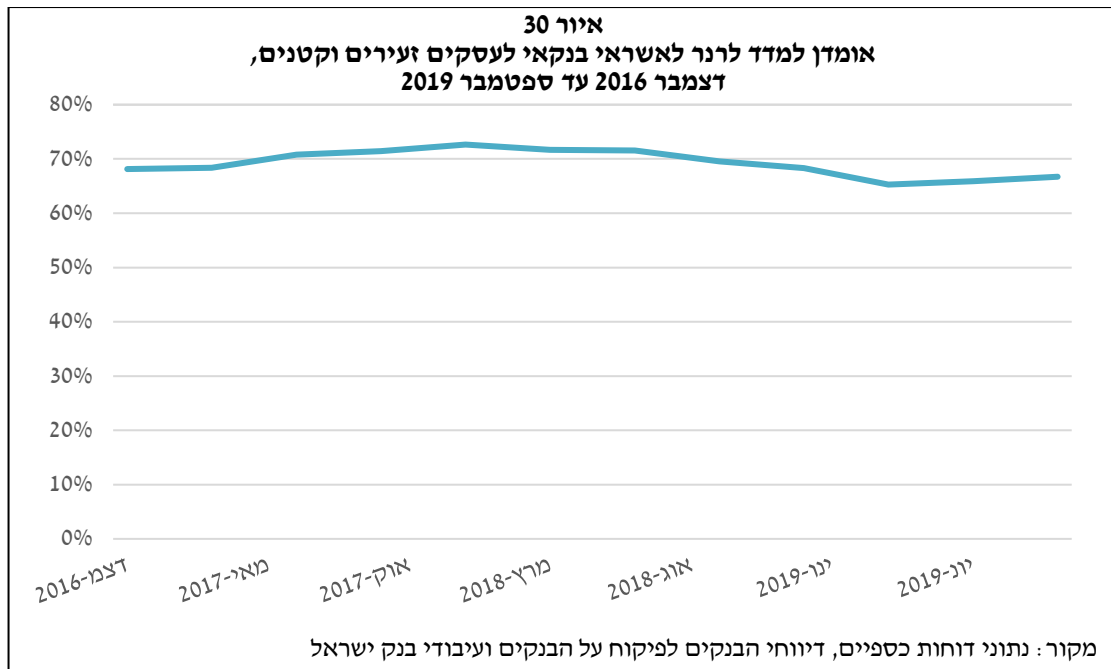
ברורה מבחינת נתחי שוק וריכוזיות. עם זאת, ניתן לומר כי מתחילת שנת 2018 חלה ירידה קלה במדדים אלו.

אשראי בנקאי לעסקים זעירים וקטנים- ניתוח כמות ומרווחים

כפי שניתן לראות באיור 27, מתחילת שנת 2018 נרשמה ירידה מסוימת בריבית על האשראי הבנקאי לעסקים זעירים וקטנים ובמרווחים שחושבו. זאת במקביל לעליה ביתרות האשראי המאפיינת את 5 הקבוצות הבנקאיות הגדולות (ראה גם איור 28). ניתן לפרש תמורות אלו כאינדיקציות פרו תחרותיות מסוימות אך נציין גם כי לא ניתן לנטרל השפעות של שינויים ברמת הסיכון. איור 29 מלמד שהירידה המסוימת במרווחים מתחילת 2018 לא היתה אחידה בין הבנקים, ואפיינה יותר את הבנקים הבינוניים. לסיום נציין כי גם מדד לרנר מצביע על מגמה דומה של ירידה בערך המדד מתחילת 2018 לאחר עליה במדד בשנת 2017, מתחילת 2019 המדד חזר לעלות באופן מתון ויש לבחון את המגמות בתקופות הבאות (איור 30).

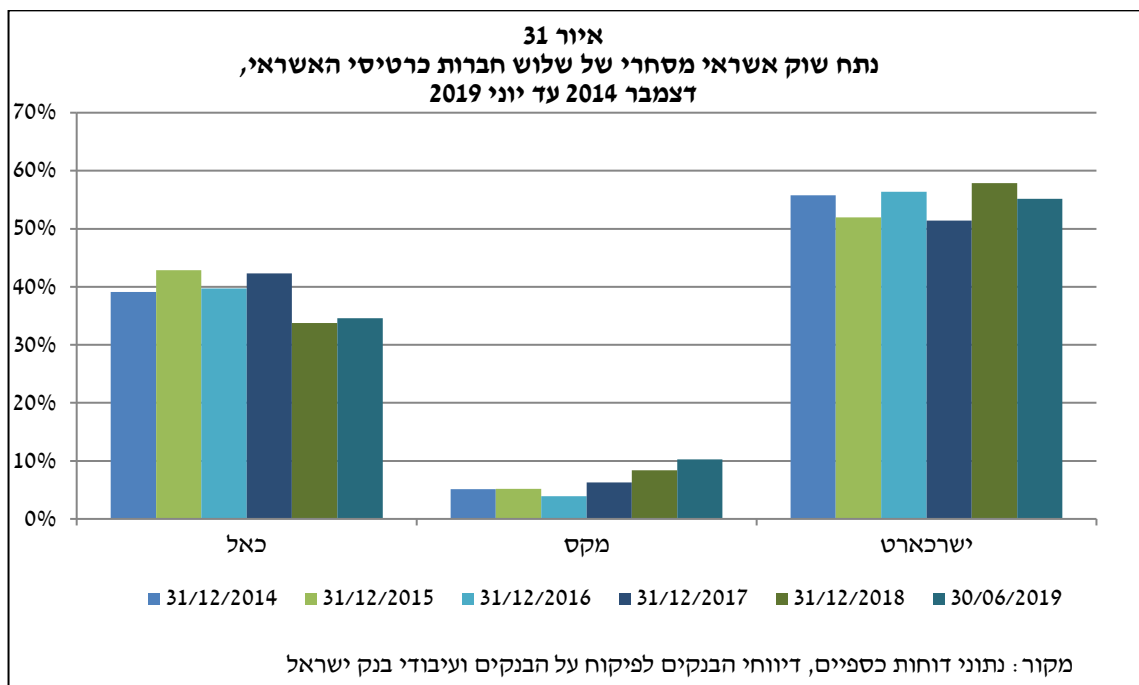

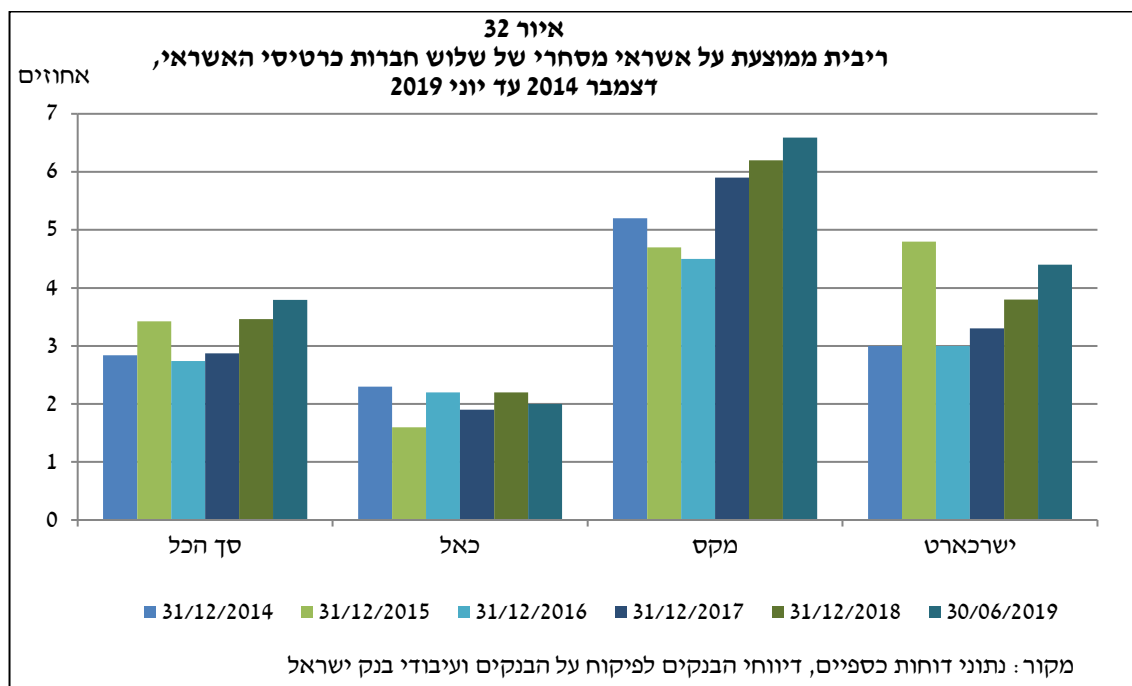
ג.6.ג. אשראי מסחרי מחברות כרטיסי האשראי

כפי שניתן לראות באיור 31, ביוני 2019 עמד חלקה היחסי של חברת ישראלכרט במתן אשראי לעסקים גדולים על כ-55%, לעומת כ-35% של כ.א.ל וכ-10% של MAX.⁵² יש לציין כי אין בידנו מידע על חלוקה לפי גודל עסק של האשראי, אך נניח לצורך הניתוח הנוכחי כי רוב רובו של האשראי הינו לעסקים קטנים.

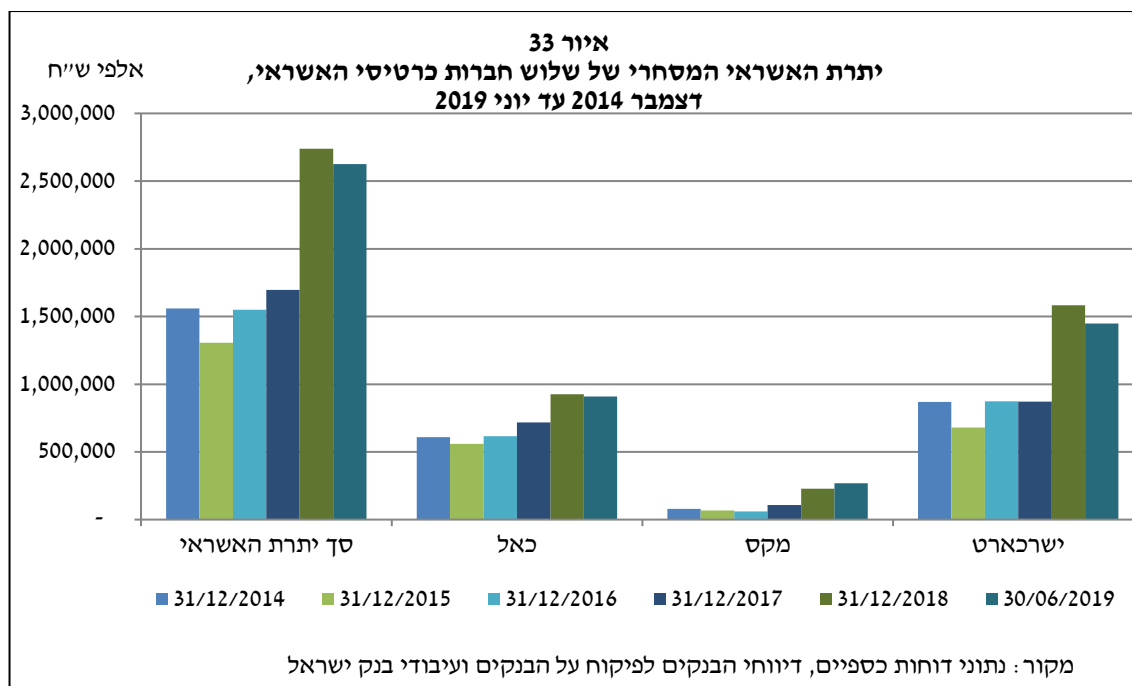
52 בסקירה זו בחרנו שלא להציג את נתוני פועלים אקספרס בשל היקף הפעילות הזניח של חברה זו בתחום מתן האשראי.

באיור 32 ניתן להבחין כי בתחום האשראי למגזר העסקי חלה עלייה מסוימת בשיעור הריבית הממוצעת על יתרת האשראי של חברות כרטיסי האשראי ברמה אגרגטיבית וכן בקרב חלק מהחברות.

לצד השינויים במחיר האשראי העסקי, נראה באיור 33 כי בתקופה הנסקרת הגדילו שלוש חברות כרטיסי האשראי הגדולות את יתרת אשראי זה, כאשר הגידול הכמותי הגדול ביותר נרשם אצל חברת ישראלכרט, בעוד ששיעור הצמיחה הגדול ביותר נרשם דווקא בחברת MAX שאמנם העמידה כמות אשראי נמוכה למגזר העסקי בהשוואה לכ.א.ל ולישראלכרט, אך בתקופה הנסקרת הכפילה את כמות זו, ואף מעבר לכך.⁵³ הגדלת אשראי בהיקפים כל כך משמעותיים הגיוני שכוללת פניה אל לקוחות ושווקים חדשים ומשכך גוררת עלויות וסיכונים משמעותיים לחברות כרטיסי האשראי, אשר לא מן הנמנע שישתקפו בשיעור הריבית.

53 יש לציין כי חלק מן הגידול ביתרת האשראי העסקי של חברות כרטיסי האשראי מיוחס לשינוי של סיווג יתרת האשראי בעסקאות פקטורינג וכלילתו כעת תחת אשראי לציבור – מסחרי.

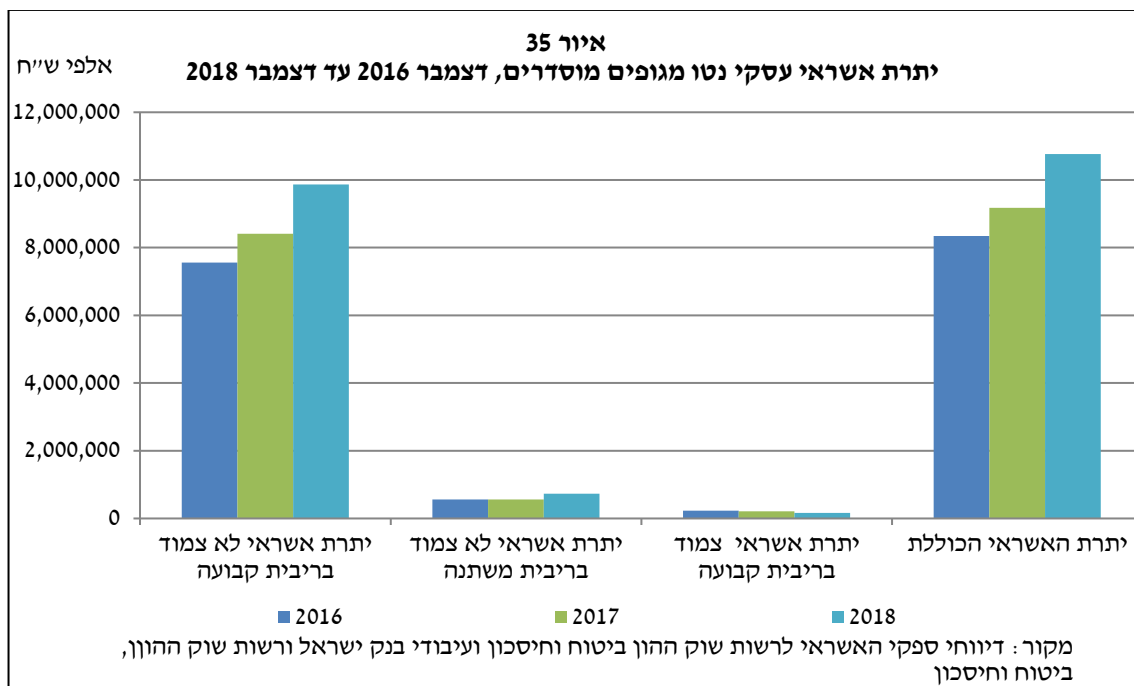
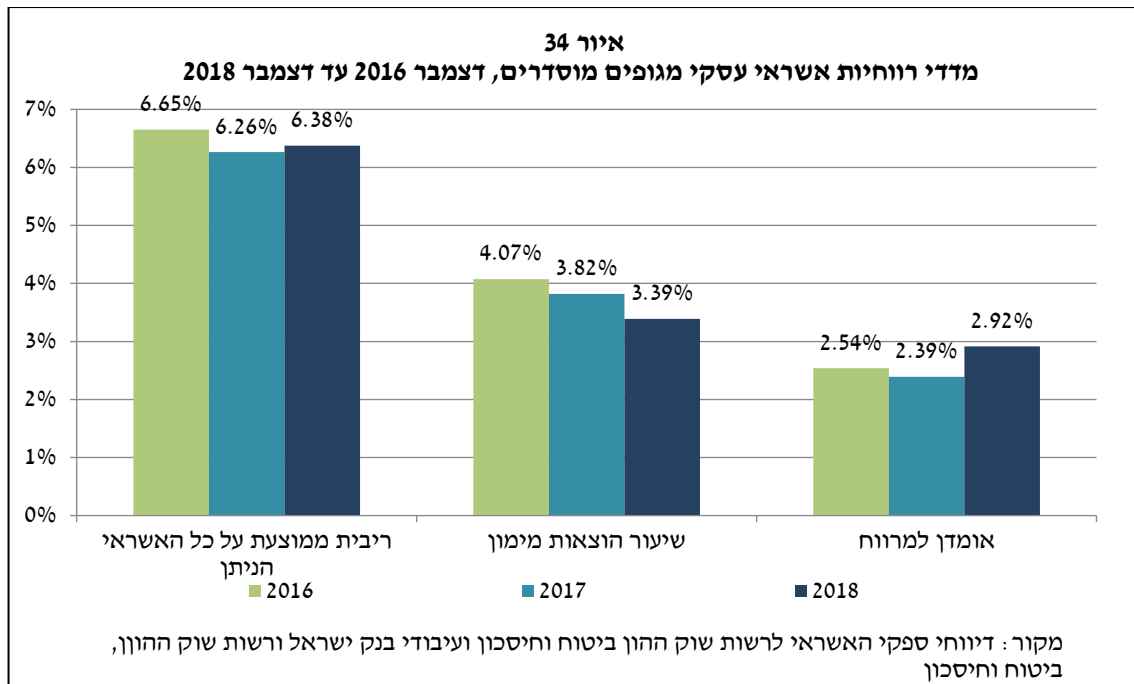

ג.6.ד. אשראי מסחרי מגופים מוסדרים

חלק זה מציג ניתוח בסיסי של האשראי לעסקים שמעמידות חברות האשראי החוץ בנקאיות החוץ מאזניות. הניתוח מתבסס על נתונים שאספה רשות שוק ההון.

בשנים האחרונות חלו התפתחויות רבות בתחום האשראי החוץ בנקאי, כאשר לצד חברות כרטיסי האשראי, החלו גופים חוץ בנקאיים וחוץ מוסדיים רבים (כאמור, גופים מוסדרים) בפעילות של מתן אשראי מסוגים שונים הן למגזר העסקי והן למשקי בית: ניכיון שוברים וצ'קים, עסקאות פקטורינג, הלוואות צרכניות ומימון לרכישת כלי רכב. תחת חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים, חייבים כל נותני האשראי החוץ בנקאיים (מלבד חברות כרטיסי האשראי) בקבלת רישיון לפעילות מסוג זה על ידי רשות שוק ההון.

הריבית הממוצעת השנתית על האשראי שהעמידו הגופים המוסדרים לאשראי המסחרי נותרה יציבה בין דצמבר 2016 לדצמבר 2018 (איור 34). נציין כי חברה אחת מבין החברות על בסיסם חושבו הנתונים, עוסקת בפעילות ניכיון שוברים. בהתאם מאפייני חברה זאת שונים מהחברות האחרות. ההבדלים המהותיים בסוגי פעילות האשראי משפיעים על הממוצעים המוצגים באיור. בעוד שיתרת האשראי של חברות אלו צמחה בתקופה זו בכ-2.4 מליארד ₪ אלפי ש"ח (איור 35). עם זאת, קשה לקבוע האם מדובר במגמה ברת קיימא. כמו כן, ניתן לראות כי הריבית על אשראי מחברות אלו גבוהה מהריבית על האשראי הבנקאי לעסקים זעירים וקטנים ומהריבית של חברות כרטיסי האשראי למגזר העסקי לאורך כל התקופה הנסקרת. סיבה אפשרית לכך הינה שהחברות החוץ בנקאיות מעמידות אשראי ללווים בעלי פרופיל סיכון גבוה יותר בהשוואה לבנקים וחברות כרטיסי האשראי.

7.ג. תבחין כ.א.ל דיסקונט

אחת השאלות שהוצבו לפתחה של ועדת היישום היא שאלת הורדת הרף להגדרת בנק בעל הקף פעילות רחב, אשר צפוי להביא למכירת חברת כ.א.ל מידי בנק דיסקונט. שאלה זו צפויה לקבל מענה על ידי בדיקה האם אכן השארת הרף ב- 20% מקיימת את המטרות אשר היו בבסיס ההחלטה שלא להפריד את חברת כ.א.ל מקבוצת דיסקונט, בראשן ההנחה כי הימצאותה של כ.א.ל בתוך קבוצת דיסקונט מסייעת לקבוצה להיות גורם מחולל תחרות בשוק, וכלי של הקבוצה להגיע לבסיס לקוחות רחב וכך להגביר את התחרות בשוק הבנקאות והצבת הקבוצה כסמן ימני לתחרות.

על מנת לאמוד את תרומתה של קבוצת דיסקונט כגורם מחולל תחרות בשוק וכן על מנת לספק וודאות לחברות ולשוק, נקבע תבחין מדיד ספציפי לבנק דיסקונט ולחברת כ.א.ל (סעיף 6 במסמך התבחינים). על פי תבחין זה שיעור השינוי המצטבר ביתרות האשראי (ללא עסקים גדולים וללא חו"ל) של קבוצת דיסקונט בישראל (כולל כ.א.ל) יהיה בסוף שנת 2020 בטווח שבין 2.5 ל-4.5 נקודות אחוז⁵⁴ מעל שיעור השינוי המצטבר בתקופה זו ביתרות האשראי המצרפיים (ללא עסקים גדולים וללא חו"ל) של 4 הקבוצות הבנקאיות הגדולות האחרות ושתי חברות כרטיסי האשראי שהופרדו.

בדוח הוועדה הראשון דיווחנו כי מסוף 2016 עד סוף 2017, יתרת האשראי של קבוצת דיסקונט (ללא עסקים גדולים) גדלה ב-7.05% בעוד יתרת האשראי של ארבעת הקבוצות הבנקאיות הנוספות (ללא עסקים גדולים), גדלה ב-4.05% בלבד⁵⁵, כלומר, שיעור השינוי ביתרות האשראי של קבוצת דיסקונט גבוה ב-3 נקודות אחוז משיעור השינוי ביתרות האשראי המצרפיים של ארבעת הקבוצות הבנקאיות הגדולות ושתי חברות כרטיסי האשראי שהיו ברשותן במועד זה.

בדוח הכספי לשנת 2018 ערך בנק דיסקונט סיווגים מחדש לנתונים שפורסמו בדוח הכספי לשנת 2017. בעקבות סווג לא נכון בין מגזרי הפעילות, יתרת האשראי לעסקים גדולים נכון לדצמבר 2017 היתה גבוהה יותר בפועל מזו שדווחה בדוח הכספי לשנת 2017, ואילו יתרת האשראי לעסקים קטנים וזעירים וכן לעסקים בינוניים היתה נמוכה יותר בפועל מהיתרה שדווחה. בהתאם לדיווח המעודכן יתרת האשראי של קבוצת דיסקונט (ללא עסקים גדולים) בשנת 2017, קטנה ב-0.35% בעוד יתרת האשראי של ארבעת הקבוצות הבנקאיות הנוספות (ללא עסקים גדולים), כאמור גדלה ב-4.05%. כלומר, הצמיחה של דיסקונט היתה נמוכה יותר מקבוצת ההשוואה ולכן מדובר באינדיקציה שלילית לגבי היות הבנק מחולל תחרות. נבהיר כי בנק דיסקונט הקדים ופנה לנציגי הוועדה במכתב המתריע על השינוי והשלכותיו על חישוב המדדים. במקביל גם בנקים נוספים ערכו סיווגים מחדש המשפיעים על התוצאות אך זה העיקרי שבהם.

חישוב המדד לשנת 2018: דיסקונט עם שיעור שינוי של 9.4%, בעוד יתרת האשראי של ארבעת הקבוצות הבנקאיות הנוספות (ללא עסקים גדולים), גדלה ב-4.7% בלבד⁵⁶. כלומר, שיעור השינוי ביתרות האשראי של קבוצת דיסקונט גבוה ב-4.7 נקודות אחוז משיעור השינוי ביתרות האשראי המצרפיים של ארבעת הקבוצות הבנקאיות הגדולות ושתי חברות כרטיסי האשראי שברשותן (הצפויות להיפרד). מנגד, יש לשים לב שחישוב השינוי משנת 2016 ועד 2018 יוביל לצמיחה נמוכה יותר של דיסקונט.

חשוב להדגיש, ראשית, שבהתאם לנקבע במסמך התבחינים הבחינה הסופית של תבחין זה תתבצע רק ב-2020. שנית, שהתבחין המצוין לעיל כמו יתר התבחינים יהוו אינדיקציה לוועדה לצורך קבלת החלטתה לגבי הפרדת כ.א.ל תוך הותרת שיקול דעת בנושא.

⁵⁴ יובהר כי אין לפרש הפרש בגידול היתרות העולה על 4.5 נקודות אחוז כאי עמידה של דיסקונט וכ.א.ל בתנאי התבחין. כמו כן כאמור התבחין רק מהווה אינדיקציה לוועדה ואינו מייתר את שיקול דעתה.

⁵⁵ נתונים אלה חושבו על בסיס דיווחי הדו"חות הכספיים כפי שנקבעו בהוראה 856'- מגזרי פעילות פיקוחיים' בהוראות הדיווח לפיקוח על הבנקים. בהוראה זו, "אשראי", כמשמעו בחוק הבנקאות (רישוי), התשמ"א-1981, למעט ערבות, אשראי תעודות והתחייבות על חשבון לקוח.

⁵⁶ נתונים אלה חושבו על בסיס דיווחי הדו"חות הכספיים כפי שנקבעו בהוראה 856'- מגזרי פעילות פיקוחיים' בהוראות הדיווח לפיקוח על הבנקים. בהוראה זו, "אשראי", כמשמעו בחוק הבנקאות (רישוי), התשמ"א-1981, למעט ערבות, אשראי תעודות והתחייבות על חשבון לקוח.

8.ג. סך האשראי הבנקאי - מדדים נוספים

המסקנה העולה מן המדדים המחושבים בסעיף זה היא כי (לכל הפחות משנת 2016) חל שיפור ברמת התחרות בשוק האשראי הבנקאי (ללא הבחנה בין מגזרי פעילות). השיפור מתבטא בירידה במדד Lerner בין דצמבר 2016 לדצמבר 2018. תוצאות מדד H גבוהה יותר עבור 2015-2016 מאשר עבור 2015-2011. שינוי זה מלמד כי השינויים במחירי התשומות מתורמים בצורה חזקה יותר לשינויים בהכנסות או בריביות. נרשמה ירידה במדד Boone בשנים בין 2012 לשנת 2018. ירידה זאת מלמדת שעליה בעלות השולית מתורגמת לירידה משמעותית יותר ברווחיות או בנתח השוק של הבנק דבר המצביע על עליה מסוימת בתחרות.

בסעיף זה נציג מדדים נוספים המחושבים על סך האשראי שמעמידים התאגידים בנקאיים ללא הבחנה בין אשראי מגזרי פעילות. הטעם להוספת תבחינים אלו הינו בין היתר המחסור בנתונים מדויקים שיאפשרו לנו לעשות בדיקות פשוטות אך אמיונות לגבי מצב התחרות ובפרט המחירים, על בסיס חצי שנתי. מדובר באמידות מקובלות בספרות, שאמנם אינן ניתנות לביצוע חצי שנתי אך כן ניתנות לביצוע לפחות פעמיים לאורך חיי הוועדה ולגישתנו משפרות את איכות הניתוח.

8.ג.א. מדד Lerner לכלל הפעילות בישראל

לגבי כלל המערכת ערכנו גם חישוב של מדד Lerner באמצעות אמידת העלות השולית בהתאם למתודולוגיה המתוארת ב-Berger et al (2009) (כולל מודיפיקציה מסוימת לשימוש בנתונים רבעוניים על ידי הוספת fixed effect לרבעון). חלה ירידה במדד זה בין 2016 ל-2018. בעתיד ניתן יהיה לשקול אמידה של העלות השולית גם לגבי המגזרים השונים.

8.ג.ב. H statistic

כמפורט בנספח א', מדד H אומד את כוח השוק באמצעות המידה בה שינויים במחירי התשומות מתורגמים לשינוי בהכנסה בשיווי משקל. תוצאת המדד מחושבת כסכום גמישויות ההכנסה ביחס למחירי התשומות.

כפי שניתן לראות בנספח ג' המפרט את תוצאות האמידות השונות. בכלל האמידות השונות תוצאת המדדים עבור השנים 2011 עד 2018 הינה בין 0.4 ל-0.52. מכאן, שמדד ה-H מצביע על מצב של תחרות הכוללת מספר מועט של מתחרים. בשלב השני אמדנו את אותן ספציפיקציות עבור חלקו המאוחר של המדגם בלבד (משנת 2016 ועד 2018) ועבור חלקו המוקדם של המדגם (משנת 2011 ועד שנת 2015). כלל הספציפיקציות השונות שבדקנו הצביעו על עליה בסכום הגמישויות בתקופה המאוחרת, ומכאן על H סטטיסטי גבוה יותר ועל עלייה בתחרות. במדגם המאוחר התוצאות נעו בין 0.6 ל-0.8. ובמדגם המוקדם בין 0.28 ל-0.37. התוצאות מהוות אינדיקציה לעליה מסוימת ברמת התחרות.

8.ג.ג. Boone Indicator

כפי שמוסבר בנספח א', מדד Boone מחושב כגמישות הרווחיות של הבנק (או נתח השוק שלו) ביחס לעלות השולית בנספח ג' ניתן לראות את תוצאות האמידות השונות והסבר על האמידה. ניתן לראות כי בין 2012 ל-2018 בכלל הספציפיקציות שנבדקו ערך המדד הולך וקטן, דבר המשמש כאינדיקציה לעלייה בתחרות.

- Baumol, William J. "Contestable markets: an uprising in the theory of industry structure." *Microtheory: applications and origins* (1986): 40-54.
- Barbosa, Klenio, Bruno de Paula Rocha, and Fernando Salazar. "Assessing competition in the banking industry: A multi-product approach." *Journal of Banking & Finance* 50 (2015): 340-362.
- Berger, Allen N., Leora F. Klapper, and Rima Turk-Ariss. "Bank competition and financial stability." *Journal of Financial Services Research* 35.2 (2009): 99-118.
- Berry, Steven, James Levinsohn & Ariel Pakes (1995) "Automobile Prices in Market Equilibrium," *Econometrica*, 63(4): 841-890 (July 1995).
- Bikker, Jacob A., and Jaap WB Bos. *Trends in competition and profitability in the banking industry: A basic framework*. No. 2005/2. SUERF Studies, 2005.
- Bikker, Jacob A., and Katharina Haaf. "Competition, concentration and their relationship: An empirical analysis of the banking industry." *Journal of banking & finance* 26.11 (2002): 2191-2214.
- Bikker, Jacob A., Sherrill Shaffer, and Laura Spierdijk. "Assessing competition with the Panzar-Rosse model: The role of scale, costs, and equilibrium." *Review of Economics and Statistics* 94.4 (2012): 1025-1044.
- Bolt, Wilko, and Alexander F. Tieman. "Banking competition, risk and regulation." *Scandinavian Journal of Economics* 106.4 (2004): 783-804
- Boone, Jan. "A new way to measure competition." *The Economic Journal* 118.531 (2008): 1245-1261.
- Boone, Jan, Jan Van Ours, and Henry Van Der Wiel. "How (not) to measure competition." (2007).
- Carbó, Santiago, et al. "Cross-country comparisons of competition and pricing power in European banking." *Journal of International Money and Finance* 28.1 (2009): 115-134.
- Casu, Barbara, and Claudia Girardone. "Bank competition, concentration and efficiency in the single European market." *The Manchester School* 74.4 (2006): 441-468.
- Cetorelli, Nicola. "Competition among banks: Good or bad?." *Economic Perspectives* 25.2 (2001): 38-38.
- Claessens, Stijn. "Competition in the financial sector: overview of competition policies." *The World Bank Research Observer* 24.1 (2009): 83-118.

- Claessens, Stijn, and Luc Laeven. "Competition in the financial sector and growth: A cross-country perspective." *Financial Development and Economic Growth*. Palgrave MacMillan, London, 2004. 66-105.
- Clerides, Sofronis, Manthos D. Delis, and Sotirios Kokas. "A new data set on competition in national banking markets." *Financial Markets, Institutions & Instruments* 24.2-3 (2015): 267-311.
- Cournot, A. 1838. *Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth*. Trans. N.T. Bacon, New York: Macmillan, 1929.
- David Martinez-Miera & Rafael Repullo, 2010. "Does Competition Reduce the Risk of Bank Failure?," *Review of Financial Studies*, Society for Financial Studies, vol. 23(10), pages 3638-3664, October.
- de Gioia, Giacomo. "A Decomposition of the Herfindahl Index of Concentration." (2017).
- Delis, Manthos D. "Bank competition, financial reform, and institutions: The importance of being developed." *Journal of Development Economics* 97.2 (2012): 450-465.
- Demirguc-Kunt, Asli, and María Soledad Martínez Pería. *A framework for analyzing competition in the banking sector: an application to the case of Jordan*. The World Bank, 2010.
- Duygun, Meryem, Mohamed Shaban, and Tom Weyman-Jones. "Measuring competition using the Boone relative profit difference indicator: an application to banking systems in emerging economies." *Economics Discussion Paper Series* 5 (2013).
- Fernandez de Guevara, Juan, Joaquin Maudos, and Francisco Perez. "Market power in European banking sectors." *Journal of Financial Services Research* 27.2 (2005): 109-137.
- Koetter, Michael, James W. Kolari, and Laura Spierdijk. "Enjoying the quiet life under deregulation? Evidence from adjusted Lerner indices for US banks." *Review of Economics and Statistics* 94.2 (2012): 462-480.
- Leon, Florian. "Measuring competition in banking: A critical review of methods." (2015): 44.
- Lerner, Abba. "The concept of monopoly and the measurement of monopoly power." *Essential Readings in Economics*. Palgrave, London, 1995. 55-76.

- Panzar, John C., and James N. Rosse. "Testing for" monopoly" equilibrium." *The journal of industrial economics*(1987): 443-456.
- Polder, Michael, et al. "Micro and macro indicators of competition: comparison and relation with productivity change." (2009).
- Ruthenberg, David. "Competition in the Banking System: Theoretical Aspects and Empirical Evidence from Israel and Abroad / תאורטיים וראיות אמפיריות מישראל ומחו"ל." *הרבועון לכלכלה* (2008) : 213-247.
- Schaeck, Klaus, and Martin Cihak. "Banking competition and capital ratios." *European Financial Management* 18.5 (2012): 836-866.
- Schaeck, Klaus, and Martin Čihák. "Competition, efficiency, and soundness in banking: An industrial organization perspective." (2010).
- Shaffer, Sherrill, and Laura Spierdijk. "The Panzar–Rosse revenue test and market power in banking." *Journal of Banking & Finance* 61 (2015): 340-347.
- Spierdijka, Laura, and Michalis Zaourasa. "Measuring banks' market power in the presence of economies of scale: A scale-corrected Lerner index." *Journal of Banking & Finance* 87 (2018): 40-48.
- Stiglitz, Joseph E., and Andrew Weiss. "Credit rationing in markets with imperfect information." *The American economic review* 71.3 (1981): 393-410.
- Van Leuvensteijn, Michiel, et al. "A new approach to measuring competition in the loan markets of the euro area." *Applied Economics* 43.23 (2011): 3155-3167.
- Wilko Bolt & David Humphrey, 2015. "[Assessing bank competition for consumer loans](#)," [DNB Working Papers](#) 457, Netherlands Central Bank, Research Department.
- רוטנברג, דוד, "ניהול בנקאי בישראל, ניהול נכסים, התחייבויות וסיכונים", 2002.

נספח א' - בסיס תאורטי לכתיבת הדוח ובחירת מדדי התחרות

בנספח זה נתאר את הבסיס התאורטי לכתיבת הניתוח התחרותי. נבהיר כי מדידת התחרות היא משימה מסובכת ואין הסכמה גורפת לגבי הדרך הנכונה למדוד אותה. בהתאם, אין באמור עמדה של הועדה או מי מחבריה לדרך יחידה לבחינת תחרות, אלא הצגת הבדיקה שנעשתה בדוח זה בלבד.

א. הגדרות שונות לתחרות

תחרות משוכללת הינה מצב תאורטי המאופיין במספר רב של קונים ומוכרים של מוצר הומוגני. לצרכנים וליצרנים מידע מלא על המוצר, ובפרט על מחירו, והתועלת שצרכיתו מניבה. אין בשוק חסמים לכניסה ויציאה של פירמות או למעבר לקוחות בין פירמה אחת לשנייה. כל פירמה בוחרת לייצר את הכמות הממקסמת את רווחיה, בהינתן עליות הייצור שלה ותוך קבלת מחיר המוצר כנתון (הפירמה אינה מפנימה את ההשפעה השלילית שיש לעליית מחיר המוצר על הכמות הנמכרת) והצרכנים בוחרים לרכוש כמות מסוימת מהמוצר הממקסמת את תועלתם בהינתן מחירו, תקציבם והתחליפים העומדים לרשותם. תוצאת שיווי משקל של התנהגות הפירמות והצרכנים מתאפיינת במצב בו מחיר המוצר שווה לעלותו השולית (קרי, עלות הייצור של יחידת המוצר האחרונה שהפירמה מייצרת) כאשר בטווח הארוך המחיר שווה גם לעלותו הממוצעת. (Tirole, 1988). נבהיר כי מדובר במצב תאורטי, שאינו מתקיים במציאות, ובהתאם, לא נצפה או נשאף לראות בנתונים, כי מחיר המוצר שווה לעלותו השולית.

ניתן להתייחס למונופול (פירמה יחידה) או קרטל (מספר פירמות הקובעות במשותף את כללי הייצור) כתמונת הראי של תחרות משוכללת. המונופול (או הקרטל) קובע את מחיר המוצר תוך הפנמה מלאה של השפעתו על הכמות הנמכרת בשוק (קרי, לוקח בחשבון שעליה במחיר תוביל מחד לעליה בהכנסות ממכירת כל יחידת מוצר אך מאידך תקטין את כמות המוצרים הנמכרים). במצב של מונופול (או קרטל) בשווי משקל המחיר נקבע מעל העלות השולית (Tirole, 1988).

עיקר העיסוק בנייר זה הוא בתחרות בין מספר מועט של מתחרים, ניתן להתייחס למצב זה כרצף אפשרי בין תחרות משוכללת למונופול: כמו במונופול גם במצב של תחרות בין מעטים יש לכל יצרן כוח שוק מסוים והשפעה על מחיר המוצר, כך שבשווי משקל המחיר עולה על העלות השולית. מנגד, לא מדובר בפירמה יחידה והיצרנים מושפעים גם מהתנהגות הפירמות האחרות (או הציפיות שלהם לגבי התנהגות זאת) ומגיבים להם. מודל Cournot (1838) מתמקד בתחרות על הכמות המיוצרת וגורס כי תגובה להגדלת הכמות על ידי פירמה אחת תהא הקטנת הכמות של הפירמה המתחרה, מודל Bertrand מתמקד בתחרות על המחירים, וטוען כי הפירמות מגיבות לירידה במחירים (ועליה בכמויות) של הפירמות המתחרות על ידי הורדת המחיר (והרחבת הכמות). מודלים אלו מאפשרים גם ניתוח של שוק שאינו הומוגני ובהתאם, הקריטריון הקובע לרכישת מוצר מפירמה מסוימת אינו רק מחירו אלא כלל מאפייניו. לדוגמה, היקף האשראי, שיעור ההחזר, משך זמן ההחזר, דרישת בטוחה, מאפייני המוסד המלווה וכו'.

גישות אחרות מתמקדות בהגדרת תחרות בהתנהגות דינאמית של צד ההיצע, ולא דווקא כתוצאת שיווי משקל בה המחיר שווה לעלות השולית. שוק הוא תחרותי כאשר יצרנים הם מספיק אגרסיביים בכדי להעניק למתחרה תמריץ להשתפר כדי להשיג יתרון על מתחריו, בין שמדובר של

שיפור האיכות, הורדת מחיר, הוספת שירותים וכיוצא בזאת. כך למשל, מדד Boone בוחן עד כמה שיפור ביעילות הבנק מתורגם לגידול ברווחיו או בנתח השוק השלו. במצב תחרותי בנק יאלץ "לשלם" יותר במונחי נתח שוק או רווחיות על חוסר יעילות. (Leon, 2015).

מודלים אחרים מתמקדים בתיאור החלטות הצרכן והתועלת שלו מתכונות המוצרים שהוא צורך. אמידת הביקוש למוצרים מבודלים על פני זמן תאפשר לבחון את הנכונות לשלם עבור המוצר ובפרט הנכונות לשלם על מאפייניו השונים וכן את מידת התחליפיות לאורך זמן בין מוצרים שונים. כך למשל נבחן איזה שיעור של עליה במחיר האשראי של בנק מסוים צפוי להוביל למעבר לרכישת האשראי מבנק אחר. (Berry et al, 1995).

ב. השלכות מרכזיות של תחרות (בעיקר בשוק האשראי)

1.1 תחרות רווחה חברתית ורווחת הצרכן⁵⁷

הרעיון העומד בבסיס הרפורמה הינו כי קידום התחרות (בפרט בשוק האשראי ושווקים נלווים) הינו יעד חיובי. התיאוריה הכלכלית גורסת ששוק לא תחרותי (בהשוואה לתחרות משוכללת) כרוך ביצירת "נטל עודף" קרי הקטנת סך הרווחה החברתית (של כלל היצרנים והצרכנים גם יחד) (Tirole, 1988). בהתאם, ריסון הכוחות התחרותיים צפוי לגרום להפסד רווחה חברתית. בנקים בעלי כוח מונופוליסטי יגבו ריביות גבוהות יותר עבור מתן אשראי ונמוכות יותר עבור פיקדונות. כמו כן, בשווי משקל כמות האשראי תקטן והדבר יפגע בקצב בו הכלכלה יכולה לצמוח (Cetorelli, 2001).

בפרט, הגברת התחרות יכולה לשפר את רווחת הצרכן (מעבר לצמצום או למניעת הנטל העודף והפסד הרווחה הכולל המושפע הן מרווחת הצרכן והן מרווחת היצרן, כלומר העברת חלק מהעודפים מהיצרן לצרכן): על ידי הצעת מגוון מוצרים רחב יותר/ שיפור איכות השירות, ליותר צרכנים, במחירים אטרקטיביים יותר (Tirole, 1988). יש להבהיר כי הגדלת רווחת הצרכן היא תוצר חיובי של תחרות, אך ההפך אינו נכון ובפרט רווחת הצרכן יכולה לעלות גם ללא קשר לתחרות. כך למשל, אפשר ושיפור טכנולוגי יוביל להוזלת עלויות הייצור, ובהינתן כל רמה של תחרות (שאינה מונופול או קרטל) חלק מהוזלה זאת תגולגל לצרכן. באופן דומה שיפור טכנולוגי עשוי לאפשר את הרחבת מגוון המוצרים או איכותם ללא שינוי של רמת התחרות.

2.2 תחרות ויעילות

בספרות התיאורטית והאמפירית קיימות תוצאות סותרות בנוגע לקשר בין תחרות ויעילות. הגישות נבדלות ביניהן הן בהתאם לכיוון הקשר שהן מייחסות בין תחרות לבין יעילות (קרי, קשר חיובי או שלילי) והן בהתאם לקשר הסיבתי שקיים לדידן בין תחרות לבין יעילות (קרי, האם תחרות משפיעה על יעילות או היעילות היא שמשפיעה על הרמה התחרותית). להלן, נתאר מספר גישות תאורטיות תוך התייחסות לכיוון הקשר ולסיבתיות. בהתאם למתואר בלוח 1. (Koetter et al, 2008).

הגברת התחרות שוחקת את רווחיות הבנקים, הדבר עשוי להוביל להתייעלותם, בכדי להזייל עלויות ולשפר את רווחיותם. ההתייעלות מאפשרת לבנקים להוריד מחירים כדי למשוך לקוחות או לספק

57 הנחת המוצא של הנייר הינה כי נקודת המוצא אינה תחרות מלאה, וכן לא מצב של מונופול מפלה מושלם. אם מתקיים אחד משני מצבים אלו הרי ששיפור התחרות לא יוביל להגדלת הרווחה. אם מדובר במונופול מפלה מושלם שהציבור הוא בעל המניות שלו, הרי שאז גם לא תגדל רווחת הצרכן (אם כי סביר ויהיה צמצום פערים חברתיים מאחר ולא כל הציבור מחזיק מניות (ובאופן שווה). בכל מקרה מדובר בשני מצבים תאורטיים.

שירותים חדשים/ איכותיים יותר. במצב זה חברות לא יעילות לא מצליחות למשוך לקוחות ולכן יוצאות מהשוק ומחלפות על ידי פירמות יעילות. (Florian, 2015) (Schaeck et al, 2012 & 2010). תזת החיים השקטים (The quiet life hypothesis (QLH)) גורסת שמצב לא תחרותי, בנקים בעלי כוח שוק עלולים לוותר על חלק מהרווחים המונופוליסטים שלהם בתמורה לחוסר יעילות (חיים שקטים). חוסר היעילות עלול להתבטא בעלויות, כאשר יש הקצאת מקורות לא יעילה או תשלום גבוה מדי על תשומות. וכן חוסר היעילות עלול להתבטא בכך פירמות לא מנצלות באופן מלא את הזדמנויות התמחור שלהן (לדוגמא דורשות פחות מידי בטוחות) (Koetter et al, 2008 & 2012). לסיכום, שתי הגישות שתוארו לעיל מניחות כי התחרות משפיעה חיובית על היעילות.

עם זאת, אם תחרות מובילה להגברת היעילות ולכן ליציאת פירמות לא יעילות מהשוק, אזי אפשר והגברת היעילות תוביל להגברת הריכוזיות ולכן תפורש דווקא כירידה בתחרות. כך, היפותזת המבנה היעיל (efficient structure hypothesis- ESH) גורסת כי מבנה השוק אינו אקסוגני, ועשוי לשקף הבדלים ביעילות. לפי גישה זו בנקים יעילים יתוגמלו על ידי גידול נתח השוק שלהם, הדבר יוביל לעליה בריכוזיות המשמשת כמדד לכוח שוק ולתחרות במקרים רבים. בהתאם לפי גישה זאת היעילות היא המשפיעה על ה"תחרות" (או המדד לתחרות המתבטא בריכוזיות) דרך השפעתה על נתחי השוק והמתאם ביניהן שלילי (Florian, 2015) (Bikker, 2005) (Koetter et al, 2008).

גם תאוריית ה-IGH – information generating hypothesis גורסת כי קיים קשר שלילי בין תחרות ליעילות, אך בניגוד לגישת המבנה היעיל, היא מציעה סיבתיות הפוכה, קרי, גורסת שתחרות אינטנסיבית בין בנקים היא שיכולה לגרום לפגיעה ביעילותם. כחלק מעבודתו השוטפת, הבנק אוסף מידע על הלווה, אומד את הסיכון שלו ומציע לכל לווה ריבית המשקפת סיכון זה. כלומר, הבנק קובע ריבית גבוהה יותר ללווים שלדעתו בסבירות גבוהה יותר לא יפרעו את ההלוואה, וריבית נמוכה יותר ללווים שדעתו סיכויי אי החזר שלהם נמוכים יותר. פעולה זאת מאפשר לבנק להגדיל את רווחיו.⁵⁸ את סיכון הלווים, הבנק אומד בין היתר, על סמך היסטוריית ההכנסות, האשראי וההחזרים שלהם, כפי שהיא נלמדת מנתוני עבר שצבר על פרטים אלו במסגרת התקשרות קודמת בניהם לבין הבנק. בשוק מאד תחרותי מספר הבנקים הקטנים גדול יחסית לשוק לא תחרותי, לבנקים אלו יש יכולת פחותה לעשות ניטור סיכונים בגלל מספר לקוחותיהם המוגבל וכך גם הידע שלהם על מאפייני הלווים. כמו כן, בשוק תחרותי שיעור הלווים העוברים בין בנקים גדל, וכך נפגעת איכות המידע הנצבר. יש לציין כי בעולם בו יש מאגר נתוני אשראי ושיתוף מידע, הפגיעה באיסוף המידע פחות משמעותית. לסיכום, לפי גישה זאת התחרות היא המשפיעה על ההתייעלות דרך ירידה ביכולת ניטור הסיכונים והמתאם ביניהן הוא שלילי (Koetter et al, 2008).

לוח 1

58 אם הבנק, לא היה קובע ריבית שונה ללווים שונים על בסיס הערכה של הסיכוי שלא יפרעו את ההלוואה, אלא קובע ריבית אחידה המגלמת את הסיכוי הממוצע באוכלוסייה לאי פירעון ההלוואה. אזי, הלווים בעלי הסיכויים הנמוכים לכשל היו דוחים את ההצעה בעוד הלווים המסוכנים יותר נוטלים את האשראי. כלומר רק הלווים שיודעים כי הריבית המוצעת נמוכה מהריבית המגלת את הסיכון שלהם, יטלו את האשראי. בהתאם הסיכוי הממוצע מתוך האוכלוסייה שבסופו של דבר נטלה אשראי, יהיה גבוה יותר מהערכה הראשונית של הבנק, והבנק יפסיד על מתן האשראי.

מתאם חיובי	מתאם שלילי	
QLH , Schaeck	IGH	תחרות -- < יעילות
	ESH	תחרות -- > יעילות

3.3. תחרות ויציבות

לפי גישת ה-"Competition-fragility" שיפור התחרות מוביל לשחיקת כוח השוק, שגורמת לירידה בשולי הרווח של הבנקים ומעודדת נטילת סיכונים בחיפוש אחר תשואות. לעומת זאת, לפי גישת ה-"Competition-stability" עליה בכוח השוק של הבנקים בשוק האשראי עשויה להוביל להגדלת הסיכון שלהם מאחר והריביות הגבוהות מקשות על הלווים להחזיר את ההלוואה והדבר מעודד את הלווים לקחת סיכונים יתר וכך נפגעת היציבות הפיננסית (Berger et al, 2008). נציין גם קשר חיובי בין תחרות ליציבות העובר דרך שיפור ביעילות הבנקים. כפי שצוין לעיל, הגברת התחרות, עשויה לעודד את התייעלות הבנקים וכך להוביל לשיפור ביצועיהם ולגרום לשיפור ביציבותם. (Schaeck et al, 2012 & 2010). כמו כן, מקובל לחשוב ששוק לא תחרותי הוא שוק ריכוזי (כאשר יש מעט בנקים גדולים עלול להיווצר מצב של בנקים "גדולים מידי בכל ליפול", אלו עלולים לקחת סיכונים יתר מאחר והם צופים שהממשל ימנע את נפילתם בעת משבר ולכן הסיכון למערכת הפיננסית גדל בשווקים ריכוזיים).

נציין כי שתי הגישות ("Competition-fragility" ו-"Competition-stability") אינן מובילות בהכרח לתוצאות הפוכות: כך אפשר והגידול בכוח השוק יוביל לגידול בסיכון הנשקף מתיק האשראי של הבנק אך סיכון זה ינוטרל על ידי הבנק באמצעים אחרים ולכן הסיכון הכולל של הבנק לא יגדל. (Berger et al, 2008). כמו כן, יש הגורסים כי השפעת התחרות על יציבות הבנקים תלויה ברמת התחרות במשק ואינה קבועה: מחד הגברת התחרות גוררת את הוזלת הריבית, האחרונה מורידה את הסיכון לחדלות פירעון של הלווים ולכן תומכת ביציבות הבנקים. מאידך, הורדת הריבית פוגעת בהכנסות מהלוואות של לוויים שעמדו בהתחייבויות, הכנסות אלו משמשות את הבנק לספיגת הפסדים ולכן התחרות גורמת לעליה בסיכון. ניכר כי האפקט הראשון דומיננטי יותר בשווקים לא תחרותיים ואילו השני משמעותי יותר בשווקים תחרותיים, בהתאם הקשר בין תחרות ליציבות הינו פרבולי ותלוי ברמת התחרות במשק (Martinez, 2010).

ג. מאפיינים מרכזיים של תחרות בשוק האשראי

קיימים מאפיינים שונים של שוק האשראי ושל שוק כרטיסי החיוב המגבירים את הסיכוי ששווקים אלו יהיו ריכוזיים ולא תחרותיים בפרט בעקבות קיומם של חסמי כניסה והתרחבות של ספקי אשראי וחסמים למעבר בין לקוחות בין ספקי אשראי. נתייחס לחלק ממאפיינים אלו והשפעתם על הרפורמה והניתוח. בהקשר זה יש לציין כי מאפיינים אלו ואחרים, עומדים בבסיס הרפורמה, ובהתאם, במטרה להגביר את התחרות בענף, הרגולטורים השונים, ביצעו צעדים שנועדו להקטין ולהסיר חסמים לכניסת שחקנים חדשים, להתרחבות פעילותם של שחקנים קיימים ולמעבר לקוחות בין ספקים שונים. צעדים אלו ומידע אודות יישומם בפועל, מפורטים בגוף הנייר בפרק ב'.

תחילה נציין את הקשר הסימולטני שבין הסיכון למחיר האשראי.⁵⁹ ראשית, תוחלת ההחזר של לווים שונים ושל הלוואת שונות היא שונה, וסיכון לווה גבוה יותר מתורגם לריבית גבוהה יותר (Stiglitz and Weiss, 1981). מכאן, שיש להתייחס להבדלים ברמות הסיכון כאשר עורכים השוואת ריביות.

שנית, בשונה משווקים אחרים, בשוק האשראי לא ניתן תמיד להתאים את ה"מחיר" (ריבית) כך שהשוק יתנקה ועל כן לא יישאר עודף ביקוש או עודף היצע. תופעה זו נקראת "קיצוב אשראי" (credit rationing). אי היכולת של השוק להתנקות קשורה להשפעה של א-סימטריה באינפורמציה בין לווים למלווים, ובין המלווים לבין מתחריהם, כמו גם לעלות והיקף המקורות הזמינים. כאמור, רמת הסיכון משפיעה על הריבית, אך זו משפיעה בתורה על הרכב קבוצת הלווים המבקשים אשראי. מכאן שעלייה בריבית גוררת עמה עלייה בסיכון הלווה הממוצע (לווים "טובים" יסרבו להצעות אשראי בריביות המגלמות סיכון הגבוה מסיכון שלהם)⁶⁰. בנוסף, עלייה בריבית משפיעה על התנהגות הלווים לאחר שקבלו אשראי, כיוון שיש להם כעת תמריץ לבצע פרויקטים בעלי סיכון גבוה יחסית (Stiglitz and Weiss, 1981). לנוכח ההבדלים באופי הלווים, לקוחות מסוימים הינם רווחיים יותר לבנק מאשר אחרים; ככל שעלות הגיוס של הבנק גבוהה יותר, כך יהיו יותר לווים פוטנציאליים שלא יקבלו אשראי כלל, כיוון שבכל החלטה על הענקת האשראי הבנק צריך לבחור לאיזה סוג לווה הוא מעדיף להלוות. מבחינה תחרותית התוצאה היא שבמצב בו האינפורמציה לא סימטרית בין בנק "הבית" לבין בנק חדש שנכנס לשוק, לבנק המתחרה לא משתלם להוזיל את המחירים על מנת למשוך אליו לקוחות חדשים. זאת מכיוון שהראשונים להגיע יהיו הלווים ה-"גרועים", בעוד שעבור ה-"טובים" בנק ה-"בית" יוכל בקלות להשוות את ההצעה (בעיה זו מושפעת מהיתרון של הבנקים על פני הגופים המופרדים והחברות החוץ בנקאיות שמספקות אשראי, הן באינפורמציה והן בעלות מקורות המימון). ההשפעה של מאפיינים אלו על הניתוח שלהלן מתמקדת בניית הסיכון הגלום במתן האשראי, השפעתו הצפויה על הריבית וההנחה כי ברמות סיכון מסוימות ייתכן והבנקים יבחרו שלא להעמיד אשראי-קרי לא יעלו את הריבית באופן המנקה השוק, אלא יצמצמו את היצע האשראי.

מאפיין נוסף של תחרות בשוק האשראי הוא היתרון האינהרנטי לבנק שבו מנוהל חשבון העובר ושב של הצרכן המקשה על התרחבות בנקים קטנים וכניסת שחקנים חדשים: לבנק יש מידע רב על הלקוח שמנהל אצלו את חשבון העובר ושב, ומידע זה אינו זמין לבנקים אחרים ולגופים חוץ בנקאיים. הבנק אינו חייב לחלוק את האינפורמציה אודות הלקוח עם גורמים נוספים, וכך הוא הופך למונופול על המידע אודות אותו לקוח. כוח השוק של הבנק על הלקוח מתחזק ככל שיש בידו אינפורמציה רבה ומגוונת יותר. במצב מעין זה, יתכן שהבנק יעמיד ללקוח הלוואות בריביות גבוהות יותר מאלו הנגזרות מהאינפורמציה שבידו. זאת מאחר והוא יודע כי האופציות של הלקוח בקרב הבנקים האחרים (להם אין כל אינפורמציה עליו) נחותות עוד יותר. כמו כן, בזכות המידע יכול

59 בהקשר זה נציין כי שוק האשראי אינו שוק של מוצר הומוגני ולמעשה כלל אין מוצר "מדף" והאשראי מותאם באופן אישי לכל לקוח. סוגי אשראי שונים נבדלים זה מזה בהתאם לסכום האשראי, התקופה לה נלקח האשראי, שיעורי החזר האשראי, האם האשראי מגובה בטוחה ומאפייני הבטוחה וכו' וכמובן מחיר האשראי. יתר על כן האשראי גם מושפע ממאפייני הלקוח (הלווה) ורמת הסיכון שלו (כגון היסטוריית האשראי שלו) והם ישפיעו על מחירו.

60 בנוסף, הגידול בסיכון הלווים עלול להוביל לגידול בסיכון של תיק האשראי של המוסד וכך אף להוביל לעלייה בעלויות הגיוס שלו, מה שיוביל לעלייה נוספת במחיר האשראי שהוא מעמיד.

הבנק לתמחר בצורה טובה יותר את רמת הסיכון של מבקשי האשראי, לזהות את הצרכים והעדפות שלהם ולהתאים להם שירותים ומחירים בצורה טובה יותר ממוסדות אחרים.⁶¹

המחסור באינפורמציה קיים גם מצד הלווה: מורכבות השירות מייקרת את עליות החיפוש בגלל קושי לערוך השוואה פשוטה ומהירה בין ספקים ולכן מהווה חסם למעבר לקוחות בין ספקים. בפרט כלל לווים צרכניים פחות מיודעים בנושאים כלכליים ובהתאם החקיקה והרגולציה שמות דגש להגנה עליהם (Bolt and others, 2015).

ניכר כי ללקוח יש נטייה לצרוך מגוון שירותים פיננסיים בסיסיים כ"סל שירותים"⁶², ולכן גובר הסיכוי שילווח מהבנק בו הוא מנהל חשבון העובר ושב בהשוואה למוסד אחר (בנקאי או חוץ בנקאי). נוסף על כך, הסרבול והזמן הלוקח להעביר את החשבונות בין בנקים שונים, וחשיבות האמון של הצרכן בגוף הפיננסי ממנו הוא צורך שירותים, מהווים גם הם חסם למעבר לקוחות בין בנקים שונים (כספקי פיקדונות). בהתאם לכך, על מנת לבחון את רמת התחרות נדרש לבדוק גם האם לאורך זמן החלו לווים ללוות יותר מספקי אשראי שאינם מנהלים את חשבון העובר ושב שלהם, והאם חל גידול במספר הצרכנים אשר ניידו את חשבון העובר ושב שלהם לבנק אחר.

מאפיין נוסף של שוק האשראי ושל שווקים קשורים אחרים, בהם פועלים לרוב גופים בנקאיים, הינו היתרון לגודל ולהיקף. גורמים אלו יוצרים חסם אפקטיבי לכניסת מתחרים חדשים. יתרון להיקף יכול לנובע, למשל, מחסכון עלויות באספקת מגוון מוצרים ללקוחות על בסיס אותה תשתית וידע (לדוגמא, אותו סניף מספק הן שירותי תשלום ופיקדון ומתן אשראי). יתרון לגודל יכול לנובע למשל מהעלות הגבוהה של פריסת סניפים רחבה, מערכת מחשוב מתקדמת, או מרגולציה הדורשת למשל קבלת רישיון לפעול בענף. בקשר זה, יש לציין כי חלה אסדרה רחבה על השחקנים הפועלים בשוק האשראי ובשווקים קשורים. בחלק מהמקרים הרגולציה מחזקת את אמון הלווים בספקי האשראי השונים ולכן אף יכולה להקל על התגברות תחרות. עם זאת, בחלק מן המקרים הרגולציה מייקרת את עלויות הפעילות והכניסה ולכן פועלת דווקא להקטנת התחרות.

חלק ניכר מהקשיים והחסמים שתוארו לעיל קיבלו מענה במסגרת צעדים רגולטוריים שנכללו ברפורמה. למשל בכדי להקל על כניסת בנקים חדשים הופחתו דרישות ההון והחל הליך לפתרון חסם המחשוב. על מנת להקל על מעבר הלקוחות בין ספקי האשראי נעשו צעדים שמטרתם להקל ולהסיר את חסמי המידע (למשל מאגר נתוני האשראי). כמו כן, החל הליך לקידום האפשרות למעבר מהיר בין בנקים שונים, וכן החלה אסדרת פעולתם של ספקים חוץ בנקאיים כדי לבסס את מעמדם ואת האמון בהם. לפירוט ראה פרק ב' בגוף המסמך.

המאפיינים הייחודיים שתוארו לעיל עשויים להוות גורמים בגינם השוק אינו תחרותי, אך הם גם עלולים להוביל להשלכות שליליות כתוצאה מן הרפורמה. למשל, עצם הפרדת חברות כרטיסי האשראי מהבנקים פוגעת ביתרונות למגוון ולגודל של שני הבנקים הגדולים וחברות כרטיסי האשראי המופרדות, באופן שעלול לגרום לייקור מחירי התשומות שיגולגל (גם אם חלקית) לצרכן וכן יהווה תמריץ ללקיחת סיכונים גבוהים יותר.

61 נייר עמדה עבור הוועדה לבחינת התחרותיות בענף הבנקאות- סוגיית חברות כרטיסי האשראי, חטיבת המחקר, 18.7.16 (לא פורסם).
62 הוועדה להגברת תחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים, דוח מסכם, 1.9.2016.

ד. דרכים שונות למדידת תנאים לתחרות ותחרות בפועל

אחת המשימות בהן נתבקשה וועדת היישום לעמוד היא ניתוח תחרותי המתבסס על מדדים כמותיים פשוטים הניתנים לחישוב על בסיס חצי שנתי. מעבר לעצם הקושי להגדיר מהי תחרות, קיים גם קושי למדוד אותה, וכן לגבש מסקנה למרות השונות הרבה בין המדדים ותוצאותיהם. השונות נגרמת מכך שכל אחד מן המדדים מושפע ממספר גורמים, אשר אינם נוגעים לרמת התחרות עצמה והמטים את תוצאותיו. בנוסף, הבחירה בשימוש בנתון כזה או אחר לחישוב מדד מסוים גורמת גם היא לשונות בין תוצאות המדדים.

אחד מן האתגרים המשמעותיים להם נדרשנו בניתוח (להבדיל מספרות מקובלת בנושא) הוא לערוך "התאמות" של המדדים, אשר לרוב מיושמים על כלל פעילות הבנק, ולמקד אותם בפעילות בתחום מתן אשראי קמעונאי (בנקאי וחוץ בנקאי). המיקוד בתחום זה, מעלה שאלות הן בנוגע להתייחסות לאשראי בלבד (ולא לכלל הנכסים של הבנק), והן בנוגע להתמקדות במגזרי אשראי ספציפיים (אשראי צרכני ואשראי לעסקים קטנים). לתפישתנו, ההתאמות מהסוג הראשון (מיקוד באשראי בלבד) הן פחות מהותיות, זאת בשל הדמיון בין פעילות הבנקים השונים בישראל אשר עיקרה הינו קבלת פיקדונות ומתן אשראי. מגוון בדיקות רגישות שערכנו תומכות בתפישה זו. לעומת זאת, התאמת המדדים הכמותיים למגזרי הפעילות הספציפיים מעוררת מספר קשיים, בפרט לגבי ייחוס העלויות השונות למגזרים אלו.

להלן רקע תיאורטי המתאר את המדדים שחשבנו .

מדדי ריכוזיות

• Herfindahl Hirschman Index

מדד הריכוזיות הנפוץ ביותר הוא Herfindahl Hirschman Index (HHI), המוגדר כסכום ריבועי נתחי השוק של כל הפירמות בשוק.⁶³ תוצאת המדד המינימלית שווה ל- $1/n$ עבור שוק בו כל n הפירמות שוות בגודלן, והתוצאה המרבית שווה ל-1 ומתקבלת במצב של מונופול. יתרון משמעותי של HHI הוא שהוא מושפע הן ממספר הפירמות בענף (בהינתן יתר הגורמים קבועים - עליה במספר הפירמות גוררת ירידה במדד שפירושה אינדיקציה לתחרות גבוהה יותר) והן מהשונות של הפירמות בענף (בהינתן יתר הגורמים קבועים - עליה בשונות נתחי השוק גוררת עליה במדד המהווה אינדיקציה לתחרות נמוכה יותר). (De Gioia (2017) מציע פירוק של המדד לשני רכיבים וכימות השפעתם: אפקט מספר הפירמות ואפקט הפיזור (או האי שוויון). ככל שהאי-שוויון בין גדלי הפירמות עולה, כך פוחתת ההשפעה של מספר החברות על הריכוזיות⁶⁴ ⁶⁵.

63

$$HHI = \sum_{i=1}^n (MS_i)^2$$

כאשר MS_i הוא נתח השוק של פירמה i , ו- n הוא מספר הפירמות בשוק.

64 תוצאה זו הינה סבירה ביותר, ודוגמא הממחישה זאת היא מצב בו ישנו אי שוויון קיצוני בגודלי הפירמות, ופירמה אחת מובילה את השוק. במצב זה אין חשיבות רבה למספר הפירמות הנוספות, שהינן מאד קטנות.

65 אפקט מספר הפירמות E_n ואפקט הפיזור / האי שוויון E_i . כאשר:

$$E_i = \tau^2 = \frac{\sum_{i=1}^n x_i^2 - n\bar{x}^2}{n(n-1)\bar{x}^2} = \frac{nH - 1}{n - 1}$$

מדד מקובל נוסף למדידת ריכוזיות הוא CR, המוגדר כנתח השוק המצטבר של k החברות הגדולות בשוק.⁶⁶ תוצאת המדד שואפת ל-0 עבור מספר אינסופי של פירמות שוות בגודלן, ושווה ל-1 בשוק בו כלל החברות בשוק נכללות במדד. אחד החסרונות של המדד הינו השרירותיות בקביעת מספר הפירמות שיכללו בו - זאת בהעדר כלל לקביעת המספר.⁶⁷ בניגוד ל-HHI מדד ה-CR מתמקד בקצה העליון של ההתפלגות ולא נותן משקל לחלק התחתון שלה ולמספר השחקנים בענף (לדוגמא, מיזוג בין בנק איגוד לבנק מזרחי-טפחות כלל לא צפוי להשפיע על תוצאת המדד בטווח המידוי). למעשה, המדד "מקצין ומפשט" את המשקולות שמעניק HHI לגודל הפירמות: כל הפירמות הקטנות (שלא נכללות במדד) לא מקבלות משקל כלל, ואילו המשקל של כל אחת מהפירמות הגדולות שווה ללא קשר לגודלה. כך שמצד אחד המדדים דומים במתן משקל יתר לפירמות גדולות, אך מצד שונים בכך שהם ש-CR מעניק משקל שווה לכל הפירמות הגדולות ולכל הקטנות (Leon, 2015).

יתרון כללי של גישת הריכוזיות (ובכלל זה של מדדי HHI ו-CR) הוא שהנתונים הדרושים לחישוב מדדי ריכוזיות הינם בסיסיים ולרוב פומביים. מנגד, אחד החסרונות הבולטים של שימוש במדדים אלו הוא בסיס תאורטי "חלש" באופן יחסי. לפי הגישה המבנית, ככל שהתעשייה היא ריכוזיות יותר, כך קל יותר לחברות בה להתנהג באופן לא תחרותי, שכן החברות יכולות להעלות מחירים מעל לעלות השוליות ולהפוך רווחיות יותר על חשבון הרווחה החברתית. ככל שגדל מספר השחקנים בשוק כך קטן הפער בין המחיר לעלות השולית. (Leon, 2015). מדד HHI ומדדי הריכוזיות בכלל מודדים את הפוטנציאל להתנהגות בלתי תחרותית המובילה למחירים גבוהים יותר ו/או רווחים גבוהים יותר. מחד, מדובר ביתרון של מדדים אלו שכן ניתן להשתמש בהם בכדי לבחון את ההשלכות הצפויות של צעדים כמו מיזוגים (כאשר במדדים אחרים ניתן להשתמש רק בדיעבד). מאידך, מדובר בחסרון של המדד, שכן אינו מאפשר לנו להסיק מסקנה אודות התחרות בפועל (Bolt et al, 2015).

מבחינה תאורטית אין בהכרח קשר בין מבנה השוק, כפי שמשקף בנתחי השוק, לבין התנהגות הפירמות בפועל. כך, אפילו מצב של שוק דואופוליסטי יכול להימצא בשוו משקל שבו המחיר שווה לעלות השולית, כאשר הפירמות מתחרות על מחירי מוצר הומוגני. בנוסף, אף אם מתקיים מתאם בין המבנה להתנהגות, הקשר הסיבתי ביניהם אינו ברור, וייתכן אף שהוא הפוך - כך למשל עליה בביקוש אשר גררה עמה עלייה ברווחיות הפירמות בתעשייה מסוימת, תביא לכניסה של פירמות ותגרור עמה ירידה בריכוזיות. (Sofronis et al, 2015) כמו כן, מדדים המתמקדים בנתחי שוק אינם מתייחסים לשאלה כיצד הושגו נתחי שוק אלו: האם על ידי הוזלת העלויות או על ידי התנהגות לא תחרותית (Bolt et al, 2015). כאמור, היפותזת המבנה היעיל מבקרת את הגישה המבנית, וגורסת

$$E_n = H - \tau^2 = \frac{1 - H}{n - 1}$$

$$CR_i = \sum_{i=1}^K S_i, \text{with } s_1 \geq s_2 \geq \dots \geq s_N, \forall N \geq K$$

כאשר, S_i הוא נתח השוק של פירמה i, N מספר הפירמות בשוק, ו-K מספר הפירמות שהוחלט לכלול במדד.
 67 מספרים נפוצים הינם 3/5/10. לצורך הניתוח בנייר זה, מאחר ומדובר בשוק מאד ריכוזי בחרנו ב-2 הבנקים הגדולים (לאורך כל התקופה הנסקרת מדובר בנתח השוק המצטבר של בנק פועלים ובנק לאומי).

כי מבנה השוק אינו אקסוגני, ועלול לשקף הבדלים ביעילות (ולאו דווקא ברמת התחרות). לפי גישה זו חברות יעילות יותר יהיו בעלות נתח שוק גדול יותר, ועל כן ריכוזיות השוק תהא גבוהה יותר. (Bolt et al, 2015)

מדדי רגולציה

להבדיל מגישת הריכוזיות, בהתאם לגישת האיום התחרותי (Baumol, 1986) יכול להתקיים מצב שבו גם כאשר ישנו מספר פירמות נמוך תתקיים תחרות ובלבד ולא מתקיימים חסמים משמעותיים (מכשולים פורמאליים ובלתי פורמאליים) לכניסה ויציאה מהשוק ולמעבר לקוחות בין ספקים. במצב זה איום הכניסה/היציאה מהשוק, מפעיל לחץ על המתחרים לשמר את השוק תחרותי. אחת מהמגבלות לכניסה חופשית, בפרט בשוק הבנקאות, הינה רגולציה פיננסית ובכלל זה דרישות רישוי לבנקים מקומיים וזרים, דרישות הון וכדומה. בהתאם לכך, ישנם מדדים המתמקדים ברגולציה בבנקאות והשפעתה על החסמים. חסרון משמעותי של גישה זו הוא ההתעלמות מחסמים לא רגולטוריים, שהם בעלי תפקיד משמעותי בשוק הבנקאות (Leon, 2015). דוגמא לחסם מעין זה הוא עלות כניסה משמעותית שאינה נובעת מרגולציה (כמו מערכת מחשוב). דוגמא נוספת היא פערי מידע בין בנקים המהווים חסם להתרחבות וכניסת בנקים חדשים או קטנים בגלל בחירה מוטה (adverse selection). כך למשל, כאשר לקוח פונה בבקשת אשראי מבנק בו הוא אינו מנהל את חשבון העובר ושב שלו, הבנק יתקשה לזהות האם מדובר בלווה שנדחה על ידי הבנק הקודם (בעל המידע לגביו) ואם לאו. על כן, בעיית הבחירה המוטה והמידע הא-סימטרי משמשים חסם לכניסה לתעשייה הבנקאית.

מדדי רווחיות

חסרונות הגישה המבנית, כפי שתוארו לעיל, הובילו חוקרים לחיפוש אחר עדויות אמפיריות על תחרות בפועל על ידי צפייה בהתנהגות הפירמות באופן ישיר. הגישות הראשונות מסוג זה מבוססות הן על הגדרת תחרות כתוצאת שווי משקל בו הפירמות בשוק אינן יכולות לגבות מחירים העולים על העלות השולית. בהתאם לכך, ככל שרווחיות המוסד גבוהה יותר, כך נסיק כי התחרות "קטנה" יותר.⁶⁸ כאמור, גם מדדי הריכוזיות שתיארנו לעיל מתבססים על מודל Cournot. בהתאם למודל, ככל שמספר השחקנים עולה, כך קטנה התשואה או הרווחיות העודפת של הפירמה. להבדיל מן הגישה המבנית, ובפרט מדדי הריכוזיות המתמקדים בשאלה האם מבנה השוק (מלכתחילה) תומך ביצירת תחרות, מדדי הרווחיות בוחנים האם (בדעיבד/ בפועל) מתקיימת תחרות בשוק. זאת על ידי בחינה ישירה של התנהגות הפירמות דרך הרווחיות העודפת שלהן. (Bolt et al, 2015).

• Lerner Index

מדד Lerner הוא מדד כוח שוק פופולארי במחקר האמפירי הכלכלי (Spierdijka et al. 2017), והוא מחושב על ידי חלוקת הפער בין הריבית על האשראי לעלות השולית בריבית על האשראי.⁶⁹ הבסיס

68 יש לציין כי מדובר בנקודת מבט תאורטית ובפעול סביר ונמצא רווחים מעל העלות השולית גם בשווקים תחרותיים יחסית. אנחנו מניחים כי מצב המוצא בישראל אינו תחרותי, אם הנחה זאת אינה מתקיימת, אזי ניתוח הרווחיות בטווח הקצר כאינדיקציה לתחרות אינו נכון.

69 מדד Lerner מחושב באופן הבא עבור פירמה i בתקופה מסוימת:

$$L_i = \frac{P(Q) - C_i'(q_i, w_i)}{P(Q)}$$

כאשר $C_i'(q_i, w_i)$ היא העלות השולית של פירמה i.

התיאורטי של זה מדד מצוי בתוצאת שיווי משקל של מקסום רווחי הפירמה בהינתן מספר השחקנים בענף. המדד נע בין 0 במצב של תחרות מלאה לבין ההופכי של גמישות הביקוש העצמית במצב של מונופול או תיאום מלא בין הפירמות. יתרון של מדד Lerner הינו שהוא אינדיקטור טוב לכוח שוק של גוף ספציפי בנקודת זמן או תקופה ספציפית, ולכן מאפשר השוואה בין כוח שוק על פני פירמות שונות או על פני זמן. לצורך בדיקה מעין זו, אף אין צורך להגדיר את גבולות השוק (משום שבוחנים כל פירמה בנפרד). ככל שרוצים לבחון את רמת התחרות בשוק מסוים יש לחשב את מדד Lerner המשוקלל של מדדי ה-Lerner של כל החברות בשוק. יתרון נוסף הוא שמדד זה אינו דורש מספר רב של תצפיות, וכן פירושו הינו אינטואיטיבי יחסית.

בהקשר זה יש לציין כי מדיניות התמחור היא רק פן אחד של התנהגות הפירמות, ועשויות להתקיים התנהגויות אחרות המעידות על כוח של שוק פירמות, כמו למשל אפליית מחירים וקשירת מוצרים.⁷⁰ יתר על כן, ישנו קושי להסיק מכוח שוק על אי קיומה של תחרות. חיסרון נוסף הוא הקושי בהערכת ובחישוב העלות השולית של הפירמה. אנו מזהים בנתונים את העלות הממוצעת, ויש צורך לבצע הערכה של העלות השולית לרוב אינה ניצפת בנתונים. בנוסף, הנתונים מתייחסים לעלות החשבונאית, כאשר בפועל ייתכן ויש השלכות נוספות שאינן כלולות בעלות זאת; כאשר בחלק מן הספרות נעשה שימוש בעלות הממוצעת כאומדן לעלות השולית, ובחלקה מבצעים אמידה של העלות השולית.

• מרווחים

המרווחים מציגים את הפער שבין הריבית על האשראי שמשלם הלווה לבין עלות שולית כלשהי. ננתח את השינויים במרווחים במקביל לשינוי בכמות: ככל שהתחרות גוברת, הבנק מגדיל את היצע האשראי שהוא מעמיד ומוכן להוריד את המחיר על חשבון המרווח שלו (ההפרש בין המחיר לעלות השולית). במקרה בו חלה עליה בעלות השולית, אם הבנק מעלה את המחיר בשיעור זהה, אזי המרווח שלו נותר ללא שינוי. אם בנוסף לכך חלה עליה בתחרות והיצע האשראי גדל (קרי הבנק מוכן להעמיד את אותה כמות אשראי במחיר נמוך יותר על חשבון המרווח) אזי בסופו של דבר נראה ירידה במרווחים.⁷¹

בהתאם לתיאור זה, נבקש לפרש עליה במרווח, במקביל לאי גידול (או ירידה) בכמות האשראי כביטוי להקטנת היצע של בנק ספציפי ועל כן כמגמה לא-תחרותית. לעומת זאת, ירידה במרווחים במקביל לגידול (או אי-שינוי) בכמות תפורש כצעד תחרותי, שכן היא מקרבת את השוק לשיווי משקל בו המחיר שווה לעלות השולית (זאת ללא תלות בסיבה לשינוי במרווחים ובכמויות). כמובן, שהתיאור לעיל מהווה פישוט משמעותי של המציאות, ובפרט יש לבחון האם במקביל לשינויים מצד היצע האשראי חלו גם שינויים משמעותיים בצד הביקוש לאשראי.

ככל שרוצים לבחון את רמת התחרות בשוק מסוים יש לחשב את מדד Lerner של סך השוק באופן הבא:

$$L_j = \sum_{i \in j} \phi_{ij} L_{ij}$$

כאשר L_{ij} הוא מדד Lerner של פירמה i בשוק j ו- ϕ_{ij} היא המשקולת הניתנת לפירמה i (לרוב נתח השוק שלה בשוק j).

70 טיוטת גילוי דעת בנושא כוח שוק, רשות התחרות, 2019.
71 נציין כי גם אם לאחר העלייה בעלות השולית, הבנק לא העלה את המחיר בגובה העלייה, אלא בפחות, פירוש הדבר שהמרווח יקטן אף ביותר.

מדדי יעילות⁷²

לעיתים מתייחסים גם ליעילות הפירמה כאינדיקציה לרמת התחרות בשוק. חישובו מספר מדדי יעילות מקובלים, אך לא ניתחנו אותם בנייר.

• יחס היעילות התפעולית

אומדן מקובל ליעילות התפעולית⁷³ הינו יחס היעילות התפעולית: היחס בין סך ההוצאות התפעוליות והאחרות לסך ההכנסות מריבית נטו והכנסות שאינן מריבית. ככל שיחס זה גבוה יותר כך נתפס אותו מוסד נבדק כפחות יעיל. התובנה במקרה זה היא שבממוצע עולה לו יותר לייצר שקל אחד של הכנסה.

התמקדות במדד היעילות התפעולית עשויה להיות בעיתית מהטעמים הבאים: ראשית, מדד היעילות התפעולית לוקח בחשבון את כלל פעילות הבנק ולא רק פעילות הקשורה ישירות בתיווך פיננסי (אשראי ופיקדונות) ולכן ההשוואה על פי מדד זה בין בנקים ומדינות מושפעת גם מהרכב פעילות הבנקים. שנית, מדד זה מושפע גם מרווחי הבנק ואלו מושפעים גם מכוח השוק של הבנק ועלולים לגרום להטיה באומדן היעילות התפעולית.

• עלות ממוצעת ליחידת תפוקה

ניתן להשתמש בעלות הממוצעת ליחידת תפוקה כמדד ליעילות הבנקים שכן במצב בו סך ההוצאות התפעוליות ליחידת תפוקה מובא למינימום מושגת יעילות.

מדדים נוספים

• H סטטיסטי

מדד H, המבוסס על Panzar & Rosse (1987), אומד את כוח השוק באמצעות המידה בה שינויים במחירי התשומות מתורגמים לשינויים בהכנסה (או במחיר) בשיווי משקל. תוצאת המדד הינה סכום גמישויות ההכנסה ביחס למחירי התשומות. הבסיס התאורטי מאחורי מדד זה הינו בנק הממקסם את רווחיו בתחרות מומעטת מתחרים. במצב זה שיווי משקל מתקבל כאשר העלות השולית שווה לפדיון השולי (MR=MC). העלות השולית מושפעת מרמת התפוקה של הבנק x_i , ממחירי גורמי הייצור שלו w_i , וממשתנים אקסוגניים המשפיעים על תזוזת פונקציית העלות של הבנק t_i . הפדיון של הבנק מושפע מתפוקת הבנק, ממספר הפירמות בענף וממשתנים אקסוגניים המשפיעים על תזוזת פונקציית הפדיון של הבנק z_i (רוטנברג, 2002).

כאמור, בנק i ממקסם את הרווח שלו כאשר ההכנסה השולית שווה לעלות השולית

$$R'_i(x_i, n, z_i) - C'_i(x_i, w_i, t_i) = 0$$

72 יעילות הבנקים, 2016, פנימי.

73 מדד זה מופיע בסקירות המפקח על הבנקים. ואכן החישוב נעשה על ידי הפיקוח על הבנקים.

R'_i מתייחס לפונקציית הפידיון בהתאם ל- x_i תפוקה של בנק i , n מספר הפירמות בענף ו- z_i סט של משתנים אקסוגניים אשר יכולים להשפיע על הביקוש למוצר (למשל, במקרה של שוק האשראי ניתן לחשוב על התפתחות התוצר, האבטלה, ריבית הבנק המרכזי ושלל משתני מאקרו רלוונטיים); ו- C'_i לפונקציית העלות בהתאם ל- w_i שהוא וקטור מחירי התשומות של בנק i , ואילו ו- t_i הם וקטורים של משתנים אקסוגניים המשפיעים על העלויות (למשל, ניתן לחשוב על מבנה מערך הסניפים, הסכמי השכר, הרגולציה במשק ועוד).

בשווי משקל בשוק מתקיים תנאי של רווח אפסי לאי כניסה של פירמה חדשה:

$$R_i^*(x^*, n^*, z) - C_i^*(x^*, w, t) = 0$$

במצב תחרותי, עליה בעלויות הפירמה צריכה להוביל לעליה בפדיון, כך שבסופו של דבר הרווח נותר אפס. בהתאם לכך, ערך המדד נע בין $-\infty$ ל-1. במצב של תחרות, בשיווי משקל העלות השולית שווה למחיר המוצר, ולכן ירידה במחיר התשומה גוררת ירידה של העלות השולית ושל ההכנסה באותו שיעור והמדד שווה ל-1. ערך מדד בין 0 ל-1 מציין שוק ממועט מתחרים בו כל מתחרה מקבל החלטה בהינתן הערכתו לגבי החלטת המתחרים. במצב זה הפירמות מפנימות את השפעת המחיר על הכמות. כך למשל, ירידה בעלות לא תוביל לירידה מקבילה במחיר שתגרום בתורה לגידול תואם בכמות (עד שהעלות השולית תהיה שווה למחיר). הסיבה לכך היא שהפירמות לוקחות בחשבון את התנהגות הפירמות האחרות, ולכן אם פירמה מגדילה את הכמות שלה האחרות תצמצמנה את הכמות שלהן, כך שבסופו של דבר המחיר לא ירד עד כדי שיהיה שווה לעלות השולית, אלא פחות מכך. ערך מדד שלילי או אפסי מפורש כהתנהגות של תיאום מלא בין המתחרים. במצב זה ירידה במחיר התשומה תוביל לירידה בעלות השולית אך לא תתורגם לירידה בהכנסה.

המדד מפורש כך שקשר חזק בין מחיר המוצר למחירי התשומות יחשב כמצב תחרותי מאחר והוא מלמד שהעלויות קובעות את המחירים ולא כוח שוק או תיאום. גם מדד Lerner והמרווחים מתמקדים בקשר בין מחיר המוצר למחיר התשומה אך מדד H מתמקד בהשתנות המשותפת שלהם (Bolt et al, 2015) יתרון נוסף של המדד הינו שניתן לאמוד אותו על ידי משוואת רגרסיה פשוטה, וכן שבבסיסו עומדת תאוריה כלכלית של מקסום רווח הפירמה. מנגד, עשויים לעלות ספקות לגבי טיב הזיהוי האקונומטרי במודל, וכן השימוש במודל דורש הנחות רבות (בפרט הנחת פונקציית ייצור הומוגנית).

Boone Indicator

ניתן לחלק את מדדי התחרות לגישות סטטיות, כמו מדד Lerner ו- H statistic, ולגישות דינאמיות כמו מדד Boone (Boone, 2008). בעוד שהגישות הסטטיות מתייחסות לתחרות כתוצאת שיווי משקל בה העלות השולית שווה למחיר, גישות אחרות, מדגישות כי בפועל מדובר בתהליך דינאמי של יריבות בין פירמות המתחרות על נתח שוק. הפירמות יכולות להוריד את מחיר המוצר כדי למשוך לקוחות, והתחרות בניהן היא שמורידה את המחיר לכיוון שיווי המשקל בו ההיצע שווה לביקוש. באופן דומה, התחרות יכולה להוביל להתייעלות, כאשר חברות לא יעילות לא מצליחות למשוך לקוחות ולכן יוצאות מהשוק ומחלפות על ידי פירמות יעילות. לפי גישה זו, השוק הוא תחרותי כאשר מתחרים הם מספיק אגרסיביים בכדי להעניק למתחרה תמריץ להתייעל על מנת

להשיג יתרון. בין אם מדובר על שיפור האיכות, הורדת מחיר, הוספת שירותים נוספים, חידושים ושיפורים טכנולוגיים וכיוצא בזה. מדד Boone מחושב אם כן על ידי אמידת גמישות הרווח של הבנק (או בגרסאות מסוימת – נתח השוק שלו) לעלות השולית שלו (או בהיעדר אומדן לעלות השולית - עלות ממוצעת). עלייה במדד פירושה התנהגות פחות תחרותית.

מיתרונותיו של המדד ניתן למנות את היותו קל לאמידה ולחישוב, וכן שהוא מבוסס על מודל היוצר אמת מידה רציפה לתחרות, ומתייחס להיבטים אחרים של תחרות שאינם תמחור. מנגד, עולות שאלות משמעותיות לגבי טיב הזיהוי האקונומטרי ולגבי ההתייחסות ליעילות כבעלת ממד אחד בלבד (מבלי להתייחס למשל לאיכות המוצר או השירות). בנוסף, יש לציין כי מדד Boone מקובל פחות לשימוש בשווקים שאינם בנקאים.

נספח ב- השונות בין המדדים ובחירת המדדים והנתונים לחישובם

מחקרים שונים נוטים להעדיף גישה אחת על פני האחרות למדידת התחרות ואין הסכמה רחבה לגבי השיטה הטובה ביותר (בפרט במוצרים בנקאיים). במקרים רבים, וכך גם במקרה שלפנינו, המדדים השונים אינם מובילים לתוצאות עקביות, ועל כן הבחירה באינדיקטור ספציפי משפיעה משמעותית על תוצאות הניתוח. בנוסף, הבחירה בשימוש בנתון כזה או אחר לחישוב מדד מסוים גורמת גם היא לשונות בין תוצאות המדדים.

במסגרת העבודה חישבנו את המדדים השונים בדרכים שונות וערכנו בדיקות על האשראי הבנקאי על בסיסם הוחלט מסד הנתונים והמתודולוגיה של הניתוח.

א. המדדים השונים ואפשרויות שונות לחישובם

מדדי ריכוזיות

• Herfindahl Hirschman Index

במסגרת העבודה חישבנו את המדד בהתייחס לשוק האשראי הבנקאי בחלוקה לאשראי צרכני⁷⁴ ולאשראי לעסקים זעירים וקטנים, בינוניים וגדולים). את נתחי השוק חישבנו הן בהתייחס ליתרות האשראי של ספק האשראי (מלאי), והן בהתבסס על העמדות חדשות (זרם).

• CR2

במסגרת העבודה חישבנו את המדד עבור 2 הבנקים הגדולים. בדומה לחישוב HHI, על בסיס נתוני יתרות זרמים. כמו כן, החישוב נעשה על כלל האשראי הבנקאי, על האשראי הצרכני הבנקאי ועל האשראי הבנקאי לעסקים זעירים וקטנים.

מדדי רגולציה

מסמך התבחינים מתייחס למגוון צעדים רגולטוריים, אשר חלקם נועדו להסיר חסמים רגולטוריים וחלקם להקל חסמים לא רגולטוריים, ובפרט חסמי מידע (הן של ספקי אשראי והן של לקוחות). דיווחנו על ביצוע צעדים אלו בפרק ב' בגוף המסמך ולכן בחנו שלא לחשב ישירות מדד מסוג זה.

מדדי רווחיות

בעבודה זאת, חישבנו את מדד Lerner בשלוש דרכים:

⁷⁴ אין דרך לדעת האם אכן האשראי שקיבל משק בית מסוים, שימש אותו למימון דיור או לא. כל שאנו יודעים הוא שלא מדובר באשראי המגובה בדירת מגורים. ההנחה היא שעיקר האשראי למשקי בית שאינו מגובה בדירה אכן אינו משמש לדיור. בהתאם, למען נוחות וסטף הקריאה השתמשנו במונח אשראי צרכני.

- ראשית, חישבנו את מדד $LERNER_1$ ⁷⁵, בדומה ל- Carbo et al (2009)⁷⁶, השתמשנו בעלות הממוצעת (העלות הנגזרת מהמרווח על מתן אשראי) כאינדיקציה לעלות השולית. בכך, הנחנו למעשה תשואה קבועה לגודל. את מחיר האשראי אמדנו, כמו Carbo et al (2009) על ידי הכנסות הריבית לחלק ליתרת האשראי.⁷⁷

- שנית, חישבנו את מדד $LERNER_2$ התייחסנו לריבית העוגן כאומד לעלות המימון לאשראי לא צמוד בריבית משתנה. והריבית הממוצעת על אשראי זה שימשה במדד למחירו.⁷⁸

שני מדדים אלו חושבו הן עבור כלל פעילות הבנק והן בנפרד עבור מגזרי הפעילות השונים, בהתבסס על נתוני הדוחות הכספיים (ביאור מגזרי פעילות פיקוחיים).⁷⁹

- שלישית, עבור סך הפעילות הבנקאית חישבנו בנוסף את מדד $LERNER_3$ תוך שימוש באומדן לעלות השולית.

השוואת מדד $LERNER_1$ למדד $LERNER_2$: היתרון המשמעותי של המדד השני על פני הראשון הוא שימוש בנתוני הריבית על העמדות חדשות ולא אומדן לריבית על היתרות (המושפע גם מאשראי שניתן בתקופות מוקדמות יותר). מנגד, ריבית זו אינה מדווחת לציבור ובהתאם לא נערכים תיקונים לאחר של הנתונים, גם במידה ובנתוני הדו"חות הכספיים נערכו סיווגים מחדש (כדי להתמודד עם קושי זה התמקדנו בניית העושה שימוש בנתונים אלו בדיווחים שהתבצעו אחרי מרץ 2017. מתקופה זו ואילך, שיעור הסיווגים מחדש פחת, אם כי לא נעלם לחלוטין). נציין כי מלבד ההבדל העיקרי בין שני המדדים (נתונים על העמדות חדשות או נתונים על יתרות אשראי) קיימים הבדלים נוספים הנובעים מהשימוש במאגרי נתונים שונים. בפרט, יתרון בולט של המדד הראשון על פני

75

$$LERNER_1 = \frac{\frac{CG}{C}}{\frac{II}{C}} = \frac{CG}{II}$$

כאשר: CG מציין את המרווח מפעילות מתן אשראי (פיצול הכנסות מריבית נטו: מרווח מפעילות מתן אשראי)⁷⁵, C מציין את יתרת האשראי, ואילו II הן סך הכנסות מריבית ברבעון במונחים שנתיים. מדד זה נקרא בנייר Lerner לפי נתוני דו"חות כספיים.

76 ב- Carbo et al (2009) העלות השולית מחושבת על ידי סך ההוצאות לסך הנכסים. בנייר עשינו התאמה בגלל התמקדותנו בתחרות באשראי ולא בכלל מוצרי ושירותי הבנק.⁷⁷

$$LERNER_1 = \frac{\frac{CG}{C}}{\frac{II}{C}} = \frac{CG}{II}$$

כאשר: CG מציין את המרווח מפעילות מתן אשראי (פיצול הכנסות מריבית נטו: מרווח מפעילות מתן אשראי)⁷⁷, C מציין את יתרת האשראי, ואילו II הן סך הכנסות מריבית ברבעון במונחים שנתיים. מדד זה נקרא בנייר Lerner לפי נתוני דו"חות כספיים.

78

$$LERNER_2 = \frac{R^c - R^f}{R^c}$$

כאשר R^c מחושב כממוצע רבעוני (משוקלל) של הריבית הממוצעת על אשראי נושא ריבית שניתן במהלך כל חודש (על בסיס הוראת דיווח 823). ו- R^f הינה ריבית העוגן.

המדד השני הינו שהמרווח הוא נתון המדווח ישירות על ידי הבנקים כנתון המשקף את הכנסותיהם ממימון לאחר ניכוי מחיר הצל. החיסרון הבולט ביותר של הנתון הוא שקיימת שונות מסוימת בין הבנקים בהגדרות הנתון ובפרט חלק מהבנקים מתייחסים לא רק למחיר הצל אלא לעלויות נוספות כמו הקצאת הון. מנגד, סביר ובמגזר האשראי הצרכני והעסקים הקטנים שימוש בנתוני המרווח הוא סביר. חסרון נוסף של הנתון עלול לנבוע מחלוקתו ביתרת האשראי, דבר שאפשר וגורם להטיה כלפי מעלה של המרווח בהשוואה לממוצע משוכלל של המרווחים בפועל בתקופה של צמצום אשראי. הבדלים נוספים הינם שהמדד הראשון מתייחס גם לאשראי על משיכת יתר (אוברדרפט) ולאשראי צמוד מדד וצמוד מט"ח, ואילו הריבית במדד השני מתייחסת רק לאשראי קצוב לא צמוד מדד בריבית משתנה.

השוואת מדד $LERNER_3$ למדד $LERNER_1$ ו- $LERNER_2$: בשני החישובים הראשונים למדד הנחנו כי העלות המשתנה הינה עלות גיוס המקורות (ועל כן העלות השולית נגזרת ממנה בלבד), ואילו שאר העלויות הן קבועות ועל כן אינן משפיעות על מחיר האשראי באופן ישיר⁸⁰. על ידי אמידת העלות השולית במדד $LERNER_3$ הצלחנו לתת משקל גם לעלויות נוספות בהתאם למידה שהן מושפעות מכמות האשראי. התייחסות לכלל העלות הממוצעת ובפרט לעלויות תפעוליות מובילה למדדים שלילים.

בדו"ח הבא נבקש לחשב בנוסף מדד Lerner מתואם המתייחס ליעילות הבנק: הקשר המורכב בין תחרות ויעילות מוביל לקביעתו של מדד Lerner מתואם. למעשה השימוש במדד Lerner הקלאסי מניח כי הבנקים יעילים לחלוטין למשל בקביעתם כמה אשראי לספק באופן הממקסם את רווחיהם וממזער את העלויות שלהם. אך מקום בו הבנק אינו פועל ביעילות (בין עם בגלל הקצאת משאבים לא יעילה ובין עם בגלל תשלום גבוה מיד על תשומות, למשל בגלל העסקת יותר מידי עובדים) אזי האומדן לעלות השולית שנחשב יהיה מוטה (כך גם המצב בו נשתמש בעלות ממוצעת במקום לאמוד עלות שולית). בכדי להתמודד עם קושי זה מתבצעת אמידת עקומות היצע וביקוש יעילות אלטרנטיבות וחישוב המדד על בסיסן. (Bolt et al, 2015) (Koetter et al, 2012).⁸¹

• מרווחים צרים ורחבים

במסגרת העבודה הבחנו בין המרווחים המחשבים את הפער שבין הריבית על האשראי לבין עלות המימון לשקל אשראי של המלווה (להלן מרווח "צר"), לבין המרווחים המחשבים את הפער בין הריבית על האשראי לבין עלות הכוללת גם עלות מימון וגם עלויות תפעוליות⁸² והוצאות להפסדי אשראי⁸³ (להלן מרווח "רחב"). (כפי שיפורט בהמשך בכל אחת מהקטגוריות חישבנו מספר מרווחים על ההבדלים ביניהם נאמוד בהמשך). למעשה, המרווח הינו חלק המונה מתוך מדד Lerner, יתרון של המרווח בהשוואה למדד Lerner הינו האפשרות לפרק את המחיר למרכיביו ולהבין את הגורם לשינוי.

80 זאת מלבד לעלות הסיכון שבוודאי שמשיעה על מחיר האשראי, אך טרם מצאנו דרך טובה לאמוד אותה.
81 מדד Lerner מתוקן וכן מדדים נוספים העושים שימוש במתודולוגיה דומה טרם חושבו בנייר ויושלמו בהמשך.
82 השתמשנו בשיעור העלות התפעולית המחושב כסך ההוצאות התפעוליות ברבעון (במונחים שנתיים) חלקי יתרת האשראי לסוף התקופה (על בסיס הוראת דיווח 856).
83 השתמשנו בשיעור ההוצאה להפסדי אשראי המחושב כסך ההוצאה הרבעונית להפסדי אשראי (במונחים שנתיים) חלקי יתרת האשראי לסוף התקופה (הוראת דיווח 856).

לדעתנו התייחסות **לעלויות התפעוליות** כחלק מהעלויות השוליות עשויה להיות בעייתית ולכן הענקנו משקל גבוה יותר למרווחים הצרים בהשוואה למרווחים הרחבים. להנחתנו העלויות התפעוליות הן ככל הנראה יותר עלויות קבועות ממשנתות ולכן חישוב העלות השולית על ידי שימוש בעלות ממוצעת הכוללת גם הוצאות תפעוליות עשוי להוביל לאומדן מוטא כלפי מעלה של העלות השולית. למשל, סביר והוצאות מבנים והוצאות שכר (בפרט בבנקאות המאוגדת בישראל) הן קשיחות יחסית ואינן יכולות להתאים את עצמן לכמות המיוצרת במהירות כמו הוצאות המימון. לכן הוצאות אלו מתאימות יותר להסתכלות ארוכת טווח על מבנה העלויות מאשר להסתכלות קצרת טווח והתמקדות בעלויות השוליות. נציין כי חשש זה קיים ביתר שאת עבור מגזר משקי הבית, שכן כאמור בנייר, הבנקים מייחסים את עיקר הוצאות הסניפים למגזר זה⁸⁴. בנוסף, בשנים האחרונות משתנים פני הבנקאות עם המעבר מבנקאות סניפים לבנקאות דיגיטאלית. מגמה עולמית זו גוררת ירידה בעלות התפעולית הכרוכה בהעמדת אשראי, ופירוש הדבר אינדיקציה אנטי תחרותית במדדי רווחיות המתייחסים לעלות התפעולית. מחד ניתן היה לומר כי מבחינה תחרותית כלל החיסכון היה צריך להיות מגולגל לצרכן, אך מאידך אפשר ומדובר במוצרים חדשים עם רווחיות שונה. גם Carbo et al (2009) התייחס לבעיה זו וניסה לנטרל את ההשפעה בעזרת חישוב מדד מתוקנן.

הסיכון הגלום באשראי משפיע רווחיות הבנק מהאמדת אותו האשראי. בהתאם, נשאף כי עלות מתן האשראי בה נשתמש לחישובי המרווח תושפע מסיכון זה. בכדי לעשות כן, השתמשנו בחישוב המרווחים הרווחים בשיעור ההוצאה להפסדי אשראי. הסיבה לכך הינה כי זהו נתון ההוצאות היחיד שיש בידנו המשקף סיכון. מנגד, הנתון מושפע מרגולציה וממדיניות הבנק (ועל כן ועשוי לעיתים להיות לא אינפורמטיבי). נוסף על כך, במידה מסוימת הנתון מודד את הסיכון בפיגור. כלומר, ההפרשה היום היא בגין אשראי שניתן בעבר. בנוסף, התייחסנו בניתוח למדדי סיכון נוספים.

לסיכום, העלות התפעולית היא חלק משמעותי מעלות מתן שירותים בנקאיים ובכלל זה מתן אשראי. בהתאם, אין עוררין על חשיבות ההתייעלות לאור אפשרות תרגומה להוזלת העלות לצרכן ושיפור השירות. עם זאת, אפשר ובטוח הקצר התייחסות לכלל ההוצאות התפעוליות אינה רצויה, ובהתאם לכך הניתוח בנייר מתמקד במרווחים הצרים. בהתאם את מדד Lerner בחרנו לחשב רק באופן ה"צר" קרי ללא התייחסות לעלויות תפעוליות ואחרות. עם זאת בנוסף חישבנו עבור סך המערכת את מדד Lerner 3 על בסיס אמידת העלות השולית.

להלן שש דרכים בהן חישבנו את המרווחים הצרים ושלוש דרכים בהן חישבנו את המרווחים הרחבים:

$spread_1$ מרווח צר⁸⁵: מרווח צר מתוך נתוני הדו"חות הכספיים: המרווח המדווח כמרווח מפעילות מתן אשראי לשקל אשראי. החישוב מקביל למדד Lerner הראשון ללא החלוקה באומד

84 יש לציין כי ראשית, פיקדונות משקי הבית הניתנים בסניפים משמשים תשומה למתן אשראי לכל המגזרים, ושנית, בפועל הסניפים משמשים למתן אשראי ופיקדונות גם של מגזרים נוספים (גם אם באופן פחות משמעותי). בנוסף, אמנם אין בידנו נתונים על גודל ההלוואה הממוצעת, אך אנחנו מניחים שהלוואות גדולות יותר ניתנים לעסקים גדולים יותר, ומכאן עלות ממוצעת נמוכה יותר לשקל אשראי.

$$spread_1 = (CG)/C$$

לריבית. יתרונותיו וחסרונותיו בהתאם. בפרט יש לציין חסרון של המדד העלול לנבוע מחלוקתו ביתרת האשראי, דבר שאפשר וגורם להטיה כלפי מעלה של המרווח בהשוואה לממוצע משוכלל של המרווחים בפועל.

spread₂ מרווח צר 86: הפער בין הריבית המדווחת באופן ישיר לבין אומדן לעלות המימון המבוססת המרווח מפעילות מתן אשראי מהדוחות הכספים. היתרונות והחסרונות בשימוש בריבית על האשראי כמפורט במדד Lerner₂, היתרונות והחסרונות בשימוש באומדן לעלות מימון הנגזרת מהמרווח כמפורט במדד Lerner₁. חיסרון נוסף של המדד הוא שילוב נתונים משתי מערכות שונות בניהן קיימים הבדלים מסוימים כמפורט לגבי שני מדדי Lerner.

spread₃ מרווח צר 87: מרווח צר לפי ביצועים: הפער בין הריבית על אשראי המדווחת באופן ישיר לבין מחירי המעבר הפנימיים הממוצעים של כלל הבנק. החישוב מקביל למדד LERNER₂ (ללא המכנה, קרי, ללא החלוקה בריבית). יתרונותיו וחסרונותיו בהתאם.

spread₄ מרווח צר 88: הפער בין הריבית המדווחת על אשראי לבין הריבית הממוצעת המדווחת על פיקדונות בכלל מגזרי פעילות הבנק. היתרונות הבולטים של מדד זה הינם שהריביות על האשראי והפיקדונות הן הריביות המדווחות השוליות והן לקוחות מאותו מאגר נתונים. יתרון נוסף הוא האפשרות לחשב את המדד בחלוקה לתקופה לפירעון. הבולט של המדד הוא שהריבית על הפיקדונות היא אומדן חסר לעלות, שכן אינה כוללת מקורות מימון נוספים כמו אג"ח והמיריס (COCO). בנוסף הריבית על הפיקדונות אינה כוללת עלויות מימון עקיפות שייתכן והבנק לוקח בחשבון (כמו דרישות נזילות). בנוסף רלוונטיים כל היתרונות והחסרונות של שימוש בריבית המדווחת על האשראי בהתייחס למדד Lerner₂.

spread₅ מרווח צר 89 - הפער בין הריבית המדווחת על אשראי לבין הריבית הממוצעת המדווחת על פיקדונות באותו מגזר. ההבדל בין פער ריבית 5 לפער ריבית 4 הוא שימוש בריבית על הפיקדונות באותו מגזר. הטעם לחישוב העלות במרווח 4 כריבית הממוצעת המדווחת על פיקדונות בכלל מגזרי פעילות הבנק נעוץ בתפיסה שכלל המפקידים מממנים את האשראי הבנקאי (הבנק לא

86

$$spread_2 = R^c - (II - CG)/C$$

כאשר R^c מחושב כממוצע רבעוני (משוקלל) של הריבית הממוצעת על אשראי נושא ריבית (לא צמוד בריבית משתנה) שניתן במהלך כל חודש (על בסיס הוראת דיווח 823). ו- R^f הינה ריבית העוגן על אשראי זה.

87

$$spread_3 = R^c - R^f$$

כאשר R^c מציין את הריבית הממוצעת על אשראי שניתן במהלך הרבעון ו- R^f הינה ריבית העוגן.

88

$$spread_4 = R^c - \bar{R}^d$$

כאשר R^c היא הריבית המדווחת הממוצעת על האשראי שניתן במהלך הרבעון (לא צמוד בריבית משתנה), \bar{R}^d הוא ממוצע משוכלל של הריביות על פיקדונות בכלל הסגמנטים. $\bar{R}^d = \sum_{s=1}^S R_s^d / D_s$ מייצג את סך הפיקדונות שהופקדו במהלך הרבעון בסגמנט מסוים, R_s^d מייצג את הריבית הממוצעת על פיקדונות שהופקדו במהלך הרבעון באותו סגמנט.

89

$$spread_5 = R^c - R^d$$

כאשר R^c היא הריבית המדווחת הממוצעת על האשראי שניתן במהלך הרבעון (לא צמוד בריבית משתנה), R^d היא הריבית הממוצעת על פיקדונות שהופקדו במהלך הרבעון.

תופס את הכסף כ"צבוע" ולא משתמש בפיקדונות משקי בית למימון אשראי למשקי בית ופיקדונות של עסקים קטנים למימון אשראי של עסקים קטנים וכן הלאה). יתרון נוסף של מרווח 4 על פני מרווח 5 הינו האפשרות לחשב את המדד בחלוקה לתקופה לפירעון, חישוב קשה יותר לביצוע עבור מרווח 4 בגלל מחסור בנתונים בחלק מקטגוריות התקופה לפירעון. מנגד, אחד הרציונליים לחישוב מרווח 5 הינו הסתכלות על פערי הריבית מנקודת המבט של הצרכן. קרי, מה הפער בין העלות שלו ללוות כסף, לבין העלות שלו להלוות כסף לבנק. (Bolt et al, 2015)

NIMTA מרווח צר⁹⁰ מדד מקובל המשקף את הפער בין ההכנסות להוצאות ריבית בחלוקה ליתרת האשראי. הרציונל והפירוש דומה למרווחים הצרים שהוצגו לעיל ככל שתוצאת המדד גבוהה יותר פירוש הדבר שהרמה התחרותית נמוכה יותר. אחד מיתרונות המדד הוא שימוש בנתונים מאותו מאגר נתונים. המדד חושב הן עבור כלל פעילות הבנק והן בנפרד עבור סגמנטים שונים, על ידי שימוש בפרופורציה של עלות המימון הכוללת של הבנק בהתאם להיקף האשראי באותו מגזר⁹¹.

MU₁ מרווח רחב⁹² מדובר באותו חישוב של מרווח צר 1 אך כולל החסרת שיעור ההוצאה להפסדי אשראי⁹³ ושיעור העלות התפעולית.⁹⁴

MU₂ מרווח רחב⁹⁵ מדובר באותו חישוב של מרווח צר 3 אך כולל החסרת שיעור ההוצאה להפסדי אשראי⁹⁶ ושיעור העלות התפעולית.⁹⁷

ROA – תשואה לנכסים⁹⁸: היחס בין הרווח הנקי של הרבעוני (במונחים שנתיים) של הבנק לבין סך שווי נכסיו. מדובר במדד לרווחיות המתייחס לכל מקורות ההכנסה ולא רק לאשראי. גם מדד זה חושב הן עבור כלל פעילות הבנק והן בנפרד עבור סגמנטים שונים, מתוך הדוחות הכספיים של

90

$$NIMTA = (II - IE) / C$$

כאשר II מייצג הכנסות מריבית במהלך הרבעון (במונחים שנתיים), IE מייצג הוצאות ריבית במהלך הרבעון (במונחים שנתיים) ו-C יתרת האשראי לסוף הרבעון

91

$$NIMTA_S = \frac{II_S}{C_S} - \frac{C_S \sum_{s=1}^S IE_s}{\sum_{s=1}^S C_S \sum_{s=1}^S C_s}$$

92

$$MU_1 = \frac{CG - OE - LE}{C}$$

93 המחושב כסך ההוצאה הרבעונית להפסדי אשראי (במונחים שנתיים) חלקי יתרת האשראי לסוף התקופה (הוראת דיווח 856).

94 המחושב כסך ההוצאות התפעוליות ברבעון (במונחים שנתיים) חלקי יתרת האשראי לסוף התקופה (על בסיס הוראת דיווח 856).

95

$$MU_2 = R^c - R^f - OE/C - LE/C$$

96 המחושב כסך ההוצאה הרבעונית להפסדי אשראי (במונחים שנתיים) חלקי יתרת האשראי לסוף התקופה (הוראת דיווח 856).

97 המחושב כסך ההוצאות התפעוליות ברבעון (במונחים שנתיים) חלקי יתרת האשראי לסוף התקופה (על בסיס הוראת דיווח 856).

98

$$ROA = \frac{net_profit}{TA}$$

מגזרי פעילות. ⁹⁹ החישוב עבור סגמנטים שונים, משולל בסיס תאורטי, שכן הוא לוקח בחשבון הן את פעילות הפיקדונות והן את פעילות האשראי (ואף פעילויות נוספות). כלומר, השאלה כמה פיקדונות גויסו ממשקי בית ובאיזה מחיר משפיעה על התשואה על הנכסים של משקי בית. ובאופן דומה פיקדונות עסקים קטנים משפיעים על התשואה על הנכסים של עסקים קטנים. בפועל, כלל פיקדונות הבנק וכן מקורות מימון נוספים, מממנים את כלל פעילות הבנק ובבחינת רווחיות שוק האשראי (או נכסים אחרים) למשקי בית/ לעסקים עלינו להתייחס לעלות המימון הכוללת של הבנק ולא לזו של אותו מגזר. החיסרון דומה לזה שתואר בהתייחס לפער ריבית 5 אך רחב ממנו. ייתכנו הבדלים נוספים בין המגזרים שאינם רלוונטיים לתחרות על אשראי לאותו מגזר. בנוסף, מדד זה פחות מקובל למדידת תחרות. אנו סבורים כי בהינתן האופן שבו מחושב ומדווח הרווח הנקי של הבנק בכל מגזר פעילות נפרד, המדד אינו מספק אינדיקציה מהימנה למידת הרווחיות "האמתית" של הבנק בכל מגזר ולכן המדד לא נותח בנייר.

מדדי יעילות¹⁰⁰

- יחס היעילות התפעולית

חישובו את יחס היעילות התפעולית: היחס בין סך ההוצאות התפעוליות והאחרות לסך ההכנסות מריבית נטו והכנסות שאינן מריבית.

- עלות ממוצעת ליחידת תפוקה

חישובו את העלות הממוצעת על ידי חלוקה של סך ההוצאות בסך התפוקה.¹⁰¹ הגדרנו את התפוקה בשתי דרכים: (1) כסך הנכסים: אפשרות זאת מתבססת על גישת התיווך לפיה עיקר תפקידו של הבנק הוא לתווך בין יחידות חיסכון ליחידות גירעון. ולכן יש להתייחס לחסכוניות המפקדים כתשומותיו ואילו לאשראי ולנכסיו המניבים כתפוקתו.¹⁰² (2) כסך האשראי: אפשרות זאת מתבססת על כך שמתן אשראי הוא לב פעילותו של הבנק כמתווך פיננסי. כאשר יתרת האשראי מורכבת מחיתום הלוואות חדשות וממלאי הלוואות הדורש ניטור וניהול. אחד החסרונות הבולטים בגישה זאת הוא הקושי לפלג בין ההוצאות התפעוליות הייחודיות לאשראי (ובאופן דומה בין ההוצאות התפעוליות הייחודיות לאשראי ולנכסים נוספים ולא לפיקדונות. בעיה נוספת היא שהאשראי אינו סחיר, והיתרה שלו מהווה צבירה לאורך זמן.

$$ROA_s = \frac{net\ profit}{TA_s} \quad 99$$

100 יעילות הבנקים, 2016, חטיבת המחקר, בנק ישראל, פנימי.
 101 מתבסס על המאמר Has the U.S finance industry become less efficient? On the theory and measurement of financial intermediation, Thoms Philippon.
 102 במדד זה נעשה שימוש בתיבה שפרסם הפיקוח על הבנקים. יעילותם התפעולית של הבנקים המסחריים בישראל, ריקי אליאס, רוני מינצר ודוד רוטנברג (1999)

ב. פירוק מדדי הרווחיות לדומה ושונה

תחילה נפרק את מדדי הרווחיות לחלק דומה ולחלקים שונים ונסביר בהתאם לפירוק המדדים השונים אילו גורמים (לא תחרותיים) משפיעים על כל מדד ובאיזה כיוון. לאחר נחשב מתאמים בין המדדים שחשבו בנייר ולסיום נגבש מתודולוגיה והעדפות לניתוח תוצאות המדדים השונים.

להלן מוצג פירוק המדדים המחושבים על בסיס הדוחות הכספיים למרכיביהם הדומים והשונים. הגדרנו את חלק המשותף לכל המדדים, ועבור כל מדד השלמנו את החלק הנוסף ממנו הוא מורכב. פירוק זה הביא למספר מסקנות עיקריות.

נגדיר $X = \frac{TR-TC}{C}$ כחלק המשותף לכל המדדים, ועבור כל מדד נשלים את החלק הנוסף ממנו הוא מורכב. חלק זה מתייחס למדדי הרווחיות אותם נחלק למדדי רווחיות צרה ולמדדי רווחיות רחבה.

הגדרות וסימנים:

CG הינו המרווח מפעילות מתן אשראי, DG הינו המרווח מפעילות קבלת פיקדונות ו- O פיצול הכנסות מריבית נטו: אחר. C מייצג את יתרת האשראי לסוף הרבעון, II סך ההכנסות ריבית מחיצוניים, SP^C הוא אומדן לעלות המימון הנגזרת מתוך המרווח (TR סך ההכנסות, TC סך ההוצאות במהלך, NIR סך ההכנסה שאינה מריבית, OE סך ההוצאות התפעוליות והאחרות. II^I סך ההכנסות מריבית נטו - בין-מגזרי. L^{103} יתרת ההתחייבויות, taxes הוצאות מיסים, α רווח שאינו המשוך לבעלי המניות ולבסוף net_I הוא הרווח הנקי.

מדדי רווחיות צרה

$$\begin{aligned} Interest\ gap_1 &= \frac{CG}{C} = \frac{II - SP^C}{C} \\ &= \left(\frac{TR - TC}{C}\right) - \left(\frac{NIR}{C}\right) + \left(\frac{OE + LE}{C}\right) - \left(\frac{DG + O}{C}\right) \\ &= X - \left(\frac{NIR}{C}\right) + \left(\frac{OE + LE}{C}\right) - \left(\frac{DG + O}{C}\right) \end{aligned}$$

$$NIMTA = \frac{II - IE}{C} = \left(\frac{TR - TC}{C}\right) - \left(\frac{NIR - OE - LE}{C}\right) = X - \left(\frac{NIR - OE - LE}{C}\right)$$

ברמת מגזר ספציפי השתמשנו עבור מדד NIMTA בנתח הפרופורציונלי מהעלות המימון הכוללת של הבנק בהתאם להיקף האשראי באותו מגזר.

מדדי רווחיות רחבה

$$CG + DG + O = II + II^I - IE^{103}$$

$$\begin{aligned}
 LERNER_1 &= \frac{CG - OE - LE}{\frac{C}{\frac{II}{C}}} = \frac{II + II^i - IE - OG - O - OE - LE}{\frac{C}{\frac{II}{C}}} \\
 &= \left(\frac{TR - TC}{\frac{C}{\frac{II}{C}}} \right) - \left(\frac{NIR}{\frac{C}{\frac{II}{C}}} \right) - \left(\frac{DG + O}{\frac{C}{\frac{II}{C}}} \right) \\
 &= \left(\frac{X}{\frac{II}{C}} \right) - \left(\frac{NIR}{\frac{C}{\frac{II}{C}}} \right) - \left(\frac{DG + O}{\frac{C}{\frac{II}{C}}} \right)
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 MU_1 &= \frac{CG - OE - LE}{C} = \frac{TR - TC}{C} - \left(\frac{NIR}{C} \right) - \left(\frac{DG + O}{C} \right) \\
 &= X - \left(\frac{NIR}{C} \right) - \left(\frac{DG + O}{C} \right)
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 ROA &= \frac{net_profit}{TA} = \frac{TR - \alpha - taxes - TC}{TA} = \frac{C}{TA} \left(\frac{TR - TC}{C} \right) - \left(\frac{\alpha + taxes}{TA} \right) \\
 &= \frac{C}{TA} X - \left(\frac{\alpha + taxes}{TA} \right)
 \end{aligned}$$

ניתן לראות שהכנסות שאינן מריבית אינן נכללות בכלל המדדים שהצגנו, למעט במדד התשואה לנכסים. לכן, עליה בהכנסות שאינן מריבית צפויה להוביל לעלייה יחסית בתשואה לנכסים ביחס לתוצאות המדדים האחרים. באופן דומה, היחס בין האשראי לבין כלל הנכסים מהווה אינדיקציה למידה בה הבנקאות היא מסורתית (מתמקדת באשראי ופיקדונות בלבד). היחס משפיע רק על מדד התשואה לנכסים וככל שהוא עולה כך עולה התשואה על הנכסים בהשוואה ליתר המדדים. בהתאם לזאת, התשואה לנכסים הינה לטענתנו פחות מתאימה כמדד לבחינת התחרות באשראי בלבד.

הוצאות תפעוליות והוצאות להפסדי אשראי, "מנוכות" מהרווחיות במדדי הרווחיות הרחבה (ביניהם המרווחים הרחבים והתשואה לנכסים) ואינן מנוכות מהרווחיות במדדי הרווחיות הצרה (המרווחים הצרים, מדדי ה-Lerner המבוססים עליהם ומדד *NIMTA*). פירוש הדבר שבתקופה בה ההוצאות התפעוליות יורדות מדדי הרווחיות הרחבה יהיו גבוהים יחסית לתוצאות מדדי הרווחיות הצרה. אותם כיווני השפעה נכונים לגבי הוצאות להפסדי אשראי, אם כי השפעתם נמצאה פחותה, בשל היקפן הנמוך בהשוואה להוצאות התפעוליות.

ג. ניתוח המתאמים בין המדדים בבחינה אמפירית¹⁰⁴

אשראי צרכני

¹⁰⁴ יש לשים לב כי מדדי הריכוזיות הינם אחידים על פני כל השוק בכל נקודת זמן, ואילו מדדי הרווחיות מותאמים לכל בנק לכל תקופה. בהתאם לכך, ישנן יותר תוצאות למדדי הרווחיות מאשר למדדי הריכוזיות. בהתאם, המתאמים עבור מדדי הריכוזיות (בינם לבין עצמם ובינם לבין המדדים האחרים) חושבו על בסיס נתוני סך המערכת (עבור מדדי

לוח 1 – מתאמים בין המדדים שחושבו, אשראי צרכני בנקאי, מרץ 2016 עד דצמבר 2018.

	מרווח צר 1 (לפי דרי"ח כספי)	מרווח צר 2 (לפי ביצועים)	מרווח צר 3 (לפי ביצועים)	מרווח צר 4 (לפי ביצועים)	מרווח צר 5 (לפי ביצועים)	לני (לפי דוח כספי)	לני (לפי ביצועים)	NIMTA	ROA	מרווח רחב (לפי דרי"ח כספי)	מרווח רחב (לפי ביצועים)	יחס היעילות התפעולית	מסוגלת ליחידת תפוקה (לפי התפעולית)	מסוגלת ליחידת תפוקה (לפי היעילות)	מסוגלת ליחידת תפוקה (לפי הביצועים)	CR2	מסאי HH	CR2	וים HH
מרווח צר 1 (לפי דרי"ח כספי)	1.00	0.91	0.92	0.93	0.93	0.34	0.80	0.84	-0.27	-0.25	-0.23	0.01	0.53	0.52	-0.09	-0.14	0.28	0.28	
מרווח צר 2	0.91	1.00	0.92	0.94	0.95	0.54	0.86	0.67	-0.15	-0.12	-0.08	-0.01	0.38	0.37	0.28	0.23	0.45	0.50	
מרווח צר 3 (לפי ביצועים)	0.92	0.92	1.00	0.99	0.98	0.22	0.90	0.85	-0.25	-0.17	-0.11	-0.07	0.47	0.50	-0.27	-0.34	-0.07	0.03	
מרווח צר 4	0.93	0.94	0.99	1.00	1.00	0.24	0.89	0.82	-0.26	-0.22	-0.16	0.00	0.49	0.51	-0.25	-0.31	-0.10	0.02	
מרווח צר 5	0.93	0.95	0.98	1.00	1.00	0.27	0.89	0.82	-0.25	-0.20	-0.13	-0.02	0.46	0.48	-0.24	-0.30	-0.09	0.02	
לני (לפי דוח כספי)	0.34	0.54	0.22	0.24	0.27	1.00	0.27	-0.08	0.27	0.25	0.19	-0.07	-0.16	-0.24	0.69	0.68	0.58	0.49	
לני (לפי ביצועים)	0.80	0.86	0.90	0.89	0.89	0.27	1.00	0.73	-0.10	0.00	0.07	-0.18	0.26	0.31	-0.42	-0.45	-0.50	-0.36	
NIMTA	0.84	0.67	0.85	0.82	0.82	-0.08	0.73	1.00	-0.32	-0.22	-0.18	-0.11	0.46	0.58	-0.57	-0.58	-0.36	-0.24	
ROA	-0.27	-0.15	-0.25	-0.26	-0.25	0.27	-0.10	-0.32	1.00	0.68	0.60	-0.49	-0.68	-0.67	-0.68	-0.67	-0.67	-0.60	
מרווח רחב (לפי דרי"ח כספי)	-0.25	-0.12	-0.17	-0.22	-0.20	0.25	0.00	-0.22	0.68	1.00	0.98	-0.87	-0.91	-0.84	-0.52	-0.52	-0.67	-0.75	
מרווח רחב (לפי ביצועים)	-0.23	-0.08	-0.11	-0.16	-0.13	0.19	0.07	-0.18	0.60	0.98	1.00	-0.87	-0.88	-0.81	-0.40	-0.37	-0.76	-0.81	
יחס היעילות התפעולית	0.01	-0.01	-0.07	0.00	-0.02	-0.07	-0.18	-0.11	-0.49	-0.87	-0.87	1.00	0.71	0.61	0.54	0.54	0.80	0.86	
עלות מסוגלת ליחידת תפוקה (לפי כספי)	0.53	0.38	0.47	0.49	0.46	-0.16	0.26	0.46	-0.68	-0.91	-0.88	0.71	1.00	0.95	0.16	0.14	0.36	0.53	
עלות מסוגלת ליחידת תפוקה (לפי אשראי)	0.52	0.37	0.50	0.51	0.48	-0.24	0.31	0.58	-0.67	-0.84	-0.81	0.61	0.95	1.00	-0.33	-0.34	-0.22	0.01	
מסאי CR2	-0.09	0.28	-0.27	-0.25	-0.24	0.69	-0.42	-0.57	-0.68	-0.52	-0.40	0.54	0.16	-0.33	1.00	0.99	0.77	0.57	
מסאי HH	-0.14	0.23	-0.34	-0.31	-0.30	0.68	-0.45	-0.58	-0.67	-0.52	-0.37	0.54	0.14	-0.34	0.99	1.00	0.75	0.58	
וים CR2	0.28	0.45	-0.07	-0.10	-0.09	0.58	-0.50	-0.36	-0.67	-0.67	-0.76	0.80	0.36	-0.22	0.77	0.75	1.00	0.91	
וים HH	0.28	0.50	0.03	0.02	0.02	0.49	-0.36	-0.26	-0.60	-0.75	-0.81	0.86	0.53	0.01	0.57	0.58	0.91	1.00	

מפת החום שבלוח 1 מציגה את המתאמים בין תוצאות המדדים השונים שחישבנו לאורך תקופת המדגם (מרס 2016 עד דצמבר 2018) עבור אשראי צרכני, המדדים המופיעים בטבלה זהים לאלו שהוצגו בנספח זה. מתאמים שלילים מסומנים באדום וחיובים כירוק. עוצמת הצבע בהתאם לרמת המתאם.

ניתן לראות כי כלל המדדים השונים מתואמים במתאם חיובי ודי גבוה בתוך הקבוצות השונות. לכן, הבחירה בין מדד רווחיות צרה (מסגרת כחולה) כזה או אחר, אינה צפויה לשנות לרוב את המסקנות, ובאופן דומה גם בחירה במדד מבין מדדי הרווחיות הרחבה (מסגרת כחולה), מדדי הריכוזיות (מסגרת סגולה) ומדדי היעילות (מסגרת צהובה). מנגד, בולט המתאם הנמוך בין מדד Lerner לפי הדוח הכספי לבין יתר המרוחים.

מן התוצאות עולה כי גם ההחלטה לגבי סוג המדדים (רווחיות צרה/רחבה/ריכוזיות/יעילות) להם ניתן משקל רב יותר תשפיע מאד על המסקנה.

בנוסף, קיים קושי לנטרל לחלוטין את הסיכון הגלום בתיק האשראי. ככל שרמת הסיכון עולה (בין אם בשל מגמה רחבה של עליית הסיכון במשקי בית ואם בגלל הגדלת היצע של בנקים מסוימים) כך יכול להיווצר מצב בו מדדי הרווחיות לא יצביעו על גידול בתחרות ואילו מדדי הריכוזיות (שאינם מושפעים מהמחיר) יצביעו על תוצאה הפוכה.¹⁰⁵

הרווחיות היעילות חושב ממוצע משוכלל לפי יתרות אשראי של מדדי הבנקים). יתר המתאמים חושבו על בסיס נתוני הבנקים הנפרדים.
105 לטעמנו, פערים אלו מדגישים את הצורך לשפר את מסד הנתונים העומד לרשותנו ובפרט לאפשר שימוש בנתוני מאגר נתוני אשראי.

אשראי לעסקים קטנים וזעירים

לוח 2 – מתאמים בין המדדים שחושבו, אשראי עסקי בנקאי, מרץ 2016 עד דצמבר 2018

	מרווח צר 1 (לפי דוח כספי)	מרווח צר 2	מרווח צר 3 (לפי ביצועים)	מרווח צר 4	מרווח צר 5	לנר (לפי דוח כספי)	לנר (לפי ביצועים)	NIMTA	ROA	מרווח רחב (לפי דוח כספי)	מרווח רחב (לפי ביצועים)	יחס העילות התפעוליות	עלות ממוצעת ליחידת תפוקה (לפי כנסים)	עלות ממוצעת ליחידת תפוקה (לפי אשראי)	מסלול CR2	מסלול HH	זרם CR2	זרם HH
מרווח צר 1 (לפי דוח כספי)	1.00	0.75	0.58	0.73	0.74	0.44	0.51	0.92	0.45	0.14	0.14	0.14	0.60	0.63	0.45	-0.19	-0.61	-0.69
מרווח צר 2	0.75	1.00	0.82	0.98	0.97	0.61	0.72	0.63	0.50	0.34	0.57	-0.18	0.22	0.28	0.83	0.24	-0.79	-0.84
מרווח צר 3 (לפי ביצועים)	0.58	0.82	1.00	0.83	0.81	0.43	0.92	0.50	0.35	0.26	0.48	-0.18	0.17	0.20	0.61	-0.01	-0.61	-0.71
מרווח צר 4	0.73	0.98	0.83	1.00	0.99	0.44	0.71	0.64	0.49	0.32	0.58	-0.24	0.24	0.29	0.74	-0.06	-0.84	-0.91
מרווח צר 5	0.74	0.97	0.81	0.99	1.00	0.48	0.69	0.65	0.48	0.31	0.56	-0.22	0.25	0.30	0.74	-0.06	-0.84	-0.91
לנר (לפי דוח כספי)	0.64	0.61	0.43	0.44	0.48	1.00	0.44	0.52	0.28	0.18	0.12	0.25	0.25	0.31	0.06	0.44	0.24	0.22
לנר (לפי ביצועים)	0.51	0.72	0.92	0.71	0.69	0.44	1.00	0.43	0.31	0.21	0.38	-0.10	0.17	0.19	0.09	-0.17	-0.27	-0.24
NIMTA	0.92	0.63	0.50	0.64	0.65	0.52	0.43	1.00	0.33	0.03	0.05	0.21	0.62	0.67	0.49	0.03	-0.53	-0.56
ROA	0.45	0.50	0.35	0.49	0.48	0.28	0.31	0.33	1.00	0.53	0.48	-0.21	-0.08	-0.07	0.25	0.06	-0.43	-0.45
מרווח רחב (לפי דוח כספי)	0.14	0.34	0.26	0.32	0.31	0.18	0.21	0.03	0.53	1.00	0.83	-0.65	-0.68	-0.64	-0.08	-0.14	-0.13	-0.16
מרווח רחב (לפי ביצועים)	0.14	0.57	0.48	0.58	0.56	0.12	0.38	0.05	0.48	0.83	1.00	-0.64	-0.56	-0.50	0.30	-0.12	-0.52	-0.57
יחס העילות התפעוליות	0.14	-0.18	-0.18	-0.24	-0.22	0.25	-0.10	0.21	-0.21	-0.65	-0.64	1.00	0.60	0.59	-0.13	0.50	0.46	0.50
עלות ממוצעת ליחידת תפוקה (לפי כנסים)	0.60	0.22	0.17	0.24	0.25	0.25	0.17	0.62	-0.08	-0.68	-0.56	0.60	1.00	0.99	0.38	-0.05	-0.32	-0.32
עלות ממוצעת ליחידת תפוקה (לפי אשראי)	0.63	0.28	0.20	0.29	0.30	0.31	0.19	0.67	-0.07	-0.64	-0.50	0.59	0.99	1.00	0.40	-0.02	-0.35	-0.34
מסלול CR2	0.45	0.83	0.61	0.74	0.74	0.06	0.09	0.49	0.25	-0.08	0.30	-0.13	0.38	0.40	1.00	0.54	-0.75	-0.80
מסלול HH	-0.19	0.24	-0.01	-0.06	-0.06	0.44	-0.17	0.03	0.06	-0.14	-0.12	0.50	-0.05	-0.02	0.54	1.00	-0.03	-0.03
זרם CR2	-0.61	-0.79	-0.61	-0.84	-0.84	0.24	-0.27	-0.53	-0.43	-0.13	-0.52	0.46	-0.32	-0.35	-0.75	-0.03	1.00	0.98
זרם HH	-0.69	-0.84	-0.71	-0.91	-0.91	0.22	-0.24	-0.56	-0.45	-0.16	-0.57	0.50	-0.32	-0.34	-0.80	-0.03	0.98	1.00

מפת החוס בלוח 2 מציגה את המתאמים בין תוצאות המדדים השונים שחישבנו עבור אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים. גם באשראי לעסקים קטנים וזעירים, המדדים מתואמים בצורה טובה יחסית בתוך הקבוצות השונות. עם זאת, דווקא נמצאה שונות בתוך קבוצת מדדי הריכוזיות, כאשר המדדים המתבססים על זרם האשראי (ביצועים) מתואמים שלילית עם אלו המתבססים על יתרות האשראי. שונות זו מתקבלת על הדעת במצב שבו התחרות גדלה, שכן באופן טבעי למדדים המבוססים על נתוני דו"חות כספיים, המושפעים גם מאשראי שניתן בתקופות מוקדמות יותר, משתנים לאט יותר מהמדדים המבוססים על זרמי האשראי (העמדות אשראי חדשות).

גם במדגם העסקים הזעירים והקטנים, בקרב מדדי הרווחיות הצרה קיימת שונות יחסית בין מדד Lerner על בסיס הדוח הכספי לבין המרווחים האחרים.

ד. מסקנות והעדפות לגבי המדדים והנתונים

הניתוח העלה קיומן של "משפחות מדדים" – מדדי רווחיות צרה, מדדי רווחיות רחבה, מדדי ריכוזיות ומדדי יעילות. כאמור לאור הקשר המורכב והלא חד משמעי בין ריכוזיות ליעילות, נבחר שלא לנתח את מדדי היעילות.

בין מדדי הרווחיות הצרה לרחבה, נעדיף את מדדי הרווחיות הצרה מאחר ואינם מתייחסים להוצאות התפעוליות (שלגישתנו אינן מתאימות עצמן לכמות בקצב המספק). ברמת כלל המערכת (כלומר ללא חלוקה למגזרי פעילות) אמדנו גם את העלות השולית, והתוצאות שהתקבלו אכן היו קרובות יותר (מבחינת המגמה) לאלו של מדדי הרווחיות הצרה. לאור המידע המוגבל על האופן בו הבנק מקצה את התשומות שלו בין המגזרים לא מקובל לאמוד את העלות השולית בחלוקה למגזרי פעילות. עם זאת, הדמיון בין התוצאות האמידה ברמת סך המערכת לבין מדדי הרווחיות הצרה מחזק את גישתנו שיש להעדיף על פני מדדי הרווחיות הרחבה. סיבה נוספת לבחירה במדדי

הרווחיות הצרה היא שהם אינם מתייחסים לשיעור ההוצאה על הפסדי אשראי. זאת משום שעל אף שנתון זה משקף סיכון, הוא מושפע גם מרגולציה וממדיניות הבנק ועל כן לא תמיד אינפורמטיבי בצורה מספקת. כאמור, בחישובי מדדי התחרות לא ניתן לכלול ישירות נתונים אחרים למדידת עלות הסיכון, ועל כן ננתח באופן מבוקר את מדדי הרווחיות בהתאם לרמת הסיכון הנלמדת ממכלול המדדים לאיכות תיק האשראי (שיעור החובות הפגומים ושיעור החובות בפיגור מעל 90 יום, הפרשה להפסדי אשראי ומחיקות חשבונאיות נטו).

בנוסף למדדי הרווחיות נתייחס גם למדדי הריכוזיות, עם זאת נתן להם משקל מופחת, לאור הבעייתיות התאורטית והאמפירית שתוארו בתחילת נספח זה. פרט, אם נראה שינוי בריכוזיות ננסה להבין מה הוביל שינוי זה למשל האם אכן ניתן לראות את התחזקות הגופים הקטנים או שמא מדובר ביציאה של הגופים הגדולים מסגמנט מסוים.

בכל "משפחות" המדדים, יש לבצע בחירה בין שימוש בנתונים על העמדות חדשות לבין שימוש בנתוני הדוחות הכספיים. בחרנו להתמקד בדיווח על בסיס העמדות חדשות מאחר והריבית הריבית מדווחת באופן ישיר ולא מבוססת על אומדן. כמו כן, דיווחים אלו מתייחסים למידע העדכני ביותר ואינם מושפעים מנתוני עבר¹⁰⁶. עם זאת, בבואנו להשתמש בנתונים אודות כמות האשראי, בחרנו להתמקד בנתוני היתרות מתוך הדו"ח הכספי לציבור. זאת מאחר ונתוני הביצועים אינם כוללים אשראי שמוחזר.

לסיום נציין כי לפי Carbo et al, המדד הטוב ביותר לבחינת התחרות בשירותים בנקאיים מסורתיים בתוך מדינה הוא NIMTA, בעוד התשואה לנכסים ומדד Lerner עדיפים בהסתכלות רחבה על בנקאות לא מסורתית. בנייר זה ביצענו התאמה של מדד Lerner לאשראי (השתמשנו במחיר האשראי ועלות מתן האשראי, ולא באומדן למחיר על הנכסים ובעלות כלל פעילות הבנק) ולכן אנו סבורים כי הוא דווקא מתאים גם לבחינה "מצומצמת" של שוק האשראי. במקום מדד NIMTA נעדיף מדד דומה אך מדויק יותר והוא המרווח הצר מנתוני הביצועים.

106 אנו מודעים לטעויות הדיווח בהוראה 823, וכן לכך שעלות המימון מחושבת על בסיס ממוצע בין הבנקים (בהתאם לתקופה הממוצעת לפירעון של הבנק הספציפי), אך אנו סבורים כי מדובר באפשרות סבירה יותר מהחלופות האפשריות, וכן מעריכים כי טיב הדיווח ישתפר עם הזמן, שכן מדובר בדרישת דיווח חדשה יחסית.

H statistic

כמפורט בנספח א', מדד H אומד את כוח השוק באמצעות המידה בה שינויים במחירי התשומות מתורגמים לשינוי בהכנסה בשיווי משקל. תוצאת המדד מחושבת כסכום גמישויות ההכנסה ביחס למחירי התשומות. על מנת לחשב את המדד עבור המגזר הבנקאי, אמדנו בשלב הראשון מספר ספציפיקציות למודל Panzar & Rosse ברמת כלל יתרת האשראי שהבנק מעמיד, עבור נתונים רבעוניים ברמת בנק (נתוני סולו), בתקופה בין שבין מרס 2011 לבין דצמבר 2018.¹⁰⁷ משוואת הרגרסיה הבסיסית שאמדנו הינה:

$$\ln(Y)_{it} = \alpha_0 + \sum_j^n \beta_j \ln(w_j)_{it} + \sum_k^m \gamma_k \ln(CF_k)_{it} + \sum_y^o \delta_y year + u_{it}$$

כאשר עבור המשתנה המוסבר Y השתמשנו במספר אפשרויות בהתאם למקובל בספרות:

1. לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק (להלן L_TI)
2. לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק מריבית (להלן L_II)
3. לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק חלקי סך יתרת הנכסים (להלן L_TI_TA)
4. לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק מריבית חלקי יתרת האשראי לציבור (להלן L_II_TC)

w_j הוא וקטור המשתנים המסבירים: L_W1 , L_W2 ו- L_W3 , שהינם הלוגריתם הטבעי של תשומות של הבנק: הוצאות הריבית, הוצאות השכר והוצאות על מבנים וציוד (בהתאמה). בהתאם לספרות, CF_k הוא וקטור של משתנים עליהם פיקחנו באמידות השונות: מידת "המסורתיות" של הבנק, המחושבת כיחס בין נכסים אחרים לסך הנכסים (L_onea_ta), שיעור המימון באמצעות פיקדונות המחושב כיחס הפיקדונות לסך ההתחייבויות (L_dps_f), סך ההון העצמי מסך הנכסים (L_eq_ta) ומידת הנזילות של הבנק, המחושבת כיחס הפיקדונות נזילים לסך התחייבות (L_liq_de). בכל האמידות הוספנו גם fixed effect לבנק. בנוסף, בחלק מן האמידות פיקחנו גם על גודל המוסד כסך יתרת הנכסים שלו (L_ta). כמו כן, יש לציין כי ביקשנו לפקח גם על פרופיל הסיכון באמצעות שיעור ההפרשה להפסדי אשראי, אך משתנה זה נמצא לא מובהק בכל האמידות ולכן הושמט.

כפי שניתן לראות בלוח 1 המפרט את תוצאות רגרסיות ה- OLS השונות, כלל ספציפיקציות אותן אמדנו הניבו סכום גמישויות (כלומר, סכום אומדי המשתנים L_W1 , L_W2 ו- L_W3) בין 0.4 ל-0.52. מכאן, שמדד ה-H מצביע על מצב של תחרות הכוללת מספר מועט של מתחרים.

בשלב השני אמדנו את אותן ספציפיקציות עבור חלקו המאוחר של המדגם בלבד (משנת 2016 ועד 2018) ועבור חלקו המוקדם של המדגם (משנת 2011 ועד שנת 2015). כלל הספציפיקציות השונות שבדקנו הצביעו על עליה בסכום הגמישויות בתקופה המאוחרת, ומכאן על H סטטיסטי גבוה יותר

¹⁰⁷בדיקה זאת נערכה על סך פעילות הבנק והדבר אפשר לנו לערוך ניתוח משנת 2011. יתר הניתוח מתייחס בנפרד למגזרי פעילות הבנק ובהתאם לזמינות הנתונים הניתוח הינו על שנת 2016 והלאה.

ועל עלייה בתחרות. במדגם המאוחר התוצאות נעו בין 0.6 ל 0.8. ובמדגם המוקדם בין 0.28 ל- 0.37.
 כלומר תוצאות המדגמים מצביעות על עליה ברמת התחרות (ראה לוח 2 ולוח 3).

לוח 1 – תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד H – סה"כ פעילות הבנק , 2011 עד 2018

VARIABLES	(1) L_TI	(2) L_II	(3) L_TI_TA	(4) L_II_TC	(5) L_TI	(6) L_II	(7) L_TI_TA	(8) L_II_TC
L_W1	0.0411*** (0.00959)	0.0653*** (0.0116)	0.0458*** (0.00874)	0.0737*** (0.0101)	0.0450*** (0.00873)	0.0700*** (0.0106)	0.0450*** (0.00873)	0.0732*** (0.0101)
L_W2	0.163*** (0.0433)	0.0283 (0.0523)	0.285*** (0.0394)	0.155*** (0.0455)	0.266*** (0.0414)	0.152*** (0.0500)	0.266*** (0.0414)	0.142*** (0.0479)
L_W3	0.275*** (0.0412)	0.307*** (0.0497)	0.204*** (0.0375)	0.204*** (0.0433)	0.215*** (0.0382)	0.235*** (0.0462)	0.215*** (0.0382)	0.211*** (0.0442)
L_onea_ta	-0.0776*** (0.0197)	-0.0758*** (0.0238)	-0.0222 (0.0179)	0.00304 (0.0207)	-0.0310 (0.0188)	-0.0198 (0.0227)	-0.0310 (0.0188)	-0.00259 (0.0218)
L_dps_f	0.283 (0.248)	-0.200 (0.299)	0.795*** (0.226)	0.464* (0.261)	0.714*** (0.232)	0.318 (0.280)	0.714*** (0.232)	0.412 (0.268)
L_eq_ta	-0.247** (0.111)	-0.494*** (0.134)	0.389*** (0.101)	-0.175 (0.116)	0.288** (0.121)	0.148 (0.146)	0.288** (0.121)	-0.239* (0.139)
L_liq_dep	-0.00362 (0.0239)	-0.0319 (0.0289)	-0.0338 (0.0218)	0.0214 (0.0252)	-0.0291 (0.0220)	-0.0624** (0.0266)	-0.0291 (0.0220)	0.0245 (0.0254)
L_ta					0.842*** (0.104)	1.010*** (0.126)	-0.158 (0.104)	-0.102 (0.121)
2012.year	-0.00224 (0.0194)	-0.0239 (0.0235)	-0.0825*** (0.0177)	-0.0755*** (0.0204)	-0.0698*** (0.0196)	-0.105*** (0.0237)	-0.0698*** (0.0196)	-0.0673*** (0.0226)
2013.year	-0.0339 (0.0214)	-0.0750*** (0.0259)	-0.179*** (0.0195)	-0.177*** (0.0225)	-0.156*** (0.0247)	-0.222*** (0.0299)	-0.156*** (0.0247)	-0.163*** (0.0286)
2014.year	-0.122*** (0.0255)	-0.204*** (0.0308)	-0.309*** (0.0232)	-0.348*** (0.0268)	-0.279*** (0.0303)	-0.393*** (0.0366)	-0.279*** (0.0303)	-0.329*** (0.0351)
2015.year	-0.126*** (0.0299)	-0.228*** (0.0362)	-0.361*** (0.0273)	-0.401*** (0.0315)	-0.324*** (0.0367)	-0.465*** (0.0443)	-0.324*** (0.0367)	-0.377*** (0.0424)
2016.year	-0.106*** (0.0300)	-0.189*** (0.0363)	-0.390*** (0.0274)	-0.411*** (0.0316)	-0.345*** (0.0403)	-0.477*** (0.0488)	-0.345*** (0.0403)	-0.382*** (0.0466)
2017.year	-0.0396 (0.0314)	-0.0779** (0.0379)	-0.362*** (0.0286)	-0.349*** (0.0330)	-0.311*** (0.0441)	-0.403*** (0.0533)	-0.311*** (0.0441)	-0.316*** (0.0510)
2018.year	0.0526* (0.0318)	0.0368 (0.0384)	-0.325*** (0.0290)	-0.300*** (0.0335)	-0.266*** (0.0489)	-0.345*** (0.0592)	-0.266*** (0.0489)	-0.262*** (0.0566)
Constant	11.23*** (0.698)	9.251*** (0.843)	-2.953*** (0.636)	-4.679*** (0.734)	-0.706 (1.610)	-5.079*** (1.948)	-0.706 (1.610)	-3.237* (1.863)
H	0.479	0.400	0.535	0.433	0.526	0.457	0.526	0.427
Observations	335	335	335	335	335	335	335	335
R-squared	0.674	0.746	0.868	0.871	0.731	0.790	0.869	0.871
Number of bank_num	11	11	11	11	11	11	11	11

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

לוח 2- תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד H – סה"כ פעילות הבנקים , עד 2011

VARIABLES	(1) L_TI	(2) L_II	(3) L_TI_TA	(4) L_II_TC	(5) L_TI	(6) L_II	(7) L_TI_TA	(8) L_II_TC
L_W1	0.0414*** (0.0130)	0.0584*** (0.0155)	0.0425*** (0.0121)	0.0630*** (0.0137)	0.0423*** (0.0121)	0.0593*** (0.0148)	0.0423*** (0.0121)	0.0629*** (0.0137)
L_W2	0.0713 (0.0651)	0.00886 (0.0776)	0.204*** (0.0606)	0.126* (0.0687)	0.185*** (0.0641)	0.122 (0.0783)	0.185*** (0.0641)	0.116 (0.0729)
L_W3	0.167*** (0.0574)	0.231*** (0.0684)	0.0976* (0.0534)	0.177*** (0.0606)	0.108** (0.0546)	0.171** (0.0666)	0.108** (0.0546)	0.183*** (0.0620)
L_onea_ta	-0.0394* (0.0208)	-0.0420* (0.0248)	0.00617 (0.0194)	0.0210 (0.0220)	-0.000446 (0.0207)	-0.00323 (0.0252)	-0.000446 (0.0207)	0.0173 (0.0235)
L_dps_f	-0.139 (0.327)	-0.365 (0.391)	0.284 (0.305)	0.144 (0.346)	0.223 (0.312)	-0.00484 (0.381)	0.223 (0.312)	0.110 (0.355)
L_eq_ta	-0.101 (0.144)	-0.252 (0.172)	0.340** (0.134)	-0.134 (0.152)	0.276* (0.151)	0.123 (0.185)	0.276* (0.151)	-0.169 (0.172)
L_liq_dep	0.0179 (0.0296)	0.0104 (0.0353)	-0.0141 (0.0276)	0.00311 (0.0313)	-0.00944 (0.0280)	-0.0168 (0.0342)	-0.00944 (0.0280)	0.00569 (0.0319)
L_ta					0.855*** (0.158)	0.852*** (0.193)	-0.145 (0.158)	-0.0805 (0.180)
2012.year	-0.00230 (0.0173)	-0.0281 (0.0207)	-0.0760*** (0.0161)	-0.0773*** (0.0183)	-0.0653*** (0.0199)	-0.0908*** (0.0243)	-0.0653*** (0.0199)	-0.0713*** (0.0226)
2013.year	-0.0452** (0.0210)	-0.0989*** (0.0251)	-0.176*** (0.0196)	-0.185*** (0.0222)	-0.157*** (0.0285)	-0.210*** (0.0348)	-0.157*** (0.0285)	-0.174*** (0.0324)
2014.year	-0.146*** (0.0269)	-0.245*** (0.0321)	-0.320*** (0.0250)	-0.368*** (0.0284)	-0.295*** (0.0371)	-0.393*** (0.0453)	-0.295*** (0.0371)	-0.355*** (0.0422)
2015.year	-0.150*** (0.0334)	-0.270*** (0.0399)	-0.372*** (0.0311)	-0.424*** (0.0353)	-0.340*** (0.0469)	-0.459*** (0.0572)	-0.340*** (0.0469)	-0.406*** (0.0533)
Constant	12.72*** (0.794)	10.96*** (0.947)	-2.038*** (0.739)	-4.384*** (0.838)	0.106 (2.448)	-1.619 (2.989)	0.106 (2.448)	-3.196 (2.781)
H	0.280	0.298	0.344	0.367	0.335	0.353	0.335	0.362
Observations	210	210	210	210	210	210	210	210
R-squared	0.770	0.850	0.899	0.916	0.802	0.864	0.900	0.916
Number of bank_num	11	11	11	11	11	11	11	11

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

לוח 3- תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד H – סה"כ פעילות הבנקים , עד 2016

VARIABLES	(1) L_TI	(2) L_II	(3) L_TI_TA	(4) L_II_TC	(5) L_TI	(6) L_II	(7) L_TI_TA	(8) L_II_TC
L_W1	0.00472 (0.0147)	0.0335** (0.0166)	0.0106 (0.0143)	0.0452*** (0.0164)	0.0105 (0.0145)	0.0384** (0.0165)	0.0105 (0.0145)	0.0450*** (0.0167)
L_W2	0.195*** (0.0655)	0.150** (0.0736)	0.242*** (0.0633)	0.185** (0.0730)	0.242*** (0.0660)	0.189** (0.0753)	0.242*** (0.0660)	0.184** (0.0760)
L_W3	0.599*** (0.0869)	0.429*** (0.0976)	0.545*** (0.0840)	0.376*** (0.0968)	0.546*** (0.0867)	0.384*** (0.0989)	0.546*** (0.0867)	0.377*** (0.0999)
L_onea_ta	-0.139** (0.0616)	-0.148** (0.0692)	-0.0989* (0.0595)	-0.0865 (0.0686)	-0.0992 (0.0616)	-0.114 (0.0703)	-0.0992 (0.0616)	-0.0876 (0.0710)
L_dps_f	0.0561 (0.779)	-0.831 (0.876)	0.0382 (0.753)	-0.642 (0.868)	0.0383 (0.757)	-0.845 (0.864)	0.0383 (0.757)	-0.642 (0.872)
L_eq_ta	-0.563 (0.339)	-0.372 (0.381)	0.264 (0.328)	0.202 (0.378)	0.259 (0.450)	0.316 (0.514)	0.259 (0.450)	0.181 (0.519)
L_liq_dep	-0.0198 (0.0555)	-0.0470 (0.0624)	0.0408 (0.0536)	0.0550 (0.0618)	0.0404 (0.0584)	0.00343 (0.0666)	0.0404 (0.0584)	0.0534 (0.0673)
L_ta					0.993*** (0.371)	0.832* (0.423)	-0.00717 (0.371)	-0.0258 (0.427)
2017.year	0.0742*** (0.0218)	0.119*** (0.0245)	0.0270 (0.0211)	0.0609** (0.0243)	0.0273 (0.0275)	0.0801** (0.0314)	0.0273 (0.0275)	0.0621* (0.0317)
2018.year	0.194*** (0.0281)	0.244*** (0.0316)	0.0869*** (0.0272)	0.115*** (0.0313)	0.0877* (0.0481)	0.156*** (0.0549)	0.0877* (0.0481)	0.117** (0.0554)
Constant	5.778*** (1.724)	7.760*** (1.937)	-8.759*** (1.666)	-6.816*** (1.920)	-8.655 (5.642)	-4.340 (6.439)	-8.655 (5.642)	-6.441 (6.503)
H	0.799	0.612	0.798	0.606	0.798	0.611	0.798	0.606
Observations	125	125	125	125	125	125	125	125
R-squared	0.743	0.753	0.716	0.684	0.760	0.762	0.716	0.684
Number of bank_num	11	11	11	11	11	11	11	11

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Boone Indicator

כפי שהוסבר בנספח א, מדד Boone מחושב כגמישות הרווחיות של הבנק (או נתח השוק שלו) ביחס לעלות השולית. כאמור, בהיעדר נתונים מספקים אודות העלות השולית ניתן לחשב את המדד באמצעות עלות ממוצעת. על כן, עבור נייר זה חישבנו את המדד בהתבסס על העלות הממוצעת של הבנקים (ניסינו לבצע חישוב גם באמצעות אמידת העלות השולית, אך ניסיון זה הביא לתוצאות לא מובהקות). בסיס הנתונים בו השתמשנו זהה לזה של חישוב מדד H (נתונים רבעוניים ברמת בנק בתקופה בין שבין מרס 2011 לבין דצמבר 2018). על מנת לחשב את המדד, אמדנו אם כן את המשוואה הבאה:

$$\ln(Y)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln(AC_{it}) + \sum_j^n \gamma_j \text{year} + \sum_k^n \gamma_k \text{year} \times AC_{it} + u_{it}$$

כאשר עבור המשתנה המוסבר Y , בדקנו שתי אפשרויות מקובלות בספרות: לוגריתם טבעי של נתח השוק של בנק i בתקופה t , ולוגריתם טבעי של התשואה לנכסים של בנק i בתקופה t . המשתנה המסביר AC הוא כאמור העלות הממוצעת של בנק i בתקופה t .

בלוח 4 ניתן לראות את תוצאות האמידות השונות. המשתנה המוסבר בעמודות 1 ו-3 הוא לוג נתח השוק, ואילו בעמודות 2 ו-4 המשתנה המוסבר הוא לוג התשואה לנכסים של בנק i בזמן t . עמודות 1 ו-2 מציגות את מדד Boone עבור התקופה כולה, כאשר המדד עצמו הינו אומד ה- OLS למשתנה המסביר L_AC (β_1 במשוואה לעיל), המחושב כלוג הטבעי של היחס בין סך ההוצאות לסך ההכנסות של הבנק בכל תקופה. עמודות 3 ו-4 מחשבות את השינוי המדד בכל תקופה כאומד של משתנה האינטראקציה בין השנה לעלות הממוצעת, כאשר שנת הבסיס היא 2011 (γ_k במשוואה). ניתן לראות כי בין 2012 ל-2018 המדד הולך וקטן, דבר המצביע על עלייה בתחרות.

לוח 4 – תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד Boone – סה"כ פעילות הבנקים

VARIABLES	(1) L_S	(2) L_ROA	(3) roa
MC_2012	0.579*** (0.133)	-2.765*** (0.851)	-0.0150*** (0.00377)
MC_2013	0.357** (0.150)	-2.616*** (1.002)	-0.0162*** (0.00425)
MC_2014	-0.0504 (0.101)	-1.527** (0.735)	-0.0135*** (0.00286)
MC_2015	-0.116* (0.0600)	-1.488*** (0.382)	-0.00817*** (0.00170)
MC_2016	-0.169** (0.0769)	-3.641*** (0.622)	-0.0175*** (0.00218)
MC_2017	-0.421*** (0.123)	-2.288*** (0.783)	-0.0113*** (0.00348)
MC_2018	-0.283*** (0.0749)	-5.645*** (0.568)	-0.0166*** (0.00212)
2012.year	0.213*** (0.0480)	-0.994*** (0.308)	-0.00541*** (0.00136)
2013.year	0.155*** (0.0556)	-1.004*** (0.375)	-0.00636*** (0.00158)
2014.year	0.0110 (0.0413)	-0.807*** (0.304)	-0.00672*** (0.00117)
2015.year	-0.0281 (0.0318)	-0.900*** (0.203)	-0.00453*** (0.000901)
2016.year	-0.0320 (0.0376)	-1.966*** (0.304)	-0.00921*** (0.00106)
2017.year	-0.137** (0.0605)	-1.177*** (0.386)	-0.00582*** (0.00171)
2018.year	-0.0641* (0.0373)	-2.770*** (0.284)	-0.00763*** (0.00106)
L_MC			
Constant	-3.300*** (0.00951)	-5.224*** (0.0613)	0.00570*** (0.000270)
Observations	350	340	350
R-squared	0.246	0.344	0.364
Number of bank_num	11	11	11